

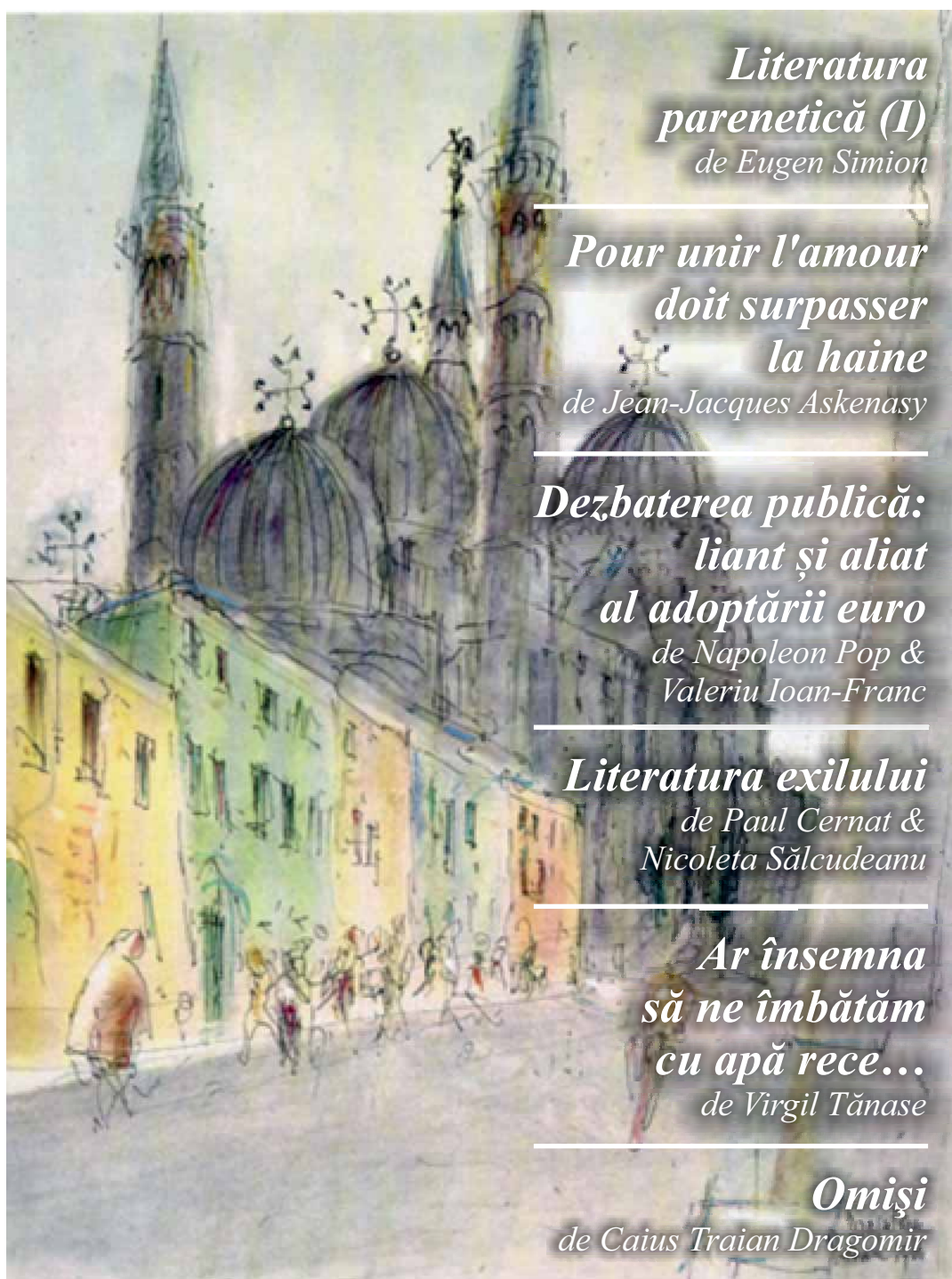
caiete critice

11 (361) / 2017

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: Eugen SIMION

*Literatura
parenetică (I)*

de Eugen Simion

*Pour unir l'amour
doit surpasser
la haine*

de Jean-Jacques Askenasy

*Dezbaterea publică:
liant și aliat
al adoptării euro*

*de Napoleon Pop &
Valeriu Ioan-Franc*

*Literatura exilului
de Paul Cernat &
Nicoleta Sălcudeanu*

*Ar însemna
să ne îmbătăm
cu apă rece...*

de Virgil Tănase

*Omiși
de Caius Traian Dragomir*

caiete critice

Revistă editată de
*Fundația Națională
pentru Știință și Artă,
Grupul interdisciplinar
de reflecție*

și
*Editura Expert,
sub egida
Academiei Române*

Nr. 11 (361) / 2017

Revistă indexată CNCS în categoria B

Redacția:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Mihaela BURUGĂ
secretariat de redacție

Aida SARCHIZIAN

Călin CĂLIMAN

Maria MOLDOVEANU

Oana SOARE

Nicolae LOGIN

Luminița LOGIN

EDITURA
Expert

Tel.: 318.24.38; 318.81.06

E-mail: edituraexpert@gmail.com

office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350

ISSN (on-line): 2285-5041

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI

Jacques De DECKER (Belgia)

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Klaus HEITMANN (Germania)

Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)

Evangelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Mihail METZELTIN (Austria)

Thierry de MONTBRIAL (Franța)

Basarab NICOLESCU

Dumitru ȚEPENEAG

CUPRINS

11/2017

FRAGMENTE CRITICE

- Eugen SIMION: Literatura parenetică (I), Modelele bizantin
The Parenetic Literature (I) The Byzantine Model 3

A GÂNDI EUROPA

- Jean-Jacques ASKENASY: Pentru a uni, dragostea trebuie să depășească ura
Pour unir l'amour doit surpasser la haine 18
- Napoleon POP, Valeriu IOAN-FRANC: Dezbateră publică: liant și aliat
al adoptării euro
Public Debate: A Binder and an Ally of Euro Adoption 23

CRONICA LITERARĂ

- Andreea MIRONESCU: Circuite literare în serie, în paralel, în rețea. Literatura română
din (post)comunism
*Literary Circuits in the field of Romanian (Post)communist Literature: Series,
Parallel and Network* 30

DOCUMENT

- Livia (Măiorescu) DYMSZA în corespondență cu Mihail Antoniadă (VI)
Livia (Măiorescu) Dymsha: Correspondence with Mihail Antoniadă (VI) 36

COMENTARII

- Caius Traian DRAGOMIR: Omiși
Omission 43
- Bianca BURȚA-CERNAT: De vorbă cu „generația” sau în marginea ei. Campania
generaționistă în „Anno Domini” 1928 (III)
*Chatting with the „Generation” or at the Edge of It.
The Generationist Campaign in „Anno Domini” 1928 (III)* 47

EXILUL ȘI LITERATURA

Paul CERNAT, Nicoleta SĂLCUDEANU: Literatura exilului

Exile Literature 59

Virgil TĂNASE: Ar însemna să ne îmbătăm cu apă rece...

It Would Mean to Get Drunk with Cold Water 76

*Ilustrăm acest număr cu lucrări ale artistului plastic
Eugen Drăguțescu (1914-1992)*

Eugen SIMION

Literatura parenetică (I)

Modelul bizantin

Abstract

Studiul de față este consacrat scrierilor medievale, în mod special literaturii parenetice, gen mai degrabă neliterar, în care se oferă într-o manieră sentențioasă învățături morale, safturi cu privire la demnitatea umană și smerenia/austeritatea religioasă, în strânsă determinare cu epoca. Este revizuită accepțiunea termenul de ev mediu (id est epocă de întuneric, misticism, scolastică, asceză spirituală) arătându-se, după istoricul Le Goef, că epoca respectivă a fost una a catedralelor, deci una de creație veritabilă în care, alături de tipurile reprezentative (sfânt și cavaler) s-a afirmat un al treilea personaj emblematic: cugetătorul solitar, spiritul meditativ care readuce, în umbra catedralelor, ideile, virtuțile și miturile antichității și, totodată, se gândește pe sine în relație cu divinitatea, căutând un model de existență. O altă chestiune pe care studiul o propune spre dezbatere este aceea a literarității scrierilor parenetice, sub întreit aspect: (a) valoarea lor estetică; (b) influența și/sau apartenența la culturale înainte de formarea limbilor literare; (c) alte însușiri, semne, teme ale spiritualității naționale, cum se procedează de regulă cu operele de ficțiune.

Aceste scrieri, formând în opinia lui Umberto Eco „o cultură de manuscrise”, sunt analizate în următoarele secvențe: modelul bizantin, modelul occidental și scrierile parenetice ale „evului mediu românesc”.

Cuvinte-cheie: Ev mediu, literatura parenetică, religie, morală, Bizanț, Occident, autori autohtoni, literaturitate.

This study is dedicated to the mediaeval writings, especially to the parenetic literature, a rather non-literary genre offering, in close determination with the age and in a sententious manner, moral teachings, advice regarding human dignity and humility/religious austerity. The conceptual term of Middle Ages (id est an age of darkness, mysticism, scholastics, spiritual asceticism) is revised; it is shown, according to historian Le Goef, that the respective age was one of cathedrals, therefore of real creation in which, besides the representative types (the saint and the knight), a third emblematic character came into being: the solitary thinker, the meditative spirit who, looking for a model of existence, brings back the ideas, virtues and myths of Antiquity and, at the same time, thinks of himself in relation with the Divinity. Another question which the study proposes for debate is the one of the literary character of the parenetic writings, thought under a threefold aspect: (a) their aesthetic value; (b) influence and/or belonging to cultural structures before the literary languages were formed; (c) other qualities, signs, topics of the national spirituality, as it is regularly done in revealing the fiction works. These writings, making up, in Umberto Eco's opinion, „a culture of manuscripts”, are analysed in the following sequences: the Byzantine model, the Occidental model and the parenetic writings of the „Romanian Middle Ages”.

Keywords: Middle Ages, Parenetic Literature, Religion, Morality, Byzantium, Occident, autochthonous authors, literary character.

Un colocviu recent, organizat de profesoara Laura Bădescu, cercetător la Institutul De Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române, a dezbătut o temă scandalos inactuală pentru spiritele interesate doar de actualitatea imediată și de sufocanta, represiva „corectitudine politică”, așa cum este ea înțeleasă și aplicată de politicienii noștri: *literatura Principelui* sau, în limbajul medievistilor, *oglină Domnului* (Principilor). Un colocviu la care au participat mai mulți specialiști, din țară și străinătate, de vârste diferite, spre surpriza mea – critic al modernității literare românești –, convins până acum că literatura medievală nu mai este de mult o opțiune și o pasiune pentru noile generații de cercetători literari. M-am înșelat, recunosc, nu chiar de tot (numărul tinerilor interesați de literatura veche românească este, totuși, în scădere dramatică), doar într-o oarecare măsură, căci am cunoscut câțiva tineri clasiști, slavisti, *vechiști* – cum își spun ei – care au găsit motivația intelectuală necesară pentru a se consacra studiului culturii medievale care, după vorba lui Umberto Eco (un semiolog pasionat de cultural medievală), este „o cultură de manuscrise” bazată estetic pe „mira sed perversa delectatio” (o plăcere miraculoasă dar perversă), preluând vorbele lui Hugues de Fouilloi. Într-un limbaj mai direct, Curtius vorbea de o „metafizică a Frumuseții” proprie omului medieval, înțeleasă ca un atribut al lui Dumnezeu.

Recitind cu creionul în mână *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* și intrigat de faptul că G. Călinescu nu-i acordă în *Istoria...* sa mai mult decât câteva rânduri, am urmărit mai atent acest gen literar uitat azi și modelele lui bizantine. Le-am consultat, în măsura în care mi-au fost accesibile și, fără să pretind că pot să aduc contribuții fundamentale, nefiind un specialist, ci doar un lector atent și curios, încerc să notez, în cele ce urmează, câteva impresii despre *literaritatea* acestor texte cu o puternică dimensiune morală și spirituală (*duhovnicească*). Înainte de a vorbi însă de modelele parenetice din spațiul cultural românesc să spunem ceva despre problemele ce se pun criticului și istoricului literar atunci când studiază și judecă valoarea estetică a acestor scrieri ce țin de *literatură* în sens larg, dar

mai ales nu țin: 1. să accepte sau nu ideea că și scrierile în alte limbi decât limba română (în speță scrierile în limba latină, slavonă etc.) fac parte din cultura română medievală. 2. să admită sau nu ideea că, în această medievalitate românească târzie și tulbure, când limbile și culturile se amestecă, *literatura* nu are granițe literare ferme și aproape deloc scopuri pur estetice și 3. acceptând acest mod de a înțelege faptele, istoricul literar acceptă implicit ideea de a căuta în ele nu numai *literaritatea*, cum face de regulă când este vorba de operele de ficțiune, ci și alte însușiri, semne, teme ale spiritualității naționale. În fine, după ce criticul literar cu scrupule estetice a găsit răspunsul bun la cele trei chestiuni, n-ar fi rău să-i consulte și pe istoricii mai noi de felul lui Le Goef, care au reușit să dovedească faptul că *epoca* – numită de ei – a *catedralelor* nu-i, cum s-a spus secole de-a rândul, o *epocă de întuneric* (adică de misticism și scolastică și asceză spirituală), ci una de creație veritabilă în care, pe lângă *sfânt* și *cavaler* (tipuri reprezentative), s-a afirmat un al treilea personaj emblematic: *cugetătorul singuratic*, spiritul meditativ care readuce, în umbra catedralelor, ideile, virtuțile și miturile antichității și, totodată, se gândește pe sine în relație cu divinitatea, căutând un model de existență.

Istorici ai culturii, ca Hasdeu și Iorga, admit, fără ezitare, primele două puncte din chestionarul de mai sus, iar în ceea ce privește pe cel de al treilea (*literaritatea*), ei nu și-l pun în chip deliberat. E. Lovinescu și, după el, mai toți criticii estetici, au o poziție și mai radicală: pentru ei literatura dinainte de mijlocul veacului al XIX-lea – când civilizația și literatura română descoperă Occidentul european – nu există pur și simplu sau, dacă se întâmplă să existe, se manifestă sub formele indistincte ale culturalului, „*Întunericul răsăritului*”, îmi amintesc că zice Lovinescu, creatorul conceptului de modernitate în literatura noastră. G. Călinescu este mai receptiv, dar cu moderațiune, rămânând în continuare mefient în ceea ce privește scrierile în alte limbi. Convingerea lui este că literatura noastră este produsul, în exclusivitate, al limbii române. De aceea, în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, nu-i face loc lui Panait Istrati și nici altor scriitori români

care s-au exprimat în alte limbi. Un punct de vedere ce se poate discuta și, în bună parte, accepta. Și, totuși, nu ireproșabil, căci excepțiile (din toate epocile) îl pot clătina, dacă ținem seama că, în această parte de lume, în epoca medievală (epoca migrațiilor și a cuceririlor) circumstanțele istoriei au fost acelea ce au fost, și literatura română a apărut târziu. *Scrisoarea lui Neacșu* (1521) apare când Machiavelli scrisese deja *Principele* (încheiat în 1513), iar Rabelais se pregătea să compună *Gargantua și Pantagruel*. În același secol, spre sfârșit, Montaigne publică *Eseurile* sale. Dar, tot cam atunci (aprox. 1520), Neagoe Basarab compune sau dictează *Învățăturile către fiul său Teodosie*, în slavonă, unui călugăr inteligent, talentat și instruit. O operă moralistică (*parenetică*) de prim ordin, contemporană, repet, cu scrierile ilustre ale lui Erasmus, Machiavelli și Baldesar Castiglione. Ce facem cu ea, să nu o luăm în seamă, pentru că nu este scrisă în limba română, ci într-o limbă folosită atunci numai în biserica ortodoxă și în cancelariile domnești?

Soluția rațională este, cred, aceea de a uni punctul de vedere al istoricului cu acela,

estetic, al criticului literar, acceptând toate scrierile semnificative într-un fel sau altul pentru cultură apărute în spațiul nostru, aflat secole de-a rândul sub ocupații străine. De ce, întreb din nou, am ignora aceste scrieri religioase sau aceste opere moralistice care, direct sau indirect, exprimă credința, modul nostru de a primi cruzimile istoriei și modul nostru de a gândi omul și relațiile lui cu divinitatea? A le elimina reprezintă un lux sau o rea cumpănire a lucrurilor pe care, am sentimentul, nu putem să ni le îngăduim. Dar să vedem cum procedează alții în aceste situații. Medievalii francezi, de exemplu, nu se sfiesc să le prezinte, pe larg, în sintezele lor (Michel Zink este un exemplu). Operație, repet, firească. În cazul nostru, limba de cult (slavona) sau limba cancelariilor domnești (latina, mai târziu neogreaca) sunt, până la consolidarea și afirmarea literară a limbii române, limbi specifice de comunicare. Neagoe continuă tradiția bizantină a genului și pune accent în formarea „omului desăvârșit și deplin” pe educația religioasă, pe chibzuință, milostenie și diplomație. Scrisă în slavonă, cartea a fost tradusă peste un secol de un călugăr, se pare, din

preajma lui Udriște Năsturel. Încă o dată, nefiind scrisă în limba română, o lăsăm deoparte când este vorba de literatura din acel timp? G. Călinescu, repet, nu-i acordă în splendida lui *Istorie*, din 1941, decât câteva rânduri, zicând că adaptarea din Hrisostom este făcută „cu spontaneitate și ondulări proprii, pline de patos”. Prea puțin, trebuie să recunoaștem, pentru a impune un text, indiferent cine l-ar fi scris, în literatură. În schimb, pentru Hasdeu, el este o capodoperă, iar pentru Constantin Noica constituie „întâia mare carte a culturii românești”.

Adevărul este că, citite azi, *Învățăturile...* – scrise direct sau dictate cuiva, un om învățat, oricum, bun teolog, la curent cu scrierile morale ale Antichității și cu literatura bizantină – lasă o impresie mai puternică decât spontaneitatea, ondulara și patosul frazelor. Este, cum au observat mulți comentatori (Hasdeu este cel mai entuziast dintre toți, văzând în *Învățăturile...* „falicul monument de literatură, politică, filosofie și elocvență”), o operă de meditație religioasă și morală în mediul medieval răsăritean cu mentalități în care regăsim și ceva din tradițiile spiritualității noastre. Comentatorii mai noi (Dan Zamfirescu și Dan Horia Mazilu) recunosc, de pildă, în pedagogia recomandată de învățăturile lui Neagoe, „omenia”, element esențial în codul moral românesc. „Omul desăvârșit și întreg” – modelul de care vorbește Neagoe – trebuie să aibă, pe lângă alte virtuți, cum ar fi „mintea slobodă și chibzuitoare”, și pe aceea de a fi omenos, adică om bun, milos, cinstit și drept. Toate acestea definesc omul din om și întregesc calitatea lui esențială ca ființă și model uman și social. Vreau să spun că *Învățăturile...* acestea cu parfum de ceară topită din lumânări aprinse într-o modestă biserică valahă și cu înțelepciuni vechi, trecute prin limbajul unui om (un domnitor învățat sau un călugăr smerit și erudit), plac enorm la lectură, ne întorc în timp și ne sugerează reveriile unei lumi vechi ce își caută, în nestatorniciile, blestemățiile și spaimele istoriei, un model de existență bazat pe ideea de perfecțiune și întregire a spiritului. Neagoe este, în fond, un moralist de clasă și, în substanța lui, un spirit liric melancolizant și lucid. Aserțiunile sale, fie că sunt creații proprii sau sunt luate de la alții, sunt memorabile, de o frumusețe

austeră și demnă, neîncovoiate de disperare, chiar și atunci când vorbesc de iminenta moarte. Un monument de literatură politică, filosofică și elocință medievală, o capodoperă a literaturii noastre morale? Putem spune toate acestea, dacă umflăm puțin cuvintele, dar fără a ne îndepărta prea mult de adevăr. Adevărul este că, în această fază de început, literaritatea (câtă există și, repet, sub ce înfățișare există) se însoțește cu ceea ce numim, azi, cultura literaturii, altfel zis, cu istoria, teologia, geografia, moralistica. În scrieri originale sau în traduceri, literatura (mai precis, elemente de literatură) se strecoară sub aceste învelișuri protectoare acolo unde nu există, decât în stare incipientă, o vagă conștiință estetică, un gust aproximativ pentru literatură și, cum s-a zis, o expresie involuntară care să le satisfacă.

Să revenim, acum, la modelul bizantin care, la rândul lui, se inspiră din modelele filosofice și morale ale antichității, cum observă mai toți cei care s-au ocupat de gândirea și formele culturii medievale, de la Ernst Robert Curtius (*Literatura europeană și Evul mediu latin*, 1948) până, să zicem, la eseurile lui Umberto Eco (*Scrieri despre gândirea Evului mediu*, Ed. Bompiani, 2012, Ed. Grasset, 2016). Acești erudiți, dar și alții înaintea lor, au studiat – în ceea ce privește cultura medievală – numai formele și gândirea medievalității occidentale, ignorând spiritualitatea Orientului european, cu rădăcini bizantine și manifestări discrete, de multe ori strict locale. În privința literaturii parenetice (*Oglinda principilor*), modelele se aseamănă, dar mai ales nu se aseamănă. O comparație între modelul bizantin (răsăritean) și cel occidental – mai bine cunoscut în Europa timpului și mai bine, mai variat reprezentat filosofic și moralistic – n-a fost făcută până acum, am impresia, în chip sistematic. O temă încă deschisă, după ce istoricii din ambele părți ale Europei au convenit că Evul Mediu nu-i, din punct de vedere spiritual, o epocă de inerție și întuneric. Umberto Eco dovedește chiar că, estetic vorbind, omul medieval are o experiență bazată pe „sensibilitatea inteligibilă” și că în iubirea lui mistică pentru Dumnezeu se ascunde, totdeauna, și un *amor ornament* manifestat în gustul lui pentru „sompțuozi-tatea bisericilor, pentru cântec și pentru muzica frumoasă”.

Ce diferențiază modelul parenetic bizantin (răsăritean), mai religios și mai discret, de modelul occidental, așa cum îl putem deduce din scrierile lui Erasmus, Machiavelli sau Baldesar Castiglione ori Antonio Guevara pe care-l traduce, la începutul secolului al XVIII-lea, Nicolae Costin al nostru (*Ceasornicul domnilor*)?

Înainte de a răspunde, să urmărim câteva scrieri reprezentative din acest timp al culturii manuscriselor. Așadar: Modelul bizantin:

1. Diaconul Agapet

Printre autorii de pareneze bizantine este citat, înaintea lui Vasile I Macedoneanul (867-886), diaconul Agapet (secolul al VI-lea) care a scris niște *Sfaturi pentru împăratul Justinian*. Regretatul Nicolae-Șerban Tanașoca le-a tradus recent în limba română și l-a comentat, făcând și o scurtă istorie a genului, care pornește de la un arhetip antic, reprezentat de cuvântările lui Isocrate (436-338) către Nikokles și Evagoras, Synesios din Cirene (aprox. 370-412) reinventează genul prin discursul lui *Despre împărăție* adresat împăratului Arcadius, stabilind, astfel, canonul retorii parenetice bizantine. Este urmat, după Vasile Macedoneanul, de Kekaumenos, în secolul al XI-lea și de Teofilact – arhiepiscop al Ohridei (1090-1108) preceptor al lui Constantin, fiul împăratului Mihai al VII-lea Dukas (1071-1078). Arhiepiscopul scrie un tratat despre împărăție, cu trimiteri la situația politică din epocă¹. Genul acesta de sfaturi și comentarii ce depășesc virtuților morale și spirituale prinde și este folosit, în continuare, până târziu (secolul al XVIII-lea), cu precădere în scrierile de sorginte ortodoxă. Mai sunt citați, în seria acestor sfătuitori ai împăraților și, în genere a *ocârmuitorilor*, cu le zice unul dintre acești autori moraliști severi în tradiția retoricii bizantine, Nichifor Blemmydes (1197-1272), preceptorul lui Teodor al II-lea Laskaris (1240-1325) și Toma Magistratul (Teodul, după numele lui de monah), care, în perioada 1270-1325, compune un număr de povețe pentru discipolul său, Constantin Paleologul fiul lui Andronic

al II-lea Paleologul (1282-1328). Tot el este autorul altei scrieri educative, adresate – de data aceasta – bizantinului de rând. În fine, în acest șir de autori-pedagogi și duhovnici, nu lipșiți, unii dintre ei se va vedea, de cunoștințe filosofice și de darul meditației morale și spirituale, se distinge împăratul Manuel al II-lea Paleologul, autor al unor învățături (*Sfaturi*) adresate fiului său, viitorul împărat Ioan al VIII-lea Paleologul (1425-1448).

Modelul parenetic bizantin a avut ecouri nu numai în lumea creștină răsăriteană, dar și în occident unde, la începutul secolului al XVI-lea, apar operele lui Erasmus, Machiavelli, Baldesar Castiglione, cunoscute și fixate, de istoricii culturii europene, în capitolul numit „oglinza principilor”. Acestea depășesc sfera sfaturilor duhovnicești și morale, sunt, în esență, opere de reflecție filosofică și politică, indicând, totodată, un nou model uman (*forma mentis*), în acord cu viziunea Renașterii. În chip surprinzător, tot acum (cam prin 1520), sunt redactate, în slavonă, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, operă reprezentativă, în tradiția literaturii parenetice bizantine, a culturii răsăritene, fixând astfel, împreună cu alte scrieri ce i-au urmat, un alt model al Prințului și, în genere al omului perfect și deplin, mai aproape de modelul Evului Mediu și implicit, de modelul bizantin al Principelui creștin. O comparație între cele două modele europene (occidental și oriental) nu este fără interes. În amândouă există, putem spune încă de acum, un element comun: rădăcina lor bizantină.

Dar să revenim la Diaconul Agapet, despre biografia căruia nu știm foarte multe lucruri. Ce ne spun cercetătorii bizantologi (între ei mai sus citatul Nicolae-Șerban Tanașoca) este că el a fost diacon la Biserica Sfânta Sofia și, probabil preceptor al lui Justinian. Opera lui, puțină, dar foarte răspândită în epocă și mai târziu, ar fi fost scrisă și că ar fi circulat în originalul grecesc sau în traduceri în limba latină, slavonă, franceză, engleză, rusă, română, începând cu secolul al XV-lea, uneori transpusă în versuri. S-a dovedit că regele Franței, Ludovic

1 Cf. Nicolae-Șerban Tanașoca, ed. cit. Informațiile despre tradițiile literaturii parenetice bizantine sunt luate din însemnările ce preced traducerea lui Agapet.

al XIII-lea, era silit de preceptorii săi să traducă din varianta latină a scrierii lui Agapet. La fel pentru tinerii cnezi ai Moscovei, scrierea lui Adamet era o operă de căpătâi. În Țările Românești, ea a circulat în manuscris, în limba grecească, slavonă și română². Ce are acest mic tratat de morală și îndrumare spiritului din epoca lui Justinian față de alte scrieri de acest gen? Nu are multe date (*topoi*) necunoscute genului, dar Agapet este primul, în literatura bizantină, care le preia din antichitatea epocii sale și le fixează, retoric, într-un număr de precepte în care regăsim nu numai formele gândirii teologice bizantine, dar și idei din filosofia elenă. Sunt 72 de capitole în acest mic ghid de viață spirituală și morală pe care le traduce, acum, repet, Nicolae-Șerban Tanașoca într-o modernă, fluentă, comprehensibilă. În rezumat, îndreptarul (ghidul) cuprinde următoarele sfaturi de bună guvernare pentru cel ce se află în fruntea imperiului: înainte de toate, împăratul să nu uite că *cinstirea* de care este învrednicit vine de la Dumnezeu și că datoria lui este să-i învețe pe oameni „păzirea dreptății” și respectul legilor, vine, apoi, la rând îndemnul socratic „să ne cunoaștem pe noi înșine”, condiție, iarăși, prioritară în formarea unui om perfect: „căci acela care pe sine însuși se cunoaște, pe D-zeu îl va cunoaște; și, cunoscându-l pe D-zeu, asemenea lui se va face”; aceasta vrea să spună că „asemenea lui D-zeu” (expresie tulburătoare) ajunge doar cel care „cugetă lucrurile lui” și duce la capăt ceea ce cugetă (explicație, totuși, misterioasă).

Mai limpezi sfaturile ce privesc comportamentul împărătesc: ocârmuitorul să nu se fălească în niciun fel cu noblețea strămoșilor, ci cu „bunătatea purtărilor noastre”; să nu adune avuții pământești, ci *fapte de bine*; în rostirea, nestatornicia lumii, el să-și păstreze „cucernica minte neclintită”, *chibzuința*, să nu cadă, cumva, în „prăpastia mândriei” (*îngâmfwării*) și să se împodobească doar cu „coroana cucerniciei”; să nu uite în nici o clipă că „bogăția este pieritoare și slava trecătoare” etc. Nici „îngâmfwarea inimii” nu-i bună, dar sunt bune alte *învred-*

niciri, cum ar fi *modestia*, *miłoșenia* și, din nou „bogăția facerii de bine”, „fapte de omenie”, cumpătarea, meditația la „nimenia firii la scurtime și la gramnicul sfârșit al vieții pământești”...

Înțeleptul diacon Agapet sintetizează aceste idei în fragmentul cu numărul 17 din micul lui cod de morală și politologie bizantină viața fericită și guvernarea perfectă vor fi atunci „când filosofi vor „împărăți și împărăți vor filosofa, căci, zice el reluând pe Platon și adresându-se direct și admirativ la Justinian: „căci, filosof fiind, te-ai învrednicit de împărăție și împărățind, nu te-ai lepădat de filosofie; iar dacă filosofia înseamnă iubire de înțelepciune, iar începutul este frica de Dumnezeu, pe care o ai purure în inima tu, vădit se adevăresc spusesele mele”, o idee de guvernanta pe care o reia și Erasmus din Rotterdam și alți autori de literatură parenetică, după cum se știe. O discută și o combat însă mulți alții, cum vom semna în cele ce urmează, aducând mereu exemplul lui Neron care, având ca sfetnic pe Seneca, nu s-a comportat deloc ca un principe ireproșabil. Filosofia n-a reușit să stăpânească în el demența înfumurării și instinctele barbare...

Agapet spune ceva și despre limba pe care trebuie s-o folosească ocârmuitorul perfect, atunci când poruncește ceea ce voiește, și anume: să se ferească de *alunecările*, ambiguitățile, neclaritățile ei. „Căci limba – spune el – este foarte alunecătoare și primejdia celui care o folosește necugetat [e] foarte mare; dacă vei pune însă cugetul cucernic să conducă limba aidoma unui dirijor, atunci vei face să răsună melodia armonioasă a virtuții”. Propoziția din urmă este admirabilă, dar nu știm cât din ea aparține diaconului moralist și cât traducătorului. Limba ca un iscusit dirijor al muzicii ideilor! O figură de stil ce îndulcește asperitățile și formele înghețate ale limbajului teologic medieval.

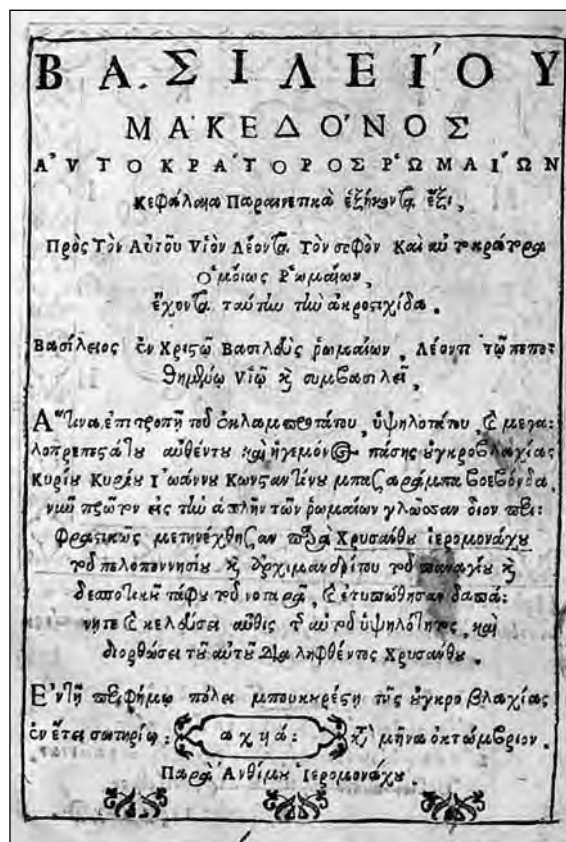
Fiind printre cele mai vechi texte parenetice bizantine, textul lui Agapet reproduce sau adaptează, cum am văzut, câteva arhetipuri antice. *Înțelepciunea*. *Cumpătarea*, *modestia*, *noblețea spiritului* etc. sunt atribute

2 Cf. N.Ș. Tanașoca.

ce intră în toate decodurile de existență ale stăpânului (împăratul, regele, principele etc.). Sfătuitorul lui Justinian, împărat creștin, le adaugă criteriile și valorile teologiei creștine, între ele – cea dintâi – „frica de Dumnezeu”. De la această virtute (*virtutea fondatoare*, îi putem spune) pornesc toate celelalte care determină profilul Principelui ocârmuitor. Agapet nu întocmește întreg codul retoric al literaturii parenetice bizantine, dar, introducând în el ideea divinității (ca model) și a fricii – ca virtute augurală, determinată – deschide calea spre imaginea Principelui ca *om desăvârșit și deplin*.

2. Vasile Macedoneanul

În octombrie 1891, Antim Ivireanu tipărește în limba greacă veche *Învățăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său, Leon*, dedicând-o lui Constantin Brâncoveanu, domnitor, atunci, al Țării Românești. Cartea este însoțită de versurile ieromonahului Hrisant Notaras, fost arhimandrit la Frăția Sfântului Mormânt al Mântuitorului Hristos și viitorului patriarh al Ierusalimului³. Vasile I Macedoneanul a fost împărat al Bizanțului (867-886) și a compus aceste *Învățăături* pentru fiul său, Leon al VI-lea Înteleptul, co-împărat și împărat (886-912) fiu din a doua căsătorie a lui Vasile I cu Eudochia Ingerina. Există ipoteza că aceste *Învățăături* ar fi, în fapt, opera lui Fotie, patriarh al Constantinopolului între 877-886, preceptor al lui Leon⁴. Ipoteză verosimilă. Astfel de substituiții sunt frecvente în Ev. Mediu răsăritean, unde nu funcționează ideea de drepturi de autor. Fotie, spun cei ce au cercetat subiectul, era un om învățat și un bun pedagog, cu rezultate pozitive chiar în cazul ucenicului său, Leon. Acesta compune stihuri inspirate de slujbele religioase (*Utrenie, Vecernie*) și dă dovadă, probabil și de alte semne de destoinicie din moment ce contemporanii îl numesc „cel Întelept”⁵. Sfaturile lui Vasile Macedoneanul sunt inspirate, desigur, de cărțile sfinte. Portretul

Împăratului ideal este acela pe care îl regăsim, mai târziu, în *Învățăturile lui Neagoe* și alte scrieri parenetice care au circulat, la noi, în secolele XVI-XVIII. Tipărinde-le Vasile Macedoneanul, în 1691, cu sprijinul lui Constantin Brâncoveanu, Antim Ivireanu a fost inspirat de această literatură morală și a compus în 1715 el însuși o scriere de acest fel, în grecește, (*Sfaturi creștino-politice*) dedicată domnitorului Ioan Ștefan Cantacuzino. Este genul de literatură (în stil moralistic-oratoric) cultivat în epocă. Antim din Ivir (cum sună numele autorului) îi asociază talentul lui epic și speculativ.

Învățăturile lui Vasile Macedoneanul sunt împărțite în LXVI de capitole, primul vorbind, în genere, despre *educație*, iar ultimul, fapt semnificativ, despre *necesitatea citirii cărților*. Educația, în viziunea împă-

3 Cf. *Conducătorul Creștin înțelept Vasile Macedoneanul. Împăratul Bizanțului. Învățăturile către fiul său, Leon cel înțelept. Împăratul Bizanțului*. Traducere din limba greacă și note de preotul drd. Daniel-Alexandru Bănică. Cuvânt înainte de Daniel Patriarhul Bisericii Ortodoxe române. Editura Basilica, București, 2010.

4 Apud Daniel Alexandru Bărică. Nota asupra ediției, ed. cit.

5 Cf. Daniel Alexandru Bărică, ed. cit.

ratului, pornește de la ideea că „învățătura împodobește împărăția, ia pe împărați îi face vrednici de pomenire”. Așa că prima povață dată de Vasile Macedoneanul fiului Leon este să învețe mereu și temeinic pentru a dobândi astfel „o viață plină de virtuți”. A doua este să țină credința și s-o cultive fără încetare, căci „credința este desăvârșirea tuturor virtuților [și] începutul tuturor bunătăților”. În fișa bunului, desăvârșitului *Împărat* („ocârmuitor”, cum i se spune, generic, celui ce păstorește o țară) după *învățătură* și *credință*, este notată, apoi, *milostenia*, care, „biruiește însăși legea morții”. Împăratul trebuie, în continuare, să-și chibzuiască viața și să-și împodobească „bogăția virtuților”, să nu caute bogății, căci *bogăția* este „mama trândăviei și a viciurilor”. Să nu se mândrească cu frumusețea trupului, ci cu *frumusețea sufletului*. Să nu uite cumva, că „virtutea este mai importantă decât orice demnitate în stat și că, numai biruindu-și patimile, împăratul își poate birui vrășmașii etc.

Regăsim aceste recomandări în mai toată literatura parenetică de sursă bizantină. Ele definesc, în genere, modelul *desăvârșit* și *întreg*. Vasile Macedoneanul (ori F. Patriarhul Fotie) comunică aceste sfaturi creștine sub formă mai mult aforistică, fără mari speculații. *Înțelepciunea*, zice el, este *cea mai cinstită virtute*, *beția este un dușman al înțelepciunii*, *lauda este începutul prieteniei*, *defăimarea este începutul dușmăniei*, *să nu-ți placă râsul fără oprire*, *căci e semn al lipsei de educație*, *bogăția nu conviețuiește bine virtutea*, *ci mai mult și mai bine cu păcatul*, *nu cumva gura s-o ia înaintea gândirii*, *Dumnezeu este milostiv cu cel care miluiește* etc.

Sunt apoi, sfaturi practice: împăratul să nu dea dregătorii pe bani, să judece drept, fără alegere, să nu plece urechea la calomnatori și în genere, la cei care vorbesc lucruri fără rost: „Să nu îi ascuți pe cei care vorbesc lucruri fără rost, să nu primești la tine pe calomnatori și să nu ai încredere în oamenii mincinoși. De multe ori, cei care spun lucruri fără rost – prin bănuieli spuse de ei despre alți oameni și care s-au dovedit neîntemeiate – au distrus oameni buni;

calomnatorii, pentru că sunt răi și răzbunători, vor face în așa fel încât să fii tu responsabil de vărsarea sângelui nevinovat; mincinoșii vor face să fii bănuț că te bucuri de lucrurile rele făcute de ei. Dacă vei vrea să fii prieten cu aceștia și vei avea încredere în ei, este de la sine înțeles că și tu te vei purta la fel ca ei”.

În fine, înțeleptul trebuie să fie „îndelung-răbdător”, să aibă o bună purtare, să fie un „făcător de pace”, „politeia” (comportamentul lui să fie bun, fără fală, să-și îngrijească sufletul, căci de aici vine noblețea lui, să nu se opună ordinei divine: „Să nu te mândrești atunci când ești fericit, nici să te lași copleșit de necaz când ești nefericit. Dacă tu vei rămâne îndelung-răbdător și recunoscător în toate situațiile grele, atunci cu siguranță vei lua răsplata pentru răbdarea ta. În cazul în care tu te vei împotrivi iconomiei lui Dumnezeu – chinuindu-ți propria persoană și opunându-te proniei dumnezeiești – nu vei avea niciun folos pentru tine, ci, mai degrabă, vei pierde și răsplata pe care ai fi luat-o pentru răbdare”.

Vasile Macedoneanul indică, în finalul pareniei sale, și modelele biblice: învățăturile lui Solomon, ale lui Isokratis și ale lui Iisus Sirah *împăratul*. Pe acești înțelepți îi recomandă împăratul creștin, fiului Leon pentru a-și alege virtuțile politice și împărătești.

Concluzionând: în mentalitatea bizantină, *Prințul* se confundă cu păstorul sufletească (duhovnicul) creștin, virtuțile sale esențiale sunt acelea recunoscute de Biserică și, la baza ei, stau, înfrățite și indisolubile, *credința* și *înțelepciunea*.

3. Constantin Porfirogenetul

Când este vorba de literatura parenetică bizantină, este citată și *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, scrierea împăratului Constantin al VII-lea Porfirogenetul (905-959), fiul lui Leon al VI-lea cel Înțelept. Constantin fusese uns împărat în 913, la vârsta de opt ani, dar de domnit, el domnește doar din 944, rămânând până atunci sub tutela so-crului său, generalul Romanos Lacapenos⁶.

6 Cf. Vasile Grecu, *Lămuriri* (prefață) la volumul Constantin Porfirogenetul – *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, traducere de Vasile Grecu, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971. Informațiile despre istoria acestui manuscris și datele despre biografia autorului sunt luate de aici.

În afară de lucrarea semnalată (cu titlul original *De administrando imperio*, socotit nepotrivit de editorii și comentatorii de mai târziu ai *învățăturilor* sale), Constantin al VII-lea a compus și o altă lucrare (*De thematibus*) despre provinciile Imperiului Bizantin (numite ca atare – *teme*) și o biografie a lui Vasile I, bunicul său, întemeietorul dinastiei macedonene, autor – la rândul lui – al unor sfaturi și cugetări privitoare la educația *Principelui*.

De administrando imperio nu-i decât indirect o scriere parenetică, este mai degrabă un mic manual de istorie și geografie pentru informarea viitorului împărat al Imperiului Bizantin în ceea ce privește vecinii săi. El s-a păstrat în patru manuscrise, dintre care cel mai vechi este din secolul al XI-lea, iar prima ediție a textului grecesc a apărut în 1611, la Leyden. A circulat, oare, vreunul pe teritoriul nostru? Bizantinologii nu ne dau date în acest sens. Ce putem ști este că în anii 6457 de la facerea lumii (952 de la

Hristos), împăratul redacta încă memorialul lui despre *pecenegi, avari, hersoniști, sciți, ruși*, despre înaintașii romeilor, *arabi, venețieni* etc. Din când în când, printre atâtea informații despre originea și războaiele ce se țin lanț între pecenegi și hersoniți, autorul (sau, mă rog, cine compune această lucrare erudită în felul și cu mijloacele de informare din secolul al X-lea!) strecoară și câte o reflecție despre obiceiurile popoarelor nestatornice care se agită la granițele imperiului sau sfătuiește, în chip direct, pe împăratul ce trebuie să răspundă și ce să facă atunci când se confruntă cu situații dificile. Mai interesant, din acest punct de vedere, este *Cuvântul* dinainte al împăratului, acolo unde el își îndeamnă fiul „să fie înțelept în fața celor cuminți și [să fie] cuminte printre cei înțelepți”. După acest sfat părintesc, urmează altul, de natură tactic-diplomatică, înțelept și acesta: Înainte de a lua o decizie și a porni la acțiune, este bine ca Prințul să cerceteze popoarele cu care romeii (bizantinii) au de-a face. Să facă, altfel spus, o cercetare a gândurilor lor ascunse și a patimilor lor nesățioase, să cunoască, de asemenea, în amănunt obiceiurile lor, să vadă de unde vin și ce origine au; mai mult, să afle trecutul lor și ce conflicte (războaie) au avut, cu cine, în fine, Principele (viitorul împărat) să cerceteze bine, prin oamenii săi, regiunea în care trăiesc aceste popoare și, dacă au fost sub stăpânirea romeilor, să știe ce reforme (înnoiri) au fost făcute. Pe scurt, Constantin al VII-lea gândește că, înainte de a începe ceva în sfera relațiilor externe, *Ocârmuitorul* trebuie să fie bine informat. Pentru aceasta, trebuie să aibă oameni pricepuți care să știe să se informeze. Și nu oricum, la suprafața lucrurilor, ci în adâncimea lor, mergând până la originea, istoria și psihologia poporului cu care romeii se confruntă într-un chip sau altul. Deși nu spune de-a dreptul, împăratul Constantin recomandă o diplomatie complexă și, în umbra ei, servicii de informații performante care să acționeze înaintea acțiunii propriu-zise (războiul pentru a înfrânge și supune poporul cu gânduri rele pentru romei sau, dimpotrivă, înțelegerea pașnică, folosită pentru acești romei). Asta dacă traducem, în limbaj modern, politica bizantinului (la propriu și la figurat) a subtilului împărat al

romeilor. Căci, iată, ce sfaturi îi dă el fiului Romanos, viitorul împărat „născut în sala cea de purpură” și care, la momentul potrivit, „de Dumnezeu va fi întronat”. Ce urmează este o pagină de diplomatie imperială fină, bazată întâi pe cunoaștere și, după aceea, pe puterea armelor:

„Învăță ceea ce trebuie înainte de toate să știi – scrie el – și cu multă băgare de seamă preocupă-te de cârmuirea împărăției. Ai grijă de cele prezente și fii cu băgare de seamă față de cele viitoare, ca experiență să aduni cu bună chibzuire și să treci la fapte cu mare curaj. Iată ce învățătură îți dau, pentru ca la hotărâri cu privire la binele obștesc să nu dai greș; mai întâi să vezi care popor întru cât poate fi romeilor de folos și întru cât spre pagubă; și care și cum fiecare dintre aceste popoare poate fi împresurat cu război și supus ca să asculte; apoi să te informezi despre gândurile lor hrăpărețe și nesățioase și ce caută fără nici o pricină să apuce; și tot așa apoi despre deosebirea dintre celelalte noroade și de unde-și trag originea și ce obiceiuri au și ce fel de trai duc și în ce fel de regiune și în care parte a pământului trăiesc și cât loc ocupă și cum e această regiune; pe lângă acestea, să te informezi despre conflictele dintre romei și diferitele noroade, întâmplare într-un anumit timp; și după toate acestea, despre ce înnoiri și reforme s-au făcut sub stăpânirea noastră, dar, după vremuri, în toată împărăția romeilor. Despre toate acestea m-am chibzuit în sinea mea și ți le-am făcut știute, fiul meu iubit, încât să fii în stare să știi ce deosebire este între fiecare din aceste popoare și cum să te porți față de ele și să ți le apropii sau să le împresori cu război ca pe niște potrivnici. Căci se vor pitula în fața ta ea unul ce ești mai tare și ca de foc se vor feri de tine. Îngrădire vor face buzelor lor și de cuvintele tale vor fi răniți ca de niște săgeți. Înfricoșător te vei arăta lor și în fața ta mult se vor cutremura. Și atotțiitorul Dumnezeu cu scut te va întări pe tine și el, creatorul tău, va înmulți anii tăi; pașii tăi îi va cârmui și pe cale bătută te va duce.”

Nu-i ignorat, în acest program de guvernare bazat, repet, pe cunoaștere și diplomatie anticipativă, Dumnezeu (Creatorul, Ocârmuitorul absolut). Constantin al VII-lea, împărat creștin, solicită plin de evlavie

protecția Lui asupra lui Romanos pentru ca acesta să calce pe drumul cel drept. Rugăciunea are și o notă lirică, în stilul psalmilor biblici, potrivită la un urmaș la tronul lui Constantin cel Mare:

„Dar tu, doamne Dumnezeul meu, a cărui împărăție e veșnică și netrecătoare, să-l duci pe căile cele bune pe cel născut pentru tine din mine și fața ta să-i fie scut de ocrotire și urechea ta să se plece la rugămintile lui. Mâna ta să-i fie acoperământ și el să domnească pentru adevăr și dreapta ta să-l ducă pe drumul cel bun. Căile lui să fie drepte în fața ta, spre a păzi dreptățile tale. Dușmanii vor cădea dinaintea feții lui și dușmanii Lui vor atinge cu fruntea pământul. Tulpina neamului lui să poată umbri pământul cu mulțimea ramurilor sale și umbra rodurilor să acopere munții împărătești; prin tine toți împărații își au împărățiile și te slăvesc în veci.”

După această invocare cerească, inevitabilă în retorica bizantinismului, Constantin revine la conduita lumească a Prințului și recomandă, mai apăsător, diplomazia care să ducă *la tocmeli și legături de prietenie* cu popoarele învecinate. Sugerează, totodată, ca în *scrisoarea* publică, limbajul [să fie] „de rând” și stilul să nu fie *umflat și avântat* aticist. Folosește el însuși *cuvinte simple și clare* pentru a fi înțeles cum trebuie. Este de la sine înțeles că, în discursul lui public, Romanos trebuie să se ferească de „frumusețea [înșelătoare, păguboasă] și de stilizarea aticistă”. Un avertisment stilistic bine venit dacă ținem seama nu atât de exagerările stilului atic (grecesc, clasic) – reputat, dimpotrivă, pentru sobrietatea și exactitatea lui –, cât de subtilitățile încărcate, adeseori, ale retoricii bizantine. Recomandând diplomazia cunoașterii și a înțelegerii (păcii), Constantin ține, în chip surprinzător, să înfrâneze excesele retorismului bizantin în discursul Prințului:

„Ascultă așadar, fiule, ce cred ca tu să știi numaidecât și să ții bine minte, ca să poți guverna țara cu succes. Căci spun că și pentru toți ceilalți dintre supuși învățătura e un bine, dar mai ales pentru tine, care ești îndatorat să ai grijă ca tuturor să le meargă bine, și ca să porți cârma lumii întregi și să o guvernezi. Și să nu te minunezi, fiule, de loc că m-am folosit, ca să te lămuresc asupra

scopului urmărit, de cuvinte clare, simple și spuse repetat, asemenea unui curs de apă pe un loc șes și neted. Căci nu m-am silit să-ți înfățișez o scrisoare dând dovadă de frumusețe și de stilizare aticistă, mult umflată și avântată, ci mai de grabă m-am folosit de un limbaj de rând, vorbit de toată lumea, și să-ți ofer învățături despre care cred că tu trebuie să le știi și care, de pe urma îndelungatei experiențe, pot să-ți aducă ție, cu multă ușurință, cuminenie și bună pricepere.”

După ce pune la punct tactica și stilul Prințului, Constantin, om cu experiență, trecut el însuși – putem să înțelegem – prin acest program de cunoaștere, dă fiului Romanos informațiile pe care le știe despre pecenegi (un subiect ce se repetă), despre rușii care vin spre Constantinopol cu luntrele dintr-un singur trunchi, despre Hazaria, cum trebuie să fie împresurată cu război și de către cine și despre multe alte seminții și alte întâmplări din istoria popoarelor nordice păgâne prin care Constantin înțelege semințiile din nordul Dunării. Părerea lui despre aceste nații este mai degrabă rea. Romanos să fie, așadar, prudent cu ele. În fața cerințelor repetate și nesăbuite, împăratul romeilor trebuie să știe ce să răspundă și ce ceremonie să pregătească. Surprinzător, Constantin este atent la toate detaliile. Strategia lui merge de la mantii, diademe și alte podoabe pe care trebuie sau nu să le poarte împăratul, până la procesiunile orânduie în astfel de situații de biserică și, prin ea, de ordinea cerească. Un întreg spectacol menit să potolească poftelile hrăpărețe ale popoarelor din miazănoapte:

„Să știi, așadar, că toate popoarele de la miazănoapte sunt din fire lacome de bani și nesățioase, încât niciodată nu se satură, de aceea cer de toate cu stăruință și sunt hapsani de toate și dorințele nu le sunt îngădite de nici o margine, ci mereu doresc tot mai mult și voiesc ca în schimbul unui mic serviciu să dobândească mari foloase. De aceea cererile necuviincioase ale acestora și pretențiile lor îndrăznețe trebuie să le îndepărtezi și să le respingi prin cuvinte convingătoare și înțelepte și prin răspunsuri pricepute; aceste răspunsuri, după cât am putut eu desprinde din experiență, punându-le ca într-un formular, vor fi oarecum acestea: Dacă, fie hazari, fie turci, fie ruși, sau vreun

alt popor din cele de miazănoapte și scitice vor cere vreodată și vor pretinde, pentru vreun serviciu sau slujbă de a lor să li se trimită din veșminte împărătești sau diademe sau mantii, tu trebuie să faci următoarea întâmpinare: «Mantii și diademe ca acestea, numite de voi camelaucе, nu au fost nici făcute de oameni, nici iscodite sau înfăptuite cu meșteșuguri omenești, ci, cum am găsit scris în cuvinte de taină dintr-o veche istorie, când Dumnezeu l-a făcut împărat pe vestitul Constantin cel Mare, primul împărat creștin, printr-un înger i-a trimis veșminte ca acestea și diademe, pe care voi le numiți camelaucе, și i-a ordonat să le îmbrace în marea și sfânta biserică a lui Dumnezeu, Sfânta Sofia, care se numește, potrivit cu numele, chiar a înțelepciunii, într-adevăr, a lui Dumnezeu; și să nu le îmbrace la orice prilej, ci numai când se întâmplă să fie o mare obștească sărbătoare domnească. De aceea, din porunca lui Dumnezeu, acestea sunt așezate și unele deasupra sfintei mese atârână, în altarul acelei biserici, și stau spre podoabă a bisericii. Iar celelalte veșminte și mantii împărătești stau desfășurate deasupra sfintei mese. Și când a venit o sărbătoare a domnului nostru Isus Hristos Dumnezeu, patriarhul ia din aceste mantii și diademe cele indicate și potrivite pentru prilejul ce s-a ivit și le trimite împăratului; și acela se îmbracă cu ele, ca slujitor și diacon al lui Dumnezeu, și numai la procesiune; și după ce s-a folosit de ele, le întoarce înapoi la biserică și rămân acolo. Dar pe această sfântă masă a bisericii lui Dumnezeu se găsește scris și blestemul sfântului împărat Constantin cel Mare, precum i-a fost orânduit de Dumnezeu printr-un înger, că dacă vreun împărat ar voi pentru vreo trebuință sau împrejurare sau din vreo dorință nelalocul ei să ridice din ele și sau însuși să se folosească sau să le pună altora la dispoziție, este blestemat și exclus din sânul bisericii ca un dușman și potrivnic poruncilor ei, chiar dacă acela ar voi să facă altele întocmai, pentru ca biserica lui Dumnezeu să le ia în schimb pe acelea, toți arhierii și senatul îngăduind pe față acestora; și nici împăratul, nici patriarhul, nici altcineva să nu aibă voie să ridice acest fel de mantii și diademe din sfânta biserică a lui Dumnezeu. Și mare spaimă îi așteaptă pe cei care voiesc să răstoarne ceva din aceste rânduieli dumnezeiești. Căci unul careva dintre

împărați, cu numele Leon – acesta își luase femeie din Hazaria – împins de o îndrăzneală nesocotită, și-a luat una din acest fel de diademe, fără ea să fie vreo sărbătoare domnească, și și-a pus-o pe cap împotriva părerii patriarhului. Și de îndată i-a ieșit bubă neagră pe frunte și, de pe urma aceasta, ros de dureri, și-a dat sufletul într-un chip ticălos de jalnic și și-a găsit moartea înainte de vreme. Și o îndrăzneală ca aceasta fiind de îndată răzbunată, de atunci a devenit regulă ca împăratul, când e vorba să fie încoronat, mai întâi să facă jurământ și să dea asigurări că nu va îndrăzni să facă nimic împotriva rânduielilor păzite din vechime sau să nascocască altceva; și numai astfel să fie încoronat de patriarh și să-și săvârșească și să îndeplinească tot ce se cuvine la serbarea instalării.»

Înțelepciunea politică a Prințului bizantin nu se poate opri însă la protocol și veșminte (refuzate păgânilor din miazănoapte pentru a intimidă în ei cererile fără măsură), înțelepciunea trebuie să ia măsuri preventive mai severe, cu efecte de lungă durată, cum ar fi refuzul căsătoriilor mixte. Constantin, vigilent și la acest capitol mai delicat, urmează porunca stăruitoare a lui Constantin cel Mare și i-o transmite lui Romanos: Legea purității imperiale. În afară de *frânci*, cu care romeii sunt înrudiți, niciun alt neam nu face cinste împăratului Bizanțului. Limbajul lui Constantin al VII-lea nu mai este deloc, la acest punct, *simplu și de rând*:

„Dar, haide, treci mai departe și caută și înseamnă-ți cuvinte potrivite, cum s-ar cuveni să răspunzi la astfel de cereri fără de minte și necuviincioase. Căci dacă vreo nație dintre aceste neamuri păgâne de la miazănoapte, care nu ne pot face nici cinste, va pretinde să se încuscrească cu împăratul romeilor, fie ca să ia pe fata lui de mireasă sau să o dea pe fata lui și să ajungă nevasta împăratului sau a feciorului împăratului, tu trebuie și o astfel de cerere nesocotită a lor să o respingi cu următoarele cuvinte, zicând: «Și despre această chestiune, o poruncă stăruitoare și înspăimântătoare și neprefăcută a sfântului Constantin cel Mare stă scrisă pe sfânta masă din biserica sobornicească a creștinilor, Sfânta Sofia: împăratul romeilor să nu se încuscrească niciodată cu un neam care are obiceiuri de alt fel și

străine de starea de lucruri romeică, dar mai ales cu unul de altă credință și nebotezat, afară doară numai de frânci, căci numai cu aceștia a făcut excepție acel mare bărbat, sfântul Constantin, căci dânsul își trăgea obârșia de prin părțile acelea, fiind doar lucru știut că între frânci și romei s-a întâmplat de au avut loc multe înrudiri și mare amestec. Și de ce numai cu aceștia a dat îndemnuri ea împărații romeilor să încheie căsătorii? Din cauza originii nobile și strălucite a acelor țări și neamuri! Iar cu altul coborât din orice neam neputându-se face aceasta, ci acela care a cutezat să facă aceasta să poată fi șters din rândurile creștinilor și dat anatemei ca unul care a călcat rânduielile moștenite din părinți și hotărârile împărătești.»

Emfaza bizantină se manifestă și atunci când Constantin respinge, în termeni jignitori, religia musulmană sau când prezintă națiile păgâne pe care Bizanțul, dacă nu ajunge să le câștige prin bună înțelegere, trebuie să le distrugă cu armele pentru a avea liniște în imperiul său. Literatură parentetică? Pedagogie menită să pregătească formarea morală, spirituală și politică a Prințului creștin? Indirect și numai în mică parte, prin lecțiile de istorie și geografie. Acestea din urmă sunt notabile – prin bogata lor informație – pentru epoca în care este scrisă această *carte de învățătură*. În paginile încărcate de date și de nume uitate azi, în cea mai mare parte, se află un mic tratat de diplomatie bazată, cum am precizat, pe cunoașterea adversarului (printr-un program de spionaj ce merge până la determinarea *psihologiei specifice*) și pe o politică bine chibzuită și bine înscenată a relațiilor. Din ea nu lipsește, s-a observat, o ceremonie adaptată, adecvată scopului. Când spectacolul nu dă roade, codul romeic (cel puțin în varianta lui Constantin al VII-lea) prevede atunci interzicerea drastică a amestecului (înrudirilor) de sânge. De notat că, în secolele următoare, voievozii din Țara Românească și Moldova n-au respectat această interdicție. Dimpotrivă, au folosit de multe ori căsătoria ca mijloc de a evita conflictele...

O ultimă chestiune: putem să ne facem o idee mai precisă despre însușirile Prințului după însemnările lui Constantin Porfirogenetul din secolul al X-lea? O vagă idee, și

anume aceea că Prințul care va conduce imperiul romeilor trebuie, înainte de toate, să știe să cunoască pe cei din afara imperiului (și am văzut ce forme trebuie să ia cunoașterea și până unde să ajungă!) și să fie pregătit pentru toate situațiile: fie pentru înțelegerea (prin tocmeală, adică prin diplomatie subtilă), fie prin război. Am putea spune că Porfirogenetul ne propune imaginea *Prințului informat, diplomat și ceremonios*. Măreția face parte din spectacolul puterii bizantine, alături de spiritul religios. Ce-i curios este că, în aceste lecții de istorie și geografie, autorul respinge stilul ostentativ retoric (împodobit) pe care, în genere, retorismul bizantin îl cultivă. O recomandare ce trebuie reținută.

4. Manuel Paleologul

Un model pentru *Învățăturile lui Neagoe Basarab pentru fiul său Teodosie* ar putea fi *Sfaturi pentru educația împărătească*, scriere bizantină târzie, opera lui Manuel Paleologul (1391-1425), împărat și teolog ortodox reputat. El dă sfaturi de bună purtare și dreaptă domnie fiului său, viitorul împărat Ioan al VIII-lea. Autorul era un om instruit, stătuse o vreme (trei ani) în Franța și Anglia, unde avusese contacte cu oamenii politici influenți și cu oamenii de cultură, compuse scrieri apologetice și tratate de teologie, imnuri liturgice, rugăciuni, *dialoguri imaginare* cu alte religii.⁷ *Sfaturile* lui reprezintă „o componentă a culturii bizantine în cel mai înalt grad, reprezentativă atât pentru ideologia imperială, cât și pentru modul bizantinilor de a concepe lumea”, „o capodoperă – cea din urmă – a literaturii zise parenetice bazilicale” (Nicolae-Șerban Tanașoca). „O chintesență a întregii literaturi parenetice”, zice și traducătoarea acestei variante bizantine a ceea ce s-a numit mai târziu „oglinză a principilor”, cercetătoarea Simona Nicolae. Textul în discuție a fost tipărit prima dată, în 1578, la Basel, de Johannes Leunclavius, într-o ediție greco-latină (ediție reprodusă, acum, împreună cu varianta românească, de Simona Nicolae, cu referințele și comentariile de rigoare).

Cartea cuprinde o sută de capitole (*Oglinzi*) și în ele găsim mai toate *arheti-*

purile, toposurile gândirii și ale retorismului bizantin și, din acest punct de vedere, ea poate fi socotită o sinteză a literaturii parenetice, preluată și adaptată, îmbogățită, apoi, prin filieră grecească, în culturile postbizantine și naționale din Europa de Sud-Est. Cercetătorii cad de acord că lucrarea pedagogică de care vorbim a fost compusă între 1406 și 1417, cu o sută de ani, așadar, mai înainte ca Erasmus, Machiavelli, Baldesar Castiglione, Antonio Guevara să-și redacteze și să-și publice scrierile lor de meditație morală și de educație a *Principelui*. Ar trebui să-l amintim, aici, și pe Neagoe Basarab al nostru, care-și compune (sau își dictează), cam prin 1520, în slavonă, *Sfaturile* lui..., în alt stil decât autorii occidentali, mai apropiat de modul de a gândi al lui Manuel Paleologul și, prin el, de viziunea și retorica bizantinismului târziu.

Revenind la Manuel Paleologul – „piosul împărat devotat lui Cristos” –, acesta își prefătează reflecțiile și sfaturile lui printr-o *Scrisoare de început al capetelor rânduie* (o *Predoslovie*, așadar) în care, pe lângă dragostea pe care o mărturisește pentru fiul său „iubit și bazileu”, își justifică motivele pe care le-a avut ca să scrie această lucrare. Motivele sunt acelea cunoscute: părintele-împărat, ajuns la vârsta senectuții, dă fiului povața să-și cultive *virtutea* și nu *delăsarea*, să-și însușească „știința guvernării” și să păstreze „buna conduită” pentru a se bucura, astfel, de „folosul înțelepciunii”. Lor li se adaugă „iubirea părintească a împăratului, a cărei văpaie mistuitoare sporește nemăsurat”. El este mulțumit de purtarea de până acum a fiului care îi va urma pe tronul imperiului, dar, în confesiunea afectuoasă pe care o face, nu uită, totuși, să-i ceară fiului, în continuare, ascultare, bună rânduială, modestie și, desigur, înțelepciune. Chiar și înțelepciunea de a alege din sfaturile părintești ceea ce este bun și de a înlătura slăbiciunile, căci, zice împăratul-teolog:

„Cercetând slăbiciunile mele, multe și însemnate cum sunt, să vrei să te alegi cu un câștig, făcându-ți-le dascăli pentru o viață mai bună și o guvernare mai trainică. Căci e bine ca tu să faci întocmai aceluia care scapă

7 Cf. Nicolae-Șerban Tanașoca, ed. cit.

de pericol datorită naufragiilor altora, fiindcă au învățat ce se cuvine din greșelile și nereușitele celorlalți și fie se feresc să mai meargă pe mare, fie își poartă de grijă, după propriile puteri. La fel și omul care, atunci când a fost gata să cadă, după ce altul alunecase înaintea lui, a făcut un pas înapoi, văzându-l pe cel ce se prăbușea. Și așa, eșecul altora poate fi salvare pentru cei ce au minte.”

Discursul lui Manuel Paleologul are un rol dublu, dacă nu triplu: să-l pregătească pe fiul său 1. din punct de vedere *duhovnicesc* (spiritual) – ca bun creștin, 2. din punct de vedere *moral* – ca om cumpătat, înțelept, milos – și, cu aceste însușiri câștigate, 3. să devină un perfect *ocârmuitor-pedagog* (împărat creștin). Este modelul pe care îl regăsim în toată literatura bizantină. Manuel Paleologul nu-i primul care îl gândește în acest chip, dar este, în mod cert, cel care definește și fixează mai bine portretul *Prințului duhovnic*. Discursul său pleacă de la ideea că „cel care năzuiește spre virtute e virtuos prin chiar năzuința sa”. O idee pe care o regăsim, mai târziu, în *Eseurile* lui Montaigne și, în genere, în reflecțiile moralistilor europeni, sub diverse forme. A medita înțelepciunea este începutul înțelepciunii, sună una dintre ele. Paleologul, care este și el un bun moralist creștin, crede că înțeleptul – „bun întru totul” – este cel care, trăind între *virtute și plăcere* [...] „nu înlătură cu totul și definitiv plăcerea”. Nu trebuie s-o înlăture nici chiar cel care se desfată tot timpul cu plăcerile, căci virtuos rămâne acela care nu face să precumpănească răul din plăcere. Cu alte vorbe, Principele condus de Dumnezeu nu trebuie să se refugieze în asceză deplină, trebuie doar, pentru a rămâne virtuos și iubit de Dumnezeu, să-și țină cumpățul, demnitatea și statornicia, să nu guste din „bucatele leneviei și ale viciului”... Să nu se însoțească, altfel spus, cu viciul, ci cu virtutea ce lasă loc, puțin și cumpătat, plăcerii nevicioase. Iată, dar, o gândire mai tolerantă și o viziune mai permisivă (am putea zice chiar: mai lumească, mai apropiată de gândirea umanismului renescentist) despre morala Prințului creștin.

Mai departe este vorba, în același limbaj metaforic, de alegerea drumului ce duce, în viață, spre *desăvârșire* (o noțiune esențială în

fișa morală a Prințului bizantin). Drumul nu este dat automat de *fire*, el este *opera minții fiecăruia*, căci „viețile oamenilor sunt diferite nu prin natura lor nedistinctă, ci prin liberul arbitru ce le face să se distingă”. „Liberul arbitru” nu-i, desigur, o traducere bună, dar înțelegem ce vrea să sugereze înțeleptul Manuel și-i dăm dreptate. Ne putem chiar minuna de finețea gândirii sale, observând că pune accent, în formarea omului desăvârșit, pe capacitatea omului de a se construi el însuși, moralmente, nu numai prin evlavie și rugăciune, ci și prin rațiune. „Să nu te răzbească necazul”, mai recomandă el viitorului Principe. Adică, să nu se lase pradă răului, suferinței, deznădejdiei. Apoi, „să nu te arăți nedemn de a fi fericit”, căci nu-i păcat să râvnești și să cauți fericirea. „Să te străduiești să o afli acolo de unde o poți avea, adică în apropierea de Dumnezeu”. Este bine, așadar, „să stai în preajma lucrurilor pe care le dorești”. Admirabil spus! Împăratul evlavios cum nu se mai poate este, în același timp, un disociator fin, un moralist de clasă în sfera culturii creștine. El nu separă, s-a reținut, virtutea de plăcere și, apropiind pe omul ce tinde spre desăvârșire de învățătura divină, îl îndeamnă să-și caute fericirea acolo unde o poate avea. O gândire curajoasă care relativizează lucrurile și pune stavilă ascezei excesive.

Excepție face doar Dumnezeu. Prințul să pună mai presus de orice Biserica și să nu se opună învățăturilor ei. Biserica „îți este mamă, doică și dascăl, ea te plămădește și-ți modelează trupul, îți este drum de urmat și călăuză”. Crezând, neclintit, în Dumnezeu, Prințul creștin ce tinde spre împlinire și desăvârșire trebuie să-și construiască, așadar, o etică bazată, desigur, pe virtuțile creștine, bine cumpănită, nuanțată. Să iubească, de pildă, cu măsură, să se încreadă și, totodată, să nu se încreadă în oameni, căci neîncrederea nediferențiată duce la distrugere de sine („piere oricine se încrede în toți sau în nimeni”), iubirea de adevăr este podoaba unui principe, lingușirea este păguboasă totdeauna (pentru cine o primește), pizma naște ură, chibzuința și moderația reprezintă „piscul cel mai înalt în calea spre bine”, în fine, *calea de mijloc* este calea omului înțelept etc.

Împăratul bizantin vorbește, în discursul lui pedagogic, și de „rațiunea firii” și de

„logosul lumii”. Omul desăvârșit și, deci, *Principele*, care înainte de a ști să-și îndrume și să conducă poporul, trebuie să învețe să se cunoască și să se conducă pe el, trebuie să trăiască prin rațiune. Dar în ce fel? Capitolul 36 din carte începe prin a îndemna Principele să trăiască în acord cu logosul și să respecte *rațiunea firii*, aceea care-l separă pe om de animal:

„Căci noi existăm prin logos și în acord cu logosul lumii, în vreme ce ele, deși respectă rațiunea firii, nu dau dovadă în mod necesar de rațiune. Cum nu toate trebuie să-și afle perechea, darul acesta este doar al sufletului nemuritor, celălalt însă este dat și naturii fără de simțire. Pentru cei care trebuie să trăiască prin rațiune, e o rușine fără margini și e demn de ocară să nu fie în acord cu logosul lumii. Ba chiar, cei care aleg să viețuiască asemenea animalelor, deși au rațiune, n-ar fi de necrezut să ajungă asemenea lor. Rupând de bunăvoie uniunea cu înaltul – vreau să spun cu viețuirea în acord cu logosul –, nu-i de mirare să le depășim, în prăbușirea noastră, pe acelea dintre necuvântătoare care, rămânând locului, păzesc ordinea ce le-a fost dată de la începuturi și trăiesc după legea firii.”

Un text elocvent pentru capacitatea de speculație filosofică a lui Manuel Paleologul. *Logos, rațiunea firii, legea firii, omul ca o creație nu numai a lui Dumnezeu, dar ca o operă a minții lui iscoditoare* indică o gândire trecută prin subtilitățile filosofiei și, totodată, un dar de moralist peste vremea lui. El nu cugetă numai la virtuți și, prin ele, la desăvârșirile ascezei, dar, cum am văzut, și la plăcerile ce se pot asocia, fără a coborî spiritual, cu virtuțile ordonatoare. Revine asupra acestui delicat subiect cu mai multe nuanțe, bine formulate. Ca de exemplu:

„Dacă în locul plăcerii alegi virtutea, când nu le poți avea pe amândouă, fapta ți-e dreaptă și demnă de laudă. Tot astfel a spus și oratorul, așa îi place și lui Dumnezeu și la fel au făcut bărbații cei vrednici. Curmă tot ce știi că duce la pieire și împotrivește-te din prima clipă, chiar de ar fi aceasta plăcută, mângâietoare sau ar promite o voluptate nesfârșită. Căci răul e rău prin el însuși și într-un totu smintit. Cum să începi, deși nu vrei să împlinești ori, chiar de vezi momeala înfiptă în cârlig, să le înghiți pe amândouă, rând pe rând?! Într-un cuvânt,

pentru cei cu mintea neatinsă de patimi, plăcerea ce te desfată o clipă, dar îți aduce o durere nesfârșită, nu poate fi un prieten bun.”

Și, după ce ne învață că nu-i deloc bine să alegem răul cu bună știință, ne spune că:

„Îi e dat bărbatului să îndrăznească și sorții să înșele” sau:

„O podoabă strălucitoare e tăcerea și o citadelă trainică pentru aceia ce o stăpânesc.”

Și, după ce ne mai spune o dată că moderațiunea este o virtute fundamentală în actul guvernării și în comportamentul Prințului și al omului virtuos, împăratul-filosof ne avertizează că este bine să râvnim la *supremul bine*, dar ar fi și mai bine să știm că *dorința aceasta nu poate fi atinsă cu adevărat...*

Manuel Paleologul relativizează mereu lucrurile, după cât se vede, și rămâne neclintit doar în credința sa în Dumnezeu, dar în ceea ce privește modelul Prințului desăvârșit și deplin, el introduce nuanțe. Crede în soartă, dar este de părere că un bărbat vrednic trebuie apreciat *nu după cum îi este soarta, ci după cum se poartă*. De aici și din alte exemple deducem că în formarea Prințului un rol important are, pe lângă divinitate și soartă, omul însuși, pentru că *omul este și opera minții sale*, omul este *produsul rațiunii firii sale* și produsul relațiilor sale, cum zice filosoful creștin Manuel Paleologul, cu *logosul lumii...*

Să rezumăm: trecând prin literatura parenetică a unui filosof și moralist creștin, cu bune lecturi din filosofia grecească și cu un superior talent de meditație, modelul Prințului bizantin sparge într-o oarecare măsură schema tradițională a ocârmuitorului mistic, însumând în ecuația lui morală și spirituală câteva valori noi, cum ar fi acelea ce țin de umanismul creștin de la începutul secolului al XV-lea. De remarcat este, în acest model, nota existențială mai pronunțată și ideea, cum am remarcat, că desăvârșirea omului nu se desăvârșește, ca să spunem astfel, în asceză deplină. Logosul vieții cuprinde și plăcerea, nu numai rugăciunea și abținerea de la plăceri. Nu este de mirare, atunci, că discursul lui Manuel Paleologul a circulat în Răsăritul european și a inspirat și alte reflecții ce se sincronizau cu scrierile, mai libere, apărute în Occidentul european.

Jean-Jacques
ASKENASY

Pour unir l'amour doit surpasser la haine

Abstract

Dragostea și ura sunt cele două emoții primare cele mai intense ale omului care se transformă în sentimente în momentul în care elementul cognitiv-mental se unește cu emoția. În căutarea a ceea ce a reprezentat dragostea de-a lungul istoriei omului, sintetizăm în expunerea noastră semnificațiile dragostei în diferite civilizații și religii ale lumii. În esență, dragostea este „voința de a face binele celui alt” (G. Leibniz). Variate discipline s-au ocupat de noțiunea de dragoste, de la filozofie, la sociologie, psihologie, matematică și neurofiziologie. Ultima disciplină ne preocupă în mod special, căci ea demonstrează științific cum dragostea blochează violența, ororile și destructivitatea urii.

Cuvinte-cheie: religiile lumii, dragostea, ura, neurofiziologia, demonstrație științifică

Love and hate are the two most intense primary emotions of man that turn into feelings when the cognitive-mental element unites with emotion. In search of what love has represented throughout human history, we synthesize in our speech the meanings of love in different civilizations and religions of the world. Essentially, love is „the will to do the good for the other” (G. Leibniz). Various disciplines have dealt with the notion of love, from philosophy, to sociology, psychology, mathematics and neurophysiology. The last discipline is concerning us in a special manner, because it demonstrates scientifically how love blocks the violence, the horrors and the destruction of hate.

Keywords: world religions, love, hate, neurophysiology, scientific demonstration.

« L'amour et la haine: deux dimensions de
l'identité européenne »

L'amour et la haine sont les émotions primaires les plus intenses qui se transforment en sentiments, au moment où l'élément cognitif-mental se joint à l'émotion. La pluralité et la complexité du mot « Amour » en fait sa définition très difficile, c'est le contraste avec la haine qui la facilite. Le contraste devient étonnant au moment où on s'aperçoit que l'espace cérébral qui hôte ces deux sentiments est commun. L'amour est la capacité biologique d'unifier sur le plan familial, social, national, continental et

planétaire. Il joue un rôle essentiel dans la perpétuation de l'homme. Aujourd'hui quand la haine pousse des hommes à couper les têtes d'autres hommes avec un couteau, pour réaliser le califat, le mot amour, paraît paradoxal, quand même l'humanité dépend de son existence.

La plus grande force de la nature est la lumière, car elle permet aux hommes de se voir un/l'autre, d'être attiré ou repousser un de l'autre. Elle offre à l'humanité la chance de ne pas se dissiper dans son propre égoïsme aveugle. L'amour est la force universelle dominante, comme l'a dit Albert Einstein le visionnaire: «Si nous voulons que notre espèce

survive, si nous voulons comprendre le sens de la vie, si nous voulons sauver l'humanité de la perte et de devenir conscient de ce qu'est la vie, l'amour est la seule réponse. Quand j'ai créé ma fameuse équation $E=mc^2$, j'ai pensé que pour guérir le monde, peut-être qu'à la place de l'énergie c c'est l'amour multiplié par la vitesse carré de la lumière, qui est l'équation qui va sauver le monde de la destruction. La perte de la capacité d'aimer va soumettre le monde à la haine, l'égoïsme et la convoitise qui vont détruire la planète».

L'amour a préexisté dès l'apparition des hominides. On a la preuve qu'après l'apparition du langage et de la peinture c'est l'amour qui a donné, il y a 40.000 ans, les premières expressions de son existence dans les peintures murales de la grotte de Chauvet.

L'histoire de l'amour est l'histoire **de la vie**. Il y a 6 millions d'années, une femelle singe a donné naissance à deux femelles, une est devenue l'ancêtre du chimpanzé et l'autre, une mutation, notre grand-mère, un

hominide Australopithèque (singe de Sud) qui a vécu en Afrique. Cette mutation avait comme particularité un très large cerveau. La sélection naturelle à transformer cette mutation en Homo Sapiens Erectus, « l'homme bipède » devenu Homo Sapiens, avec une grande capacité d'aimer.

L'amour dans les différentes civilisations

La civilisation grecque a identifié 4 formes d'amour: familial (storge), amitié (philia), romantique (eros), et divine (agape). Agape est l'amour absolu, cérébral ou divin.

La civilisation chinoise appelle l'amour « Ai ». Confucius considère l'amour comme un devoir qui impose des actions de piété vers l'enfant, les parents et le roi. « Wo ai ni » de Mozi le créateur du Mohism considère que l'amour est une loi Universelle non pas un amour préférentiel, sans réciprocité.

Le Bouddhisme et le Hindouisme appellent Kama l'amour sexuel, comme un obstacle dans l'illumination de l'homme, qui doit être remplacé par Karuna qui signifie compassion et miséricorde qui réduit la souffrance des autres, qui peut atteindre le « Prem », qui est l'amour très élevé.

La civilisation persane considère l'amour (Rumi, Hafiz et Sa'di) une passion (« doost dashtan ») « se plaire ».

La civilisation Japonaise a attribué à l'amour un très large spectre du comportement « suki da ». Le mot « ai » signifie l'amour avec l'oubli de soi-même, maternel et religieux. Le mot « koi » représente l'amour romantique pour le sexe opposé. Le mot « Man 'yô » couvre les sens de tendresse, bonté et désir matériel. Le mot « ren'ai », est le résultat de la combinaison entre « ai » et « koi », proche au sens de l'amour romantique.

L'amour dans le Judaïsme: Le mot en hébreu « Ahava » est utilisé pour tous les spectres de l'amour, du romantique jusqu'au monothéiste du Dieu suprême. Le grand commandement dit: « Aime ton prochain comme toi-même, avec tout ton cœur, ton esprit, et ta force » Torah, (Leviticus 19:18), (Deuteronomy 6:5) Mishnah (tractate Berachoth 9:5) (Ecclésiastes 9:9).

L'amour dans la civilisation Romaine: Le mot « amare » exprime les deux formes romantiques et sexuelles. Le mot « amans » un amoureux professionnel et le mot « arnica » « girlfriend » souvent appliqué à une prostituée. Cicero a écrit le traité de « Amicitia » sur les problèmes d'amour. Ovidiu a écrit le guide de l'amour « Ars Amatoria » dédié aux affaires extra conjugales.

L'amour et le Christianisme: Croit en l'amour de Dieu avec toute ta force, esprit et cœur avec l'amour de ton prochain comme l'amour de soi-même est les deux devoirs majeurs de l'homme sur la terre. L'Apôtre Paul glorifie l'amour comme la vertu la plus importante. L'amour aime la vérité, il refuse le mal, toujours protège, toujours plein d'espoir, et s'associe à la vérité (1 Cor. 13:4-7, NIV). St. Thomas Aquinas, a fait le sommaire de l'amour chrétien « vouloir le bien d'un autre te rapproche de Dieu ». L'amour d'un homme ou une femme est « eros », l'amour illimité d'autrui est « / 'agape des grecs ».

L'amour dans l'islam: Représente la fraternité des croyants, entre les 99 noms attribués au Dieu Allah, le mot « Al-Wadud », signifie « Celui qui aime » dans le Coran 11:90 et dans le Surah (Coran 85 :14). Deux autres noms de Dieu: « Ar-Rahman » et « Ar-Rahim » « le plus compassionnât » et « le plus remerciant ». Dans le Coran tout ce qui existe est la réflexion de l'amour de Dieu.

L'amour libre: Le terme a été créé pour représenter l'événement social qui rejette le mariage et séparât l'état des problèmes liés au sexe, au mariage et au contrôle du nouveau-né. Le terme « sexe radical » est utilisé dans le sens de l'amour libre considérant qu'il a moins de connotations négatives. Il est lié au féminisme. Giovanni Baglione différencie l'amour sacré de l'amour profane (1602-03) en critiquant son ennemi le fameux Caravaggio, qui était homosexuel.

La philosophie de l'amour se dédie à l'analyse des deux formes d'amour : impersonnel (mystique) et personnel. St. Thomas Aquinas qui a reçu le titre de Dr. de l'église a inclut le concept Aristotélien dans le catholicisme, et Gottfried Leibniz le philosophe rationaliste par excellence considère

l'amour comme: « *la volonté de faire bien à autrui* ».

La sociologie de l'amour étudie l'effet social des sentiments de l'amoureux et de l'aimée.

La psychologie de l'amour étudie l'effet de l'amour et de la haine sur la santé et le comportement de l'amoureux. La psychologie analyse les phénomènes liés à l'amour comme l'intimité, la passion, l'attachement, le soin, l'inquiétude.

La mathématique de l'amour a essayé maintes fois de trouver l'équation de l'amour. Christian Rudder, un mathématicien (OK Cupid) réalise une équation sur une collecte très large de données, difficiles à déterminer.

La neurophysiologie de l'amour et de la haine

Le spectre de l'amour se déroule entre l'amour romantique et l'amour absolu ou l'altérité parfaite.

Il y a une relation intime entre l'amour et la sexualité, car l'amour romantique facilite l'instinct sexuel, qui assure la continuation de l'espèce humaine. Les recherches de Roger Wolcott Sperry sur les deux hémisphères séparées du cerveau, qui lui a prévalu le Prix Nobel de physiologie et médecine en 1981, montre que la dominance cérébrale droite ou gauche jouent un rôle important dans la liaison entre l'amour et le sexe. A l'autre extrémité du spectre « l'amour parfait » deviente la vertu de la bonté et de la compassion vers homme ou animal et s'assume de défendre la vulnérabilité de l'autrui.

La technique de l'imagerie de résonance magnétique fonctionnelle (IRMf) mise au point en 1990 permet d'identifier et de visualiser les régions actives du cerveau pendant la période de l'examen. Les recherches donnent souvent des résultats contradictoires, mais j'essayerai de présenter les conclusions acceptées par la majorité des chercheurs, dans le domaine de l'amour et la haine, entre l'année 2000 jusqu'aujourd'hui.

Andréas Bartels et Semir Zeki, neurologues de l'Université « Collège de Londres », ont étudié les neuro-circuits de l'amour et de la haine, chez 17 volontaires hommes et

femmes « follement haïssant » et 17 volontaires, hommes et femmes « follement amoureux » avec l'aide d'un IRMf. Ils ont enregistré les variations cérébrales locales du flux sanguin lorsque ces zones sont stimulées par la vue de la personne follement aimée ou haïe.

Les réactions des cerveaux ont montré 6 conclusions :

1) *Les régions du cerveau activées dans les deux passions contraires sont similaires.*

2) *Le putamen et l'insula deviennent très actifs ; les deux zones sont des parties du cerveau sous corticales, activées par la haine et l'amour.*

On sait que le putamen est activé aussi dans le sentiment de dégoût, dans l'agressivité et dans le mouvement des quatre membres. L'insula est activé dans la détresse et l'addiction.

3) *Une troisième zone impliquée dans l'amour et la haine est la partie antérieure de cingulum qui explique l'association des palpitations du cœur et des changements de la tension artérielle, avec l'amour et la haine.*

4) *La différence entre le fMRI de l'amour versus la haine est que le gyrus frontal médial et le cortex pré-moteur, sont très actifs dans la haine, tandis qu'ils sont presque inactifs dans l'amour.* Ces deux zones sont impliquées dans les décisions et exécutions d'actes.

Cela veut dire que ces deux régions qui favorisent l'exécution des sentiments, transforme la haine en un sentiment dangereux par l'activation de la zone exécutive. L'intensité de la haine engagée est en accord direct avec l'exécution de la vengeance (PLoS One, 2008).

Cette découverte vient d'expliquer l'effet des clips et photographies publiées régulièrement par l'organisation ISIS. Les jeunes qui s'enrôlent dans les rangs de l'ISIS sont des révoltés, des revendicateurs, avec soif de se venger, les images des têtes coupées provoquent exaltation de ces cerveaux révoltés qui inclinent vers la haine.

Au moment où l'on passe de la haine à l'amour, le gyrus frontal médial et le cortex prémoteur (deux régions rationnelles) deviennent désactivés, c'est pour cela que l'amour est très fréquemment irrationnel

mais innocent pour la personne aimée. On peut tirer la conclusion que l'amour est aveugle. Haïr est considéré comme une passion destructive, qui peut aussi provoquer la mort, mais de l'autrui et non de soi-même.

5) Une observation intéressante de ces recherches est le fait que les amygdales et le hippocampus (les organes émotionnels par excellence) ne sont pas activés par l'amour. L'amygdale est activée dans le processus de la douleur, il est extraordinaire de voir que dans l'amour, l'amygdale est désactivée, ce qui explique que les amoureux sentent moins la douleur.

6) Les zones pariétales et temporales médiales, en général ainsi que les zones préfrontales, très activées par la haine, sont désactivées par l'amour, fait qui explique la joie et le bonheur ressentis par une personne amoureuse.

La neurochimie de l'amour

L'amour a un mécanisme cellulaire neuroendocrinien. Les neuro-hormones vasopressines et ocytocines sont l'expression neurochimique de l'attachement entre indi-

vidu. Le circuit neurohormonal de l'amour explique l'influence de la cocaïne et du drogue, suscitant parfois un amour appelé « extatique » ou l'absence de ces neuro-hormones dans l'état dépressif avec « l'absence de l'amour ».

Au point de vue neurochimique on suggère 3 circuits de l'amour.

La libération de l'ocytocine et vasopressine dans l'attachement de longue durée, même de décades (mariage, amitié).

La libération de la dopamine, norépinephrine, sérotonine et ocytocine, dans l'attirance romantique qui explique la tachycardie, perte d'appétit, perte de sommeil et l'état d'excitation.

La libération des hormones testostérone et estrogènes, lie au désir sexuel qui peut durer quelques semaines ou des mois.

La génétique de l'amour

L'attirance peut être créée par une odeur spécifique, même si certaines d'entre elles sont très discrètes. La perception de l'odeur d'autrui par les récepteurs olfactifs se trouve sous le contrôle des gènes du Complexe d'Histocompatibilité Majeure (CHM). L'attirance peut être le résultat d'une odeur similaire ou opposée à la sienne. L'existence des phéromones, hormones messagères porteuses d'odeur, senties par les mites masculines à 10 km de distance, les attirent pour s'accoupler et réaliser le beau papillon monarque. La découverte a apporté le prix Nobel à Adolf Butenandt qui a isolé la phéromone du *Bombix Mori*.

Conclusion

Pour l'attachement humain l'amour doit surpasser la haine. Les régions du cerveau engagées dans l'amour et la haine sont les mêmes au point de vue anatomique, mais leur neuro-circuits, neurochimie et génétique sont différents. La désactivation de certaines régions dans l'amour, font l'amour aveugle, mais provoque des actions violentes dans la haine. La recherche scientifique va découvrir les mécanismes intimes de l'amour et de la haine pour pouvoir éviter les horreurs de la haine humaine.

Dezbateră publică: liant și aliat al adoptării euro

Abstract

Autorii fac un scurt istoric al apariției monedei naționale precizând că, la 130 de ani de la înființarea BNR, este posibil ca, la 140 de ani, să fie făcut un nou pas spre o altă monedă, euro. Expresie a unei opțiuni conforme cu etapa actuală, România se integrează acestei realități depășind etapa opțiunilor alternative. Participarea deplină la UEM a țării noastre, prin adoptarea euro, este un angajament ireversibil, considerent în numele căruia autorii pledează pentru înțelegerea nuanțată și justă a principiilor de funcționare euro, monedă circulatorie unică (în viitor) în spațiul economiei naționale, deja „fără frontiere”, ca parte a pieței comunitare europene, în care sunt înglobate cele patru libertăți de mișcare: a bunurilor, serviciilor, capitalului și forței de muncă. Faptul că România a decis participarea la uniunea bancară (fiind încă în afara Zonei Euro), devine un proiect de anvergură națională, de o necesară refocalizare deopotrivă a energiilor politice și politicilor economice necesar de a fi supus unei ample dezabateri publice, jalonate de principiile tratatelor la care țara noastră a aderat. Concluzia este că trebuie cultivată în rândul populației încrederea într-o monedă comună, care, la rândul ei, va întări chiar această încredere.

Cuvinte-cheie: leu, Uniunea Europeană, integrare, euro, politică, economie, dezbateri.

The authors make a short history of the emergence of the national currency, specifying that, 130 years after the establishment of the Romanian National Bank, it is possible that, at 140 years, a new step will be made towards another currency, Euro. An expression of an option complying with the present stage, Romania is integrated in this reality, surpassing the stage of alternative options. The full participation in the EU currency of our country, by adopting Euro, is an irreversible commitment, a reason in whose name the authors plead for the nuanced and just understanding of the principles of operation of Euro, a unique circulation currency (in future) in the space of the national economy, already „without any borders”, as a part of the European Community market, in which the four liberties of movement are included: of goods, of services, of capital and of labour force. The fact that Romania decided to participate in the bank union (being still outside the Euro Area) becomes a project of national scale, requiring refocussing of the political energies as well as the economic policies that should be subjected to an ample public debate, structured on the principles of the treaties to which our country adhered. The conclusion is that the population's trust in a common currency must be cultivated, a currency which, in its turn, will strengthen this trust.

Keywords: RON, the European Union, integration, Euro, policy, economy, debate.

Adoptarea euro, în cazul României, momentul istoric al lansării actualei mone-
înseamnă, într-un fel, reîntoarcerea la de naționale, leul, la momentul formării

unei uniuni politice de natura consolidării statului național și a prerogativelor sale de independență și suveranitate. Moneda națională, prin simbolistica ei, venea să realizeze acea completitudine de percepție internă și externă în care trei elemente definitorii – statul național, suveranitatea și independența – se îmbinau într-un semn monetar în care se investea încrederea cetățeanului pentru o situație de fapt, dar, mai ales, pentru viitorul ales de el însuși. Încrederea în monedă avea conotația predictibilității în ceea ce urma să facă statul, în ceea ce își propunea cetățeanul să realizeze cu propria lui viață economică și socială.

Este de bănuat că dezbateră publică la momentul adoptării leului exprima anumite speranțe pentru o perspectivă benefică a României, instituirea ca „Bancă Națională” a primei bănci centrale pe teritoriul noii statalități insuflând importanță rolului ei pe termen lung, pentru modernizarea, progresul și dezvoltarea economiei naționale, un „leagăn” promițător de securitate pentru generațiile viitoare. Modul în care primul guvernator al BNR – Mitiță Constantinescu, cel care nu a vrut să accepte Decretul Regal de a fi numit în acest post – a reușit să gestioneze, cu o mare corectitudine, percepția față de implicarea și politicile unei bănci centrale în viața cetățeanului, este dovada reușitei unei construcții și un început instituțional de anvergură, dedicate servirii interesului național, printr-o monedă proprie. Au trecut peste 130 de ani de la înființarea BNR și, este posibil ca, la 140 de ani, un nou pas să fie făcut spre o altă monedă. Fără a desființa instituția, România urmează să adopte o monedă – euro – în care, poate, aceleași sentimente și speranțe să fie investite pentru o nouă alonjă de timp, de data aceasta contopite cu cele ale „cetățeanului european”, acesta din urmă fiind privit ca factor multiplicator al încrederii împărtășite într-un spațiu politic și economic extins la scară continentală.

Reînnoirea unui posibil calendar al adoptării euro trebuie prezentat ca un fapt natural, care să aibă la bază o voință politică națională exprimată și asumată. Vorbim doar despre o etapă de pregătire și un

moment pentru care România este angajată, în cadrul unui proiect din care face parte și în care urmează să-și aducă propria contribuție. Participarea deplină la UEM a României, prin adoptarea euro, este un angajament ireversibil atât timp cât principiul tratatelor, de a fi respectate întru totul, rămâne valabil. Această subliniere este foarte importantă, ea delimitând în mod necesar un spațiu al dezbaterii publice, îl jalonează și îl precizează din punctul de vedere al subiectului concret.

În mod normal și corect, pe fondul unui proces de integrare în desfășurare, ceea ce avem de dezbătut, analizat și decis nu mai este integrarea în sine, ci perioada de prelungire structurală a acestui proces spre o anumită desăvârșire înscrisă în tratate. Este vorba, chiar pe fond, despre a avea mai repede sau mai târziu moneda unică circulatorie și în spațiul economiei naționale, deja „fără frontiere”, ea fiind parte a pieței unice comunitare, care a înglobat deja cele patru libertăți de mișcare: a bunurilor, serviciilor, capitalului și forței de muncă.

De asemenea, adoptarea euro, prin impactul economic, politic, social și psihologic, trebuie privită prin prisma priorității unui subproiect la proiectul mare al integrării europene, corectitudinea traducerii lui în viață prin efortul național în marea construcție europeană fiind esențială. Din acest punct de vedere, orice scepticism care poate învălui respectivul subproiect – cu multe aspecte tehnice ce-i drept –, credem că trebuie focalizat pe elementele/aspectele de reușită, ale soluțiilor: să aducă rezolvări, și nu simple constatări ale neputinței. Din acest considerent major, cunoașterea și/sau reevocarea celor trei „rapoarte” (Barre, Werner, Delors) care au făcut posibilă crearea UEM în cadrul Comunității Europene și prefigurarea trecerii la moneda unică sunt absolut necesare.

Rapoartele respective reprezintă un exemplu de gestionare constructivă a etapelor de integrare europeană, în contextul unor îndoieli și confuzii – prin care trecem și noi acum – depășite tocmai pentru că s-a avut în vedere un azimut (țintă) clar al procesului de integrare, respectiv ceea ce era

definit în Tratatul de la Roma (1957). Ori de câte ori viziunea acestui prim tratat a fost încețoșată de anumite realități, care obligau la recurgerea la mai mult național decât comunitar, s-a vorbit despre perioade de stagnare în integrare.

S-a dovedit însă că revigorarea procesului de integrare europeană a avut întotdeauna surse când preeminența naționalului a fost depășită în favoarea conceptului comunitar. Numai în acest fel a fost dezvoltată dimensiunea de aprofundare a integrării, respectiv captarea a noi și noi domenii, inclusiv cel monetar, în sfera coordonării politicilor la nivel comunitar. Dacă se dorește adoptarea euro, atenție, în sensul respectării unui angajament politic, atunci este recomandabil să se țină la un anumit tip de discurs și dezbatere, iar cei pro sau contra să fie, să rămână și să conlucreze în aceeași echipă și nu de pe baricade diferite. Toate argumentele sunt necesare, utile, de cântărit, dar să aducă soluții și clarificări.

Rememorarea mai amplă a celor trei rapoarte celebre, dar uitate – Barre, Werner și Delors – aduce în atenție exemplul conlucrării de care avem astăzi nevoie pentru a intra în atmosfera proiectului euro pentru români. Ele sunt încă mărturia vie a conlucrării prin care – în final și dincolo de argumente pro și contra, îndoieli și confuzii –, s-a cimentat un drum cu fermitate pragmatică, ce a condus, *de facto și de jure*, la crearea Uniunii Economice și Monetare.

Considerăm importantă evocarea rapoartelor, din mai multe motive și puncte de vedere. Un prim motiv este spiritul lor de redactare călăuzitor, care trebuie cunoscut de la sursă. Acest spirit insistă asupra rolului decisiv al voinței politice a statelor membre de a ține tempoul parcursului integrării europene, conform principiilor statuate în primul tratat al ceea ce avea să devină Uniunea (Tratatului de la Roma, 1957). Ele au reprezentat adevărate pietre de hotar în canalizarea conștiinței europene – politice și sociale – către proiectul Uniunii, necesitatea alinierii ei la un proiect ireversibil, de la care cale înapoi nu ar trebui să existe.

Un al doilea motiv ține de realitățile nu numai din România, ci și din celelalte state

membre, obosite de o criză și cu un leadership slab, context în care derapajele de la un proiect, din motive de presiuni sociale și de incompetență, sunt mult mai vizibile. În ceea ce ne privește, credem că rapoartele interesează acum tocmai prin nevoia de a întări credibil decizia politică a adoptării euro de către România. Clasa politică, echipele tehnocrate pot vedea în ele modul eficient de abordare și realizare a unui proiect cu final definit, modul în care se poate scrie și acționa tactic pentru traducerea în viață a unei viziuni angajate. Adoptarea euro face parte din această viziune a noii apartenențe a României la Uniunea Europeană.

Nu greșim cu nimic dacă afirmăm că revederea acestui exercițiu major ne-ar aduce în parametrii unei autentice combinații pragmatice a voinței politice, cu directive de susținut și aplicat într-un calendar ferm, necesitatea inițierii de modificări legislative care nu mai pot aștepta (Constituția, Statutul Băncii Centrale, legile administrației publice centrale și locale, legea finanțelor publice, legea contabilității etc.), care să dea legalitate și să degajeze de neconstituționalitate terenul măsurilor tehnice concrete ce vor face posibilă circulația euro pe teritoriul României.

Din păcate, chiar și Bruxelles-ul a uitat de tenacitatea cu care s-a lucrat pentru crearea Uniunii Economice și Monetare, iar motivul creșterii numărului statelor membre nu poate fi evocat ca impediment, dacă acesta a fost scopul Uniunii, să cuprindă cât mai multe state europene.

Desigur, Europa, fondatoare a Uniunii, a mai trecut prin perioade de euroscepticism, când trebuia să fie depășite barierele de concepție ale suveranității totale, indivizibile, netransmisibile în părți, cedând loc subsidiarității, coeziunii și solidarității pentru un proiect cuprinzător, o viitoare „casă de securitate” pentru cetățenii țărilor membre.

Președinți ai Comisiei Europene și echipe ale acestora au demonstrat, prin documente de „disecare” a realităților și raportarea lor la viziunea primă a integrării, că succesul acestui proces, până la uniunea politică nu poate fi asigurat decât prin unidirecționalitatea și ireversibilitatea integrării.

Poate că exemplul cel mai elocvent a fost dat de ultima criză financiară, care a arătat că, soluția sustenabilă a crizei Zonei Euro este înaintarea spre integrare (Uniunea Bancară), prin continuarea construcțiilor instituționale de tip comunitar, și nu prin renunțarea la acestea. Criza din Zona Euro

a readus pe agendă problema uniunii politice, care nu poate fi realizată fără uniunea fiscală, iar aceasta din urmă este de neconceput fără ruperea lanțului malign dintre crizele bancare și datoria publică, via revenirea rolului benign al băncilor comerciale în creșterea economică sănătoasă.

Din această perspectivă și din faptul că România a decis participarea la uniunea bancară fiind încă în afara Zonei Euro, adoptarea monedei unice este și un proiect de anvergură națională, de o necesară refoalizare deopotrivă a energiilor politice și politicilor economice. Exercițiul îndeplinirii condiționalităților impuse de acordurile de finanțare cu FMI, Banca Mondială și Uniunea Europeană, în sensul sustenabilității datoriei externe contractate, a demonstrat capacitatea României de a răspunde chiar criteriilor globale extinse de convergență, favorabile trecerii la euro. Pasul care mai trebuie făcut rămâne important, nu este facil, în contextul reformelor structurale mult prea întârziate, dar poate că ar trebui să ne limităm la a susține că este un obiectiv greu fezabil, cum încă se afirmă, dar nu și imposibil. Condițiile depășirii acestei fictive imposibilități țin, în primul rând, de modul în care trebuie înțeleasă abordarea acestui nou proiect național la toate palierele socio-profesionale, el având nevoie de aliați curajoși, implicați, și nu de simpli contemplatori.

Aderarea la euro nu este un proiect simplu, conjunctural și, ca urmare, prin el trebuie învinsă tocmai conjunctura, de multe ori nefavorabilă, fiind un proiect de anvergură națională. Într-un astfel de caz, revenirea la un consens de acțiune pe termen mediu și lung, prin eliminarea asperităților pe termen scurt, este esențială. *Rolul dezbaterii publice constă tocmai în eliminarea acestor asperități în sensul lor cel mai larg: scepticism, temeri, îndoieli, chiar dacă toate configurează evaluări cu bilanț negativ pe termen scurt, dar surmontabile pe termen mediu și lung.*

Asperitățile pe termen scurt trebuie abordate exclusiv în logica procesului integrării în care suntem angajați, pericolul pentru România, „urcată” deja în trenul integrării, fiind stagnarea în aprofundarea integrării, când celelalte state membre înaintază. Episodul crizei din Ucraina a demonstrat, din punct de vedere geopolitic și geostrategic, modul în care trebuie puse în balanță beneficiile calitative ale integrării, prin ceea ce înseamnă o ancorare fermă la un spațiu politic și economic mai sigur, și a

rămâne captiv exclusiv unor costuri de oportunitate relativ mari, dar recuperabile tocmai datorită apartenenței la un spațiu politic și economic predictibil, prin împărțirea aceluiași valori.

Dimensiunile unei dezbateri publice autentice privind proiectul adoptării euro sunt multiple, ele trebuind tratate echilibrat, într-o corelație realistă, și așezate pe drumul integrării, pe care România îl parcurge. Să nu uităm că acest drum, ales bine de România, este o consfințire juridică bilaterală între două părți, nu un simplu gest de voință unilaterală. El este un angajament față de o comunitate mai largă, și nu incipientă, de a merge într-un anumit sens împreună, de data aceasta și cu posibilitatea de a avea o opinie proprie, exprimată din interiorul ei.

Dimensiunea emoțională a dezbaterii publice cu privire la euro – ca simbolistică monetară – este depășită din punctul de vedere al tradiției simbolisticii naționale. Alături de leul național, fiind cetățeni europeni, deținem în mod liber și euro, îl folosim în tranzacții, după cum chiar legea românească denumescă deja anumite repere (acciza, suma minimă a unei achiziții publice prin licitație deschisă etc.) în euro.

Dimensiunea politică a dezbaterii publice trebuie să plece de la premisa că euro este, în primul rând, un proiect politic (Otmar Issing), aspect uitat adeseori de tehnocrații economiști captivi ai manualelor de zone valutare optime. Tehnologia adoptării și funcționării euro – ca vehicul spre o uniune politică, și nu ca rezultat al acesteia – pornește de la premisa de proiect politic, în care validitatea, din cauza lipsei pilonului fiscal, este asigurată de un puternic angajament politic al celor care reprezintă statele membre ale Zonei Euro (Etienne Davignon). Pilonul fiscal a fost suplinit, măcar temporar, prin voință politică și cooperare comunitară în plan bugetar, obiectul și subiectul acestei voințe politice fiind consensualizate din punct de vedere tehnic în documentul „Pactul de Stabilitate și Creștere”. Slăbirea acestei voințe politice, observată ca o cauză a crizei euro, a determinat Consiliul European să decidă ca

limita de deficit bugetar să fie consemnată în constituțiile statelor membre, iar bugetele naționale să fie premonitorizate de Comisie înainte de a fi adoptate de parlamentele naționale. Acest aspect, deși suportă foarte multe comentarii, relevă diluarea voinței politice, în contextul în care Europa se confruntă cu un leadership politic slab, tentat de populism și introvertire națională. Compensarea voinței politice scăzute a ajuns să se facă prin constrângerea țării acesteia în legea fundamentală.

Ca proiect politic, busola euro rămâne în continuare în mâna politicului, iar reazezarea ei pe linia cap-compas a necesitat programe de austeritate severe, care au amendat comportamentul politic voluntar, fără respectarea echilibrelor macroeconomice. Orientarea acestor programe de austeritate s-a dovedit exagerată prin instrumente și severitate, determinând inflamarea socială (șomaj ajuns la cote istorice maxime în Uniunea Europeană, venituri reale în scădere), schimbări forțate de guverne (Italia, Spania, Portugalia) și instabilitate politică, afectarea creșterii economice pe termen scurt și mediu, cu agravarea crizei fiscale și a datoriei publice etc.

Toate aceste efecte, încă prezente în spațiul Uniunii Europene, pot inspira sau deterna corectitudinea unei dezbatere politice vizionare, punând în față consecințe, și nu cauze. De asemenea, în dezbaterea politică actuală trebuie evitată confuzia dintre politică și politici (politics and policies), ceea ce face ca percepția ei să fie mai degrabă un atac la persoane, și mai puțin un aport constructiv la politicile economice, care trebuie sprijinite politic pentru a îndeplini, prin voință politică tare, criteriile de convergență nominale, reale și juridice.

Dimensiunea economică a dezbaterei publice poate apărea ca fiind cea mai importantă, întrucât tonalitatea și orientarea ei au un efect politico-emoțional cu reverberații asupra cetățeanului și aspirațiilor acestuia. Tentația spre descurajare este încă prezentă, arătându-și efectele chiar la momentul stabilirii unui nou calendar al adoptării euro (2019). Dimensiunea economică este, de regulă, cea mai preocupantă, dovadă fiind

multitudinea de opinii bazate, tot de regulă, pe un bilanț excesiv cantitativ și, din păcate, și lipsit de importanță.

Totuși, dimensiunea economică a trecerii la euro rămâne importantă nu numai în sine, ci și pentru conștientizarea calităților proiectului euro din punct de vedere funcțional, un aspect care devine cotidian, parte a vieții zilnice a cetățeanului. În egală măsură, conștientizarea calității proiectului euro trebuie să privească atât criteriile care îl fac valid, sustenabil „din interiorul” economiei României (multe dintre ele fiind denumite cantitativ: indici, rate, ritmuri, proporții, etc.), cât și beneficiile acestuia: eliminarea riscului valutar, ușurarea și reducerea costului tranzacțiilor, rapiditatea plăților, uniformizarea documentației, rapiditatea tranzitului fizic etc.

Pentru cetățean, în toate ipostazele sale – de agent economic, consumator, investitor, producător, exportator etc. –, ținta euro trebuie inoculată ca fiind una tangibilă, iar participarea activă a acestuia la realizarea ei este necesară dincolo de înțelegerea avantajelor vieții cotidiene: Avem nevoie de o reîntoarcere completă în Europa de azi, cea a Uniunii? Vedem în euro o ancoră a noastră mai puternică în această Uniune? Folosind euro, simțim apartenența noastră la o Uniune mai puternică, prosperă și sigură? Poate că astfel de motivații trebuie întărite prin dezbaterea economică a proiectului trecerii României la euro. La urma urmelor, este vorba despre cultivarea unei încrederi într-o monedă comună, euro, a unei întregi populații, monedă care, la rândul ei, va fi întărită de această încredere.

Ajungând la încrederea într-o monedă pe un alt drum decât cel tradițional – național, dar oarecum simetric, fiind vorba de obiectivul unei Uniuni Politice – dezbaterea publică a adoptării euro trebuie să atingă și un subiect sensibil. Primul pas al introducerii euro și creării Zonei Euro, evenimente nu prea îndepărtate în timp, aduc și un „șoc”, de altfel prevăzut ca o condiție *sine qua non* a funcționării euro: cedarea unei părți a suveranității statale, politica monetară națională trecând în gestiunea politicii monetare unice a Băncii Centrale Europene.

Prin voința de a adera la Uniunea Europeană, România a asimilat deja concepțe ca subsidiaritatea și cedarea unor părți de suveranitate (de exemplu, în domeniul politicii comerciale), funcționarea eficientă a Uniunii nefiind posibilă decât cu înțelegerea a ceea ce înseamnă coordonare și cooperare la nivel comunitar. Poate că acceptarea acestor concepțe a fost relativ mai ușoară decât punerea în practică. Ceea ce nu s-a analizat și redefinit suficient de transparent, ca urmare a acceptării acestor cedări, sunt alte două aspecte esențiale ale suveranității, ca și când acestora nu li s-ar fi adus atingere: în ce constă conservarea identității unui stat membru, dincolo de diversitatea culturală, și cum ar trebui gestionate aspectele politico-emoționale ale oricărei națiuni legate de idealul independenței.

Insistăm asupra complexității unei debateri publice legate de adoptarea monedei unice și prin prisma faptului că redeschiderea politică a unui nou calendar legat de acest proiect nu este o simplă știre și, în niciun caz, ea nu trebuie abordată pompiestic, ciclic sau periodic, ci cu o cadență de formare a unei culturi cetățenești proactive proiectului, care trebuie înțeles ca unidirecțional din punctul de vedere al finalității. În acest tip de abordare, contrapunerea fezabilității lui cu o multitudine de dubii și trimiteri în derizoriu nu este doar contraproductivă pentru cetățean – aliatul natural al politicului –, ci aduce atingere și seriozității unui stat membru al UE, angajat într-un demers liber consimțit juridic și consemnat ca atare de părțile contractante.

Euro este un fapt, și nu o teorie abstractă. Euro este o monedă care circulă într-un spațiu de peste o jumătate de miliard de consumatori, iar 40% din tranzacțiile comerciale internaționale sunt denominate în euro. Euro a devenit o monedă de rezervă, noi state membre ale UE reușind să o adopte (Slovenia, Slovacia, Estonia, Letonia, Lituania). Moneda euro a trecut un examen capital în recenta criză financiară, deficiențele ei conturând lecțiile însănătoșirii și ale mijloacelor protejării ei viitoare.

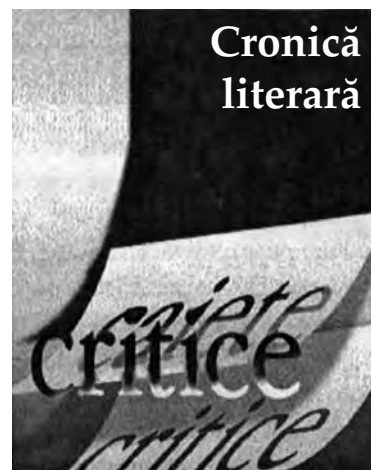
Renunțarea tehnică la euro, așa cum s-au formulat unele propuneri în faza acută a cri-

zei financiare, incumbă costuri majore, care le-ar depăși cu mult pe cele ale adoptării ei, ceea ce subliniază încă o dată că singura soluție optimă a obiectivului politic al Uniunii este însănătoșirea monedei sale unice. Nu vorbim despre cursul ei de schimb, volatilitatea sau nivelul tranzacțiilor pe piețele valutare, ci despre necesitatea unei voințe politice care, prin politici comune (pilonul monetar) și naționale (pilonul fiscal, deocamdată), face sustenabilă moneda euro din punct de vedere economic, credibilă și utilizabilă ca instrument al dezvoltării și progresului social în aria funcționării lui. Sintagma „cade euro, cade UE”, repetată de înalte oficialități ale UE în etapa cea mai grea a crizei financiare din Europa, are exact semnificația efortului de care trebuie să dea dovadă statele membre ale UE din Zona Euro, pentru ireversibilitatea acestui proiect, deocamdată unic.

România este deja în interiorul acestui proces și a depășit etapa opțiunilor alternative, decizia reluării unui nou calendar de adoptare a euro fiind realității. Alături de celelalte state membre ale UE, România are de depășit slăbiciunile structurale ale euro. Dar, înainte de a comensura indicatorii economici, stabilitatea acestora, România are de gestionat atitudini îngrijorătoare: tendința spre introvertire a statelor membre/izolare, expresie a unei credințe false că numai măsurile naționale salvează; resurgența naționalismului economic, care se opune principial și factual cooperării la nivel de Uniune; proliferarea euroscepticismului la un nivel critic, a relevat ridicarea unor forțe radicale validate de alegeri naționale și la nivelul Parlamentului European; fracturarea electoratului cu apariția de partide radicale, de natură să schimbe cursul proiectului Uniunii Politice; o periculoasă schimbare de forțe în menținerea abordării centripete a integrării. Toate acestea sunt pericole și costuri naționale mult mai mari decât cele ale trecerii la euro. Considerăm, așadar, că dezbateră publică trebuie să se țină departe de un mesaj al disoluției cooperării în spiritul proiectului european, când idealul unei Europe puternice, sigure și prospere, în orice punct geografic al ei, se fundamentează pe solidaritate și coeziune.

Andreea MIRONESCU

Circuite literare în serie, în paralel, în rețea. *Literatura română din (post)comunism*

Abstract

Articolul discută câteva metafore critice care privesc modul în care este definită literatura (post)comunistă de către specialiștii câmpului. Punctul de pornire îl reprezintă studiile lui Ion Simuț despre literatura română postbelică și de după 1989, în special ultimul său volum, *Literaturile române postbelice* (2017). Articolul analizează concepte ca „literaturi paralele” și „literaturi în serie”, în cadrul mai larg al istoriei literare postnaționale.

Cuvinte-cheie: literatura română post-1989, critică literară, literaturi paralele, literaturi în serie, Ion Simuț.

This article discusses several critical metaphors which deal with how Romanian (post)communist literature is conceived by the specialists in the field. My starting point is Ion Simuț's work on the post-war and post-1989 Romanian literature, especially his latest volume, The Post-war Romanian Literatures (2017). The article analyses the concepts of „parallel literatures” and „literatures in series” in the broader frame of the post-national literary history.

Keywords: post-1989 Romanian literature, literary criticism, parallel literatures, literatures in series, Ion Simuț.

Cum poate fi „descrisă” o literatură (națională)? Întrebarea nu are doar o miză metodologică, vizând tipurile de istorii literare posibile – naționale, supraregionale, în context global; organiciste, comparate, în rețea etc.¹ – ci și una care privește limbajul, conceptele sau, poate mai corect spus, tropii implicați în discursul critic. În continuare, îmi propun să discut câteva metafore ale câmpului literar din (post)comunism, lansate de Ion Simuț la începutul anilor '90 și reluate în cea mai recentă carte a sa, *Literaturile române postbelice* (2017).

Simuț rămâne unul dintre cei mai activi critici ai „contemporaneității” postbelice și postcomuniste, în special prin prezența în

publicistica literară, ceea ce nu înseamnă că volumele de autor, atât cele de studii, cât și cele de foiletonistică, ar trebui neglijate de cercetătorii fenomenului literar la turnanta dintre comunism și perioada de după 1989. Participant la sau inițiator al dezbatelor care au marcat spațiul literar românesc în ultimele două decenii și jumătate, profesorul de la Universitatea din Oradea îmbină o critică recuperatoare – desfășurată prin inserturi cu focalizare precisă în literatura celei de-a doua jumătăți a secolului trecut, ținând opere sau, mai rar, îmbrățișând monografic un autor – cu o critică revizionistă, îndreptată către actualitate. Dacă pentru prima direcție sunt simptomatice volu-

Andreea MIRONESCU – Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Departamentul de Cercetare Interdisciplinar – Domeniul Socio-Uman, email: andreea.mironescu@uaic.ro.

1 Cu mențiunea că formula „istorie literară” devine, odată cu adoptarea unei perspective spațiale supra-regionale sau globale, parțial improprie.

me ca *Revizui* (1995), *Reabilitarea ficțiunii* (2004) sau *Europenitatea romanului românesc contemporan* (2008), cea de-a doua este de găsit în *Critica de tranziție* (1996) și, mai ales, în *Arena actualității* (2000). Ar fi însă o greșeală să absolutizăm această distincție: în fond, faptul că Simuț mixează tonul recuperator cu acutele revizionismului este vizibil nu doar în structura compozită a cărților sale, ci, mai ales, în dorința criticului de a găsi un criteriu, poate chiar o metodologie, pentru analiza literaturii române înainte și după momentul '89.

Acest deziderat, al găsirii unui criteriu „obiectiv și ireproșabil” (cu o formulă a autorului însuși din volumul *Incursiuni în literatura actuală*²), care să funcționeze ca o punte de legătură între cele două epoci, nu este unul manifest, sau cel puțin nu pare așa la prima vedere. *Literaturile române postbelice* reprezintă – și faptul e subliniat de către Ion Simuț – o operă de revenire, de revizuire și dezvoltare într-o manieră mai marcat conceptuală a grilei de lectură care oferă scheletul *Incursiunilor...* din 1994, după ce fusese enunțată în articolul „Cele patru literaturi” publicat în *România literară* în anul anterior. Ideea delimitării unor „literaturi paralele”, care au funcționat în perioada regimului comunist, diferențiindu-se după tipul diferit de răspuns la acțiunea factorilor politici – literatura oportunistă, subversivă, disidentă, evazionistă³ – are, în contextul anilor '90, marcați de campanii de revizui și discreditări, o cu totul altă miză decât în 2017.

Inițial, este vorba de o finalitate axiologică a acestei clasificări. Simuț caută să stabilească o sumă de criterii care ar putea face ordine în materialul, atât literar cât și uman, al epocii postbelice, de o perplexantă diversitate. Meritul criticului este că încearcă să construiască o ecuație în care să se regăsească cei trei termeni-cheie din dezbaterile primilor ani de postceaușism: principiul estetic, funcția politicului și criteriul moral. E poate demn de remarcat că, dezvoltând teza

celor patru literaturi în 2017, Simuț renunță la acest din urmă criteriu, care își dovedise ineficacitatea operațională în studiile literare autohtone. Schema duală – politic *vs.* estetic, devenită estetic *vs.* politic după 1965 – îi permite criticului să scruteze câmpul literar postbelic din patru unghiuri de vedere, corespondente celor patru „literaturi”. Înainte de a discuta mai aplicat această metaforă, ar trebui menționat și amănuntul că, tocmai din cauza caracterului ei contorsionat politic, etapa 1945-1989 a generat, odată încheiată (dar și în timpul desfășurării ei), discursuri critice și instrumente de analiză bazate pe figuri sau principii opoziționale. Operațiile de clasificare devin, astfel, mai mult decât simple unelte ale istoriei literare, care ajută la ordonarea materiei în funcție de orientări, mișcări, curente, generații etc. Ele sunt investite cu funcția de a „despărți apele”, de a separa scriitorul autentic de politruc, literatura de maculatura

2 Ion Simuț, *Incursiuni în literatura actuală*, Oradea, Editura Cogito, 1994, p. 360.

3 Pentru o analiză a celor patru „literaturi”, vezi în special *Incursiuni în literatura actuală*, pp. 9-16 și *Literaturile române postbelice*, Cluj Napoca, Școala Ardeleană, 2017, pp. 38-69.

de partid, oportunismul de rezistență, evazionismul de disidență și așa mai departe.

Altfel stau lucrurile după mai bine de un deceniu, când criticul revine la ideea literaturilor paralele de pe poziții mai bine definite, care, având și avantajul distanței temporale, îi permit să întreprindă un survol critic al contribuțiilor pe temă (Simuț profitând din plin, aici ca în celelalte volume, de activitatea sa de cronicar „la zi”). *Literaturile române postbelice* propune mai multe distincții terminologice, conceptuale sau de periodizare care merită discutate, cu mențiunea că accentele autorului par să nu fie întotdeauna distribuite în punctele nodale ale discursului critic, așa cum se văd acestea din afară. De exemplu, deși corectă în planul proprietății semantice, distincția între comunism și socialism – și propunerea, pe care nu o pune în practică nici Simuț, de a înlocui primul termen cu cel de-al doilea în periodizarea literaturii postbelice – are o slabă valoare operațională, din pricina șanselor minime de a se impune în uz. Apoi, e mai mult decât binevenită deschiderea transdisciplinară manifestată de critic, prin propunerea de a sincroniza momentele de cotitură din istoria literaturii postbelice (așa cum sunt ele marcate în tomurile unor Ion Rotaru, Dumitru Micu, Alex Ștefănescu) cu etapizarea realizată pentru aceeași perioadă în lucrările unor istorici contemporani precum Dinu G. Giurescu; paralela aduce nuanțe importante, dar, în definitiv, nu clinește din loc bornele deja cimentate.

Literaturi în serie

Dacă în 1993/1994 ipoteza pluralității interne a literaturii de după 1947 urmărea să explice cum pot sta alături Mihai Beniuc și Paul Goma, sau Eugen Barbu și Monica

Lovinescu – criticul încercând astfel să refacă, pe o cale ocolită, integralitatea unei epoci aprig contestate – argumentația din 2017 își asumă ca manifest „critica integr(al)ităților” literaturii autohtone: „O singură cultură română, o singură literatură română, una și indivizibilă, cum afirma G. Călinescu, e unul dintre cele mai puternice mituri [...]”⁴. Deși se desparte de Călinescu, Simuț rămâne totuși fidel concepțiilor care leagă literatura de teritoriul național, de granițele politice și de limbă, atașament vizibil, de exemplu, în afirmația că nu am avut „cu adevărat o cultură unitară, dezvoltată în aceleași cadre lingvistice, naționale și instituționale” decât între 1918-1940, în perioada „României Mari”⁵. Diferența este că, în locul narațiunii unificatoare, ilustrată atât de bine de imaginea călinesciană a hărții⁶, ni se propune un model mai tehnic al literaturii naționale, susținut de concepte ca serializare și paralelism.

O noutate taxonomică a volumului de față privește posibilitatea de a delimita mai multe „serii” – geografică, istorică, tipologică și politică – în cadrul literaturii române. Folosesc în continuare singularul, dat fiind că, dacă în interiorul seriei geografice s-ar putea vorbi de mai multe „literaturi” în limba română, dezvoltate în afara granițelor țării, în privința seriei istorice (care are în vedere succesiunea epocilor și a curentelor literare) sau a celei tipologice (care are în vedere genurile literare) pluralul „literaturi române” chiar nu mi se pare justificat: „[m]odernism, proletcultism, neomodernism, postbelic, postmodernism, postcomunism, cultură de divertisment descriu nu numai epoci incompatibile, ci și literaturi [s.m.] istoricește incompatibile, [...] care [...] în mod ciudat, se exclud, chiar când coexistă”⁷.

⁴ Simuț, *Literaturile*, p. 6.

⁵ *Ibidem*, p. 7. Într-un alt loc (p. 13), ideea existenței unor „serii de literaturi române” este argumentată prin existența mai multor „Românii”.

⁶ Vezi în acest sens discuția despre funcționalitatea și implicațiile „hărții” călinesciene în Christian Moraru and Andrei Terian, „Introduction: The Worlds of Romanian Literature and the Geopolitics of Reading”, in *Romanian Literature as World Literature*, edited by Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian, New York, Bloomsbury, 2017, pp. 1-32 (pp. 8-12).

⁷ Simuț, *Literaturile*, p.10.

Asta nu înseamnă că disocierile propuse de Ion Simuț nu au utilitatea lor și meritul de a chestiona practica tradițională a istoriei literare. Probleme precum așa numita literatură a exilului, sau aceea, poate mai importantă, a literaturii în limba română din Republica Moldova (care îl preocupă pe autor încă de la începutul anilor '90) sunt repuse în discuție prin serializarea geografică. Rămâne totuși întrebarea de ce operatorul geografic, care funcționează foarte bine pentru teritoriile periferice României, este propus și ca un criteriu intern pentru delimitarea unor literaturi diferite în cele trei provincii istorice ale țării, cu posibilitatea de a extinde seria până la zece regiuni⁸. Apoi, Simuț are dreptate să atragă atenția la istoricitatea formelor literare și la decalajele dintre „rupturile” politice și cele estetice – în cadrul seriei istorice –, dar și aici pândește din umbră pericolul invers, al autonomizării unor secvențe din circuitul literaturii prin crearea de noi și noi puncte de ruptură.

Literaturi în paralel

Circuitele electrice în serie reprezintă cea mai simplă, dar și cea mai riscantă modalitate de a lega mai multe rezistențe într-o rețea: dacă un element al seriei nu mai funcționează, întregul circuit este compromis. În schimb, circuitele în paralel au avantajul unor conexiuni și fluxuri multiple, care leagă între ele pe mai multe căi elementele seriei. Nu se poate spune însă că cele două metafore tehnice implicate de Ion Simuț – seriile literare și literaturile paralele – se suprapun perfect peste aceste două modele. Dimpotrivă, autorul plasează literaturile paralele tot în serie (istorică), insistând pe succesiunea lor în timp, atât atunci când are în vedere opera unui singur autor (de exemplu, Mircea Dinescu, care traversează mai

multe etape, de la evazionism la disidență, trecând prin subversiune), cât și când se referă la *the big picture*. Astfel, conform clasificării lui Simuț, literatura oportunistă, care se suprapune – parțial – cu „literatura de partid” triumfă până prin 1953-1956, după care, fără a dispărea, este surdinizată; evazionismul intră în scenă în deceniul al șaptelea, ca și literatura subversivă, care profită de libertățile momentului 1965. În sfârșit, literatura disidentă își arată colții, în România – exilul literar având o cronologie diferită –, mai ales după „mica revoluție culturală” din 1971. Nu mai puțin, un paralelism bazat pe opoziția (dar care funcționează ca o analogie) dictatură politică vs. dictatura pieței este stabilit între epoca postbelică în ansamblul ei și literatura de după 1989: „literatura română în capitalism, adaptată în multiple moduri, e cu totul altă literatură decât literatura română în totalitarism [...]”⁹.

Mai multe observații pot fi făcute în marginea acestui model, care își propune nu doar să redeseneze tabloul literaturii române sub comunism, ci să furnizeze o schemă operațională dincolo de factorii conjuncturali care imprimă specificul unui anumit interval istoric. Chiar dacă Simuț definește cele patru „literaturi” ca reacții față de contextul politic – reacții ale scriitorilor, dar și ale literaturii înseși, criticul implicând aici analogia cu un organism biologic, care „se adaptează” factorilor externi, modificându-și „comportamentul” în funcție de stimulii primiți¹⁰ – miza este una cu bătaie mai lungă. Așa se explică efectul de ecou din ultimul capitol al cărții: „[p]entru literatură, piața s-a substituit dictaturii și a dat efecte similare asupra tipurilor de ficțiune”¹¹, paralelism care îi permite autorului să conchidă că postcomunismul are propriii scriitori oportuniști, evazioniști, subversivi și disidenți ai literaturii de piață. Extinsă la

⁸ *Ibidem*, p. 7.

⁹ *Ibidem*, p. 446.

¹⁰ Metafora organismului biologic are un rol central în analiza literaturii din comunism și a „mutațiilor” pe care aceasta le suferă la Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism: 1948-1964*, ed. a II-a rev., București, Cartea Românească, 2010.

¹¹ Simuț, *Literaturile*, p. 442.

mai multe epoci, această clasificare pe bază de reacție imediată la un mediu ostil își pierde caracterul operațional.

Principala problemă rămâne, însă, modul în care criticul alege să așeze în sistem cele patru literaturi. Aici, opțiunea pentru sensul radical, de dicționar, al paralelismului ca evoluție complet separată a două sau mai multe fenomene poate apărea drept una care nu doar restrânge, dar și distorsionează. Ion Simuț susține repetat și răspicat incompatibilitatea celor patru literaturi, ideea că fiecare dintre ele ține „de alt film”: „[s]criitorii dintr-o categorie de literatură nu doar că nu pot fi gândiți împreună cu cei din altă categorie (Mihai Beniuc și V. Voiculescu, sau Zaharia Stancu și Paul Goma, sau Eugen Barbu și Dumitru Țepeneag sunt fundamental incompatibili și profund antagonici), dar chiar trăiesc în lumi diferite, cu alte repere morale și valori”¹². E greu de acceptat, totuși, o viziune atât de net separatistă a câmpului literar postbelic, cu toate inegalitățile, uneori uriașe, care existau între statutul diferiților scriitori. În ce termeni poate fi conceput paralelismul „literaturilor” – care, așa cum le înțelege Simuț, sunt mai mult decât niște simple poetici, dar fără ca fiecare dintre cele patru categorii să „facă” o literatură, adică un sistem sau un câmp autonom – dacă autorul însuși prezintă, și nu numai în acest volum, mai multe cazuri de creatori care au practicat două sau mai multe tipuri de literatură, evoluând chiar de la oportunism la subversivitate?

Circuitele literaturii române

În lipsa hărții virtuale descrise în capitolul final al *Istoriei...* călinesciene din 1941, care cuprinde toate formele de relief și toate genurile literare, ne putem imagina, ca în electronică, un circuit literar în care

rezistențele pot fi legate în diferite moduri, de la cel mai simplu, prin care curentul electric circulă într-un singur sens, până la cele mai complexe. La o astfel de metaforă, pe cât de eficace pe atât de ingenioasă, recurge Christian Moraru într-un remarcabil articol publicat recent în revista *Observator cultural* pentru a propune un alt model posibil de „funcționare” a literaturii mondiale decât cel impus la sfârșitul anilor '90 de Pascale Casanova¹³. Dacă aceasta din urmă concepe „republica mondială a literelor” ca pe un spațiu guvernat de legi economice, traduse în concepte precum capital cultural, bogăție, deficit și în relații de concurență și dominație¹⁴, Moraru promovează o viziune mai democratică a *world literature*, în care fluxurile de energie creatoare își găsesc trasee diferite față de rutele canonice bătătorite. Recurgând la aceeași metaforă, nu vreau să sugerez că Ion Simuț ar fi un „critic electrician”, așa cum definește acest rol Moraru, ca revenindu-i sarcina de a interveni decisiv în „rețeaua” de înaltă tensiune a literaturii mondiale (sau în cea a literaturii naționale). În plus, este foarte posibil ca, vorbind despre „literaturi” dispuse în serii sau legate în paralel, Simuț nici să nu fi avut în vedere schema circuitelor din electronică. Chiar și așa, cele două figuri – ale literaturilor / circuitelor în serie și în paralel – mi se par în continuare potrivite pentru a discuta cum ne imaginăm, sau, mai corect spus, cum modelizăm istoria literaturii române într-o epocă a conectivității globale, dominată de metafora rețelei.

Modelul legăturii în paralel ar putea fi o imagine foarte potrivită pentru sistemul literar românesc din perioada 1947-1989: aparent, „curentul” circulă într-un singur sens, de la sursa principală către toate elementele care compun circuitul, dar, de fapt, există mai multe trasee posibile, legături alternative și schimburi de energie între

¹² *Ibidem*, p. 12.

¹³ Christian Moraru, „Literatura universală nu există”, în *Observator cultural*, nr. 903-904 (decembrie 2017), <<https://www.observatorcultural.ro/articol/literatura-universala-nu-exista/>>.

¹⁴ Vezi Pascale Casanova, *Repubblica mondială a literelor*, traducere de Cristina Bîzu, București, Curtea Veche Publishing, 2007, pp. 21-35.

două sau mai multe elemente, mini-circuite cvasi-independente care se formează în interiorul circuitului mare. Acest model are însă și un dezavantaj, pentru că un circuit de acest tip, oricât de complex, rămâne unul închis, autarhic, și ar fi restrictiv să aplicăm această caracteristică sistemului literar postbelic. Oricât de „închise” au părut de-a lungul timpului literatura și cultura română în totalitarism, ele nu sunt, totuși, produse de seră – comparație frecventă în discursul unui teoretician precum Eugen Negrici – ci, mai degrabă, sisteme integrate într-o rețea mai amplă, chiar dacă în poziții de dependență.

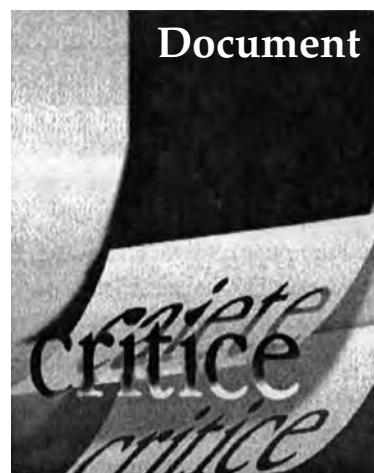
În sfârșit, o ultimă întrebare – care, ca și notele anterioare, nu îl privește numai pe autorul *Literaturilor române postbelice* – are ca obiect natura energiei care circulă printr-o istorie a literaturii române ca rețea. Și în această privință, răspunsurile încep să fie diferite, preeminența esteticului fiind concuroasă nu atât de criteriul politic, ca în dihotomia devenită clasică în anii '90, cât de varianta *up to date* și abstractizată a acestuia, analizată de un reprezentant al tinerei critici precum Mihail Iovănel în recenta sa carte *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc* (2017).

Bibliografie

- Casanova, Pascale, *Republica mondială a literelor*, traducere de Cristina Bîzu, București, Cartea Veche Publishing, 2007.
- Iovănel, Mihail, *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc*, București, Editura Muzeului Literaturii Române, 2017.
- Moraru, Christian, „Literatura universală nu există”, în *Observator cultural*, nr. 903-904 (decembrie 2017), <<https://www.observatorcultural.ro/articol/literatura-universala-nu-exista/>>.
- Moraru, Christian and Andrei Terian, „Introduction: The Worlds of Romanian Literature and the Geopolitics of Reading”, in *Romanian Literature as World Literature*, edited by Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian, New York, Bloomsbury, 2017, pp. 1-32.
- Negrici, Eugen, *Literatura română sub comunism: 1948-1964*, ed. a II-a rev., București, Cartea Românească, 2010.
- Simuț, Ion, *Literaturile române postbelice*, Cluj Napoca, Școala Ardeleană, 2017.
- Simuț, Ion, *Arena actualității*, Iași, Polirom, 2000.
- Simuț, Ion, *Incursiuni în literatura actuală*, Oradea, Cogito, 1994.
- Simuț, Ion, *Reabilitatea ficțiunii*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004.

Livia Dymsha în corespondență cu Mihail Antoniadă (VI)

Abstract

Articolul de față prezintă un istoric al etapelor editării scrierilor lui Titu Maiorescu, de la oarte a căruia s-au împlinit, în această lună, o sută de ani. Informațiile focalizează pe documentele și manuscrisele rămase de la Maiorescu și moștenite de fiica sa, Livia (Maiorescu) Dymsha. În perioada anilor '20 și '30, Livia (Maiorescu) Dymsha s-a străduit să promoveze documentele literare prin intermediul revistei „Convorbiri literare” și, mai ales, să reediteze scrierile ilustrulie ei părinte. Aceste strădanii fac obiectul corespondenței prezentate începând cu numărul de față dintre Livia (Maiorescu) Dymsha și Mihail Antoniadă, fost student al lui Titu Maiorescu, cunoscut avocat și om de cultură. Sunt prezentate profilurile intelectuale ale celor doi corespondenți și rolul determinat jucat de aceștia în editarea și pregătirea pentru viitor a totalității operelor lăsate culturii române de Titu Maiorescu. Despre voluminoasa lor corespondență în legătură cu moștenirea spirituală maioreșciană nu s-a scris nimic până în prezent. Prin carcterul lor inedit, scrisorile publicate acum în serial vor contribui la mai buna cunoaștere a personalității lui Titu Maiorescu și, sub aspect editologic și istorico-literar, la iluminarea contextului cultural, social și politic în care au fost pregătite pentru apariție.

Cuvinte-cheie: Titu Maiorescu, documente, corespondență, jurnal, istorie literară, opere complete.

The present article records the history of preparing an edition of Titu Maiorescu's writings to honour the anniversary of one hundred years since his death. The information focuses on the documents and manuscripts left by Maiorescu and inherited by his daughter, Livia (Maiorescu) Dymsha. During the 1920s and 30s, Livia (Maiorescu) Dymsha did her best to promote these literary documents in the pages of the literary magazine „Convorbiri literare” and also to re-publish the writings of her illustrious father. These efforts make up the substance of the correspondence that we now offer to our readers, starting with the present issue of our magazine, between Livia (Maiorescu) Dymsha and Mihail Antoniadă, Titu Maiorescu's former student, a well known attorney and a man of far-reaching culture. The article presents the intellectual profile of the two and the major role they played in publishing and preparing for the future the massive oeuvre bestowed by Titu Maiorescu to Romanian culture. Nothing has been written so far on their correspondence regarding Maiorescu's spiritual legacy. These unknown letters, that we are now publishing for the first time, in installments, will facilitate a better understanding of Titu Maiorescu's personality – and, from an editorial and historic-literary point of view, will shed new light on the cultural, social and political context of their publication.

Keywords: Titu Maiorescu, documents, correspondence, diary, literary history, complete works.

Către LIVIA DYMSZA

București, 10 mai 1939

Stimată Doamnă Dymsha,

Poetul pe care francezii îl socotesc ca cel mai mare al lor din ziua de azi are, cu toată

obscuritatea în care se complăce, un vers clar: „Tout arrive ici-bas d'une atteinte infinie”¹. El mi-a venit în minte când am văzut că volumul al doilea al *Însemnărilor*... apare peste câteva zile, zece, douăsprezece. Am confirmarea de la Socec și am văzut alaltăieri ulti-

mele pagini, ale corecturilor la D-I [Rădulescu-]Pogoneanu. Este o lucrare voluminoasă, cu note care deslușesc textul. Ajunge până la sfârșitul anului 1886. Mai rămâne material pentru încă cel puțin două volume.

Pietatea D-voastră filială și stăruința statornică vor fi răsplătite. Amintirea celui mai mare om de cultură al neamului nostru va fi în centrul atenției tuturilor în viitorul an, al centenarului, și meritul vă revine în întregime D-voastră.

Zilele acestea se sărbătorește împlinirea unui veac de la nașterea regelui Carol. S-a înălțat un măreț monument ecvestru în piața Palatului, lucrare impunătoare a iugoslavului Mestrovič, mai puțin izbutită, cred eu, decât statuia lui Brătianu, inaugurată în toamna trecută, dar totuși incomparabil superioară celorlalte monumente din București.

Împrejurările actuale, cu grijiile și primejdiile lor, fac ca gândurile să se întoarcă înspre cei ce au făurit țara da astăzi: momentul este prielnic pentru centenarul din anul viitor.

D-I Ocneanu, directorul Editurii din Librăria Socec îmi spune că volumul II din ultima ediție a *Criticelor* este epuizat. Ar voi să scoată o nouă ediție și vă oferă aceleași condițiuni: 3000-4000 exemplare și 20% din preț. Vă roagă să-i scrieți dacă sunteți de acord. Poate cu prilejul răspunsului ce îi veți da, veți face și scrisoarea de întrebare asupra situației generale a angajamentelor ce librăria are față de D-voastră, scrisoare al cărui proiect vi l-am trimes iarna trecută.

D-I Ocneanu îmi spune că aveți la dispoziție 40016 lei, sumă ce vi se cuvine până la 21 decembrie 1938.

Vă rog, primiți bunele noastre salutări ale amândorora, pentru D-voastră și pentru Domnișoara Dymśa.

[Mihail Antoniadă]

1 ...

Către MIHAIL ANTONIADE

Rokiskis

Onuskis

25 mai 1939, Ilseberg

Ou, pour s'exprimer d'une façon plus prosaïque: „tout vient à temps, à qui sait atten-

dre”; moi j'ajoute „și on ne meurt pas avant”, ce qui à mon âge, j'ai 76 ans revolut, est plus que probable¹.

Stimate D-le Antoniadă, ați fi putut spune un cuvânt despre sănătatea D-voastră și a Doamnei Antoniadă, *malheureusement, nous ne sommes pas des „purs esprits” et lorsque la santé cloche au fond, și pas tout, beaucoup cloche².*

Vedeți, acum iese la iveală greșala care a făcut-o atunci D-I [Rădulescu-]Pogoneanu la martie 1931, fără măcar să-și dea osteneală să mă întrebe. M-a întrebat pe mine Rudinescu dacă poate tipări o nouă ediție a vol. I din *Critice*, deoarece s-a „epuizat”. Eu i-am răspuns da, dar nu mai mult de 2000 exemplare. El fusese bolnav și în martie 1931 și-a reluat activitatea și noi am reînceput corespondența cu Rudinescu asupra „ediției complete a scrierilor d-lui M[aiorescu]”, cu condițiile scrise de el: 20% din prețul brut, care se va constata la 31 decembrie al fiecărui an, când vă vom răspunde imediat suma cuvenită (*ce qui n'a jamais eu lieu pour aucune édition³*).

Când colo, primesc, în aprilie, o scrisoare: Avem onoarea a Vă informa că, cu acordul D-lui [Rădulescu-]Pogoneanu, am pus sub tipar o nouă ediție a *Criticelor*, vol. I, în 5000 exemplare. *Naturellement, maintenant ce volume n'est pas vendu et les autres sont épuisés, c'était donc à prévoir⁴.* Acum are 1817 nevândute din vol. I, iar din al II-lea, 240, al III-lea, tot 1622 nevândute. Torouțiu îmi dă zor întruna când îi dau voie să înceapă tipărirea *Operele complete*. El spunea că e o lege care, după 3 ani de netipărire a unui manuscris dat unui editor, autorul are dreptul legal să-și ceară înapoierea manuscrisului. Tzigara[-Samurcaș] mă sfătuia să dau urmare *Însemnărilor...* lui Torouțiu. Torouțiu vrea, *ce vroiam eu*, să se publice textul original, cu traducerea în josul paginei. Așa și trebuie făcut în *Operele complete*.

Dar acum, cât mai trebuie așteptat D-I [Rădulescu-]Pogoneanu? Înțelegeți cu ce greutate am potolit pe tânărul om, care vroia să aibă ediția dacă nu gata, în orice caz, începută pentru anul 1940. Eu n-aș vrea să-l pierd ca editor. Dacă v-aș trimite scrisoarea lui entuziastă, cu toate propozițiile

felurite vroid să mă câștige, poate bănuiește, scriindu-mi, că sunt de un „calm nordic” față de literatura românească etc. Dacă ar ceti zecimile de scrisori scrise și D-lui și Doamnei [Rădulescu-]Pogoneanu să-l mișc din loc. Și ce e mai curios, pentru un om oricum onest, afirmațiunile mincinoase că manuscrisul e gata, *dat la tipar* (în aprilie 1938), ale D-lui [Rădulescu-]Pogoneanu, ar avea un mare dispreț pentru onestitatea celui om, care oricum e numai slab și moale.

Dar acum, spuneți-mi – minte bărbătească, deoarece se zice că e mai iscusită decât a noastră –: de ce să stea ediția lui Socceanecompletată (cum zic eu, o ediție de 2000 exemplare), dar dacă o tipărește el, atunci, *eo ipso*⁵, să slăbește vânzarea *Opereleor complete*, care, oricum, *trebuie* făcută. Odată vol. II apărut, s-ar putea începe tipărirea ediției complete cu Torouțiu? Când a apărut [?] al lui Goethe, în Editura Meiningen – nu țin minte, căci bolșevicii mi-au ars-o de 35 vol. S-au tipărit unele volume, iar spre pildă știu că unele din primele volume au apărut *după ce* apăruseră ultimele volume.

Deoarece, era vorba de traducerea și prefața D-lui [Rădulescu-]Pog[oneanu], să-nțelege că am așteptat – dar presupun că cu vol. II s-a terminat partea nemțească și se va putea tipări mai curând. Nu pot să dau tipografii lui Torouțiu de tipărit cărți care le-ar revedea [Rădulescu-]Pogoneanu. Când el va putea primi învoirea la Ediția completă e cu condiția să am *eu* dreptul să cer unele modificări, precum e un lucru de nețăgăduit că *eu nu vreau* să fie *Însemnările...* publicate integral. Sunt aprecieri asupra chiar aceluia [Rădulescu-]Pog[oneanu], Brătescu, Iorga, care nu aduc nici un folos literaturii române, dar ar putea jigni foarte adânc acești oameni. De pe la 1950 – presupun, aproximativ 30 de ani după moartea D-lui M[aioreșcu], dar nu acum.

„Să-nțelege, dacă oamenii ar fi „ca oameni”, ce lucru mai simplu, am ruga pe Torouțiu să termine tipărirea acelor ultime două volume și atât. Dar, la 1934, când eram încă mai proastă și mai naivă decât acum, îl rugasem pe D-l Kirileanu să-l aducă pe D-l Torouțiu, să se înțeleagă cu D-l [Rădulescu-

[illegible][illegible]

]Pogoneanu și apoi sa vorbim toți împreună. Întrebând eu cum stau lucrurile, Doamna [Rădulescu-]Pogoneanu a ieșit din odaie, el s-a înroșit, iar D-l Kirileanu, cam jenat, a spus că Torouțiu nu vrea să stea de vorbă cu mine. M-am mirat și eu și am lăsat-o baltă.

Cu prilejul câtorva articole de gazete, mă trezesc după 2 ani cu o scrisoare politicoasă, cerându-mi voie să retipărească niște articole ale părintelui meu în *Documentele...* lui. O scrisoare atât de inteligentă, nepărtinitoare, atât de „altfel” decât spusele D-lui Kirileanu, încât l-am întrebat de-a dreptul cum de mă întreabă dacă poate reproduce articolele *publicate*, care sunt proprietatea fiecăruia, iar acum doi ani a spus că nu admite să-mi dau părerea mea la publicarea *Însemnărilor...* Nu vreau să fac ca în poezia lui Goethe: [?] etc.

În orice caz, a venit la [Rădulescu-Pogoneanu]. Acel domn nici nu l-a primit. A venit ea și i-a spus că le trebuie o tipografie. *Entre nous soit dit*⁶, foarte inteligentă și energică, dar... El a spus că Tipografia e [în] strada Argentina, dar că Torouțiu credea că e vorba de o conlucrare. Nicidecum, a zis ea, căutăm o tipografie și a ieșit din odaie. El a mai așteptat și, nevenind nimeni, și-a luat pălăria și a plecat. Apoi Kirileanu i-a cerut scuze. Însă el a tăcut și n-a făcut nici un scandal. Mi-a răspuns la întrebarea mea – încât vă rog să nu lățiți această obrăznicie a ei, deoarece el, D-l [Rădulescu-Pogoneanu], a tăcut.

Poate că s-ar putea face așa: Socec să-și

tipărească 2000 cel mult exemplare din vol. II al *Criticelor*, iar D-voastră să mergeți să vorbiți cu [Rădulescu-Pogoneanu]. Aș putea să vă scriu o scrisoare ad-hoc, care ați ceti-o cu D-l [Rădulescu-Pogoneanu], că țin să se facă o ediție a *Operele complete*, că eu speram să fie terminată de 1940, că, din nenorocire, s-a întârziat publicarea *Însemnărilor...*, dar că fiind gata 2 volume, iar D-l [Rădulescu-Pogoneanu] fiind acum liber, poate ar putea la toamnă să termine tipărirea vol. III, deoarece marea parte e publicată în „Convorbiri literare”: „războiul cu Bulgaria” și n-are nevoie de notițe tălmăcitoare, nici de ilustrație.

Eu aș face prin D-voastră (dacă binevoiți) învoiala cu Torouțiu, care ar putea începe sau de toamnă, sau după Anul nou tipărirea *Operele complete*. El ar putea începe culegerea materialului, ne-am înțelege cu el și cu Socec pentru cedarea *Criticelor*. *Discursuri parlamentare (Istoria contemporană)* nu e o carte propriu-zisă. Eu am scos prefetele din volumele *Discursurilor...* și le-am pus împreună, încât o poate păstra Socec. *Aforismele* erau lăsate de mine D-lui Rudinescu, fiindcă îmi spunea că el, Rudinescu, avea o carte de vizită a D-lui Maiorescu, lăsându-i beneficiul *Aforismelor*. Dar, după părerea mea, asta nu e o învoială. *Logica* era dată bietului D-l Vâlsan. Dar ce să facem noi cu nenorocitele *Însemnări...*? Să aibă Socec cheltuielile fără beneficiul vânzării – imposibil să tipărească Torouțiu lucrarea. [Rădulescu-Pogoneanu] – după felul cum s-a purtat atunci [Rădulescu-Pogoneanu]. Știu că de-atunci ea a venit la Tipografie, temându-se că eu nu voi aștepta 5 ani publicarea vol. II, și *elle a tâté le terrain*⁷, dacă eu făcusem *derrière le dos de son mari*⁸, o învoială cu Torouțiu!!

Nu știu, nu înțeleg cum să mă descurc, fiind dat terminul 1940 și 76 ani ai mei. Aș vrea să am lucrul cel puțin pus la cale. La noi în țară e imposibil să se facă simultan două ediții, adică una ilustrată, popularizată, iar alta absolut după originalul fără deslușiri. Torouțiu are tipografie, dar cum să-i propui, după cele întâmplate, tipărirea ediției [Rădulescu-Pogoneanu] (adecă ultimele volume).

Poate că, *terminând volumul III*, [Rădulescu-]Pogoneanu ar spune că, fiind lucruri mai actuale iar tipărindu-se *Operele complete*, el nu mai publică vol. IV, care se găsește în ediția Torouțiu? Nu știu, nu înțeleg. Tot nădăjduiam să se grăbească [Rădulescu-]Pogoneanu, dar, evident, fiecare are felul iui.

Aș scrie lui Torouțiu să vină la D-voastră să vă înțelegeți, dar ce folos, trebuie încă vol. III cu [Rădulescu-]Pogoneanu. Atunci poate s-ar lăsa de al IV-lea.

Nu vreau să-l jignesc întru nimic, dar vreau să am ediția completă pusă la cale.

Aștept răspunsul D-voastră, ca să vă scriu pentru convorbirea cu D-l [Rădulescu-]Pogoneanu, dacă credeți că s-ar putea. așa.

D-l Șaraga n-a regulat încă socoteala de la mai '37 la dec[embrie] '37. El zicea că e de 29720; iar D-l Ocneanu a spus D-lui Mehedinți că am 48016 lei la Socec.

Scrisoarea D-voastră către Socec e la mine. Dacă credeți, pot să o trimet. Mai aștept răspunsul D-voastră. Poate că îmi veți da o soluțiune mai îmbucurătoare.

Am văzut în „Universul” statua Regelui. Măcar un lucru făcut pentru Țară, iar nu pentru război.

Așadar, aștept răspunsul D-voastră, dacă ar fi bine să încep cu scrisoarea către Socec și poate că Torouțiu.

Toate scuzele și salutările noastre,

L. Dymrza

1 Sau, ca să mă exprim într-un mod mal prozaic: „toate îi vin la timp celui care știe să aștepte”; eu adaug: „dacă nu moare înainte”, ceea ce la vârsta mea – am 76 de ani împliniți / am trecut de 76 de ani – este mai mult decât probabil (fr.).

2 Din păcate, nu suntem făcuți doar din spirit, așa încât, atunci când sănătatea scârțâie, dacă nu chiar totul, multe scârțâie totuși (fr.).

3 (Ceea ce nu s-a întâmplat niciodată, pentru nici o ediție) (fr.).

4 Firește, acum acest volum nu e vândut, iar celelalte sunt epuizate, ceea ce putea fi prevăzut / ceea ce era de așteptat (fr.).

5 Se înțelege de la sine că (lat.).

6 Fie vorba între noi (fr.).

7 A sondat terenul / a încercat să-și dea seama (fr.).

8 În ascuns de soțul ei / fără știrea soțului ei (fr.).

Către MIHAIL ANTONIADE

8 septembrie 1939, Rokiskio – Onuskis

Stimate D-le Antoniadă,

Nu știu dacă aceste rânduri vor mai sosi la D-voastră. În orice caz, poate că vor mai străbate prin zona războiului. „*Je vais user et abuser de vous, de la manière la plus impertinente*”¹.

Vă rog, nu vă supărați, dar nu e vorba de mine, dar de ediția scrierilor tatălui meu, de editarea *Operele complete*, care, din pricina D-lui [Rădulescu-]Pogoneanu, așteaptă de 3 ani și nouă luni să fie începute. Să-nțelege, e prostia mea. Trei persoane mi-au spus acum că și-a pus numele subț prefață și a fost publicată cu numele Maioreșcu. Veți aștepta cu anii, fără să-și mai dea osteneala de-a termina continuarea publicării. Și tatăl meu zice: „leneș, moale la lucru, numai cu ambiție personală”. Deoarece e vorba să-i iau manuscrisul tatălui meu, care e desigur la București, nu e de nici un folos să scriu la Sinaia. Nu știu dacă peste câteva zile scrisorile vor ajunge la București de-aici. De aceea vă pun în plicul D-voastră (fără plic, căci e interzis aici la poștă și mi-ar opri scrisoarea). Vă rog, adresați-o cu mașina [de scris]. Scrisoarea pentru D-l [Rădulescu-]Pogoneanu: București, str. Aviator Drossu 2, sector II. Presupun că la sfârșitul lunii se va întoarce.

Vă rog să primiți caietele cu *Însemnările...* tatălui meu, precum și copia mea. Totodată, vă rog, să cetiți scrisoarea mea către Editura Socec. Poate că ați vorbi cu ei, în ce mod pot ieși din învoiala mea cu ei.

Al treilea lucru e să înștiințați pe Torouțiu; str. Argentina nr. 39, că poate veni la D-voastră să semneze un fel de învoială că a primit manuscrisele *Însemnărilor*, că poate publica integral toată partea: până la 1875 – cu toate că eu aș preferi să lase laoparte amănunțite povestiri de medicamente, precum le-am lăsat eu laoparte în copia mea. Însă că îl rog să se oblige cu *iscălitura* sa de om onest să tipărească luând ca călăuză copia mea, toată nefericita istorie a divorțului părinților mei – precum îl rog, precum am făcut în copia mea, să nu fie tipărite de pe acum aprecieri despre unii oameni

care sunt în viață și în activitate, care ar putea să fie foarte dăunătoare. Sunt și unele vorbe despre regina Maria și Ferdinand – nepotrivite pentru vremurile actuale (mai pe urmă, pe la 1947-50, cine va voi să scotocească, n-are decât s-o facă). De asemenea, *vă rog să-i spuneți că, după părerea mea, din copia mea, trebuie multe scurtate. Sunt niște notițe la cine au prânzit, la cine au dejunat – într-un cuvânt, le genre ennuyeux*². Știți vorba: „*tout est permis, hormis le genre ennuyeux*”³. Domnul Maiorescu a tăiat atâtea pagine, că tot lucrul nu e o *totalitate*.

Nu-l cunosc personal pe D-l Torouțiu, însă criticele lui sunt de o mare „demnitate și delicateță”. Aș vrea s-o păstreze și în cele care le-ar publica.

Copia mea merge până la războiul cu bulgarii, 1913, dat D-lui Tzigara[-Samurcaș] și publicat în „Convorbiri...” în anul 1931: aprilie, mai, iunie, iulie, până în octomvrie. Apoi reîncepe pentru acei câțiva ani, până la 1917. Rog cu tot dinadinsul să nu fie tipărite ultimele cuvinte ale D-nei Neumann, căci ea are mai multe versiuni, deoarece sunt versiuni și nu adevăruri.

Presupun că condițiile ca la Socec: cheltuielile scoase – apoi 20% din vânzare – mie și după moartea mea fiicei mele – iar după 20 de ani, proprietatea lui.

Presupun că va pune mulți bani în publicarea aceea – ca și în *Analele lui literare*; dar deoarece e un apostol al literaturii – nu e treaba mea. Dacă aș fi ce eram înainte de cataclismul bolșevicilor, aș fi putut să-i ușurez cheltuielile. Azi pot veni în țară folosindu-mă de sumele care le aduce vânzarea cărților D-lui Maiorescu, cu micile % din acțiunile scăzute de statul român.

Când va fi tot tipărit, dacă n-aș mai trăi – manuscrisele să vi le înapoieze D-voastră. Vroiam să le depun la Academie, dar D-l Tzigara[-Samurcaș] spunea că D-l Iorga e tare și mare acolo și face ce vrea. Presupun că și el e muritor, deși mai tânăr ca mine.

*A ce propos je voudrais avoir votre avis*⁴.

Poate, dacă nu acum, se vor deschide comunicațiile și-mi veți spune părerea D-voastră. Așadar, la sfârșitul lunii, scrisoarea către [Rădulescu-]Pogoneanu cu cerința manuscrisului. Descurcarea cu Ocneanu –

cum se poate face, nu știu.

Învoiala cu Torouțiu pentru *Operele complete* ale lui Maiorescu.

Poate ați binevoi să-i spuneți D-voastră ce știți, spre pildă, de Cartea verde. Oricum, Torouțiu e tânăr și „de dincolo”, încât unele nu știe. Bine făceam de ascultam pe Tzigara[-Samurcaș] care întruna „*me sciait*”⁵ să nu las lucrul în mâna lui [Rădulescu-]Pogoneanu, care mă ține din aprilie 1938: că e dată traducerea la tipar...

Nu știu dacă înțelegeți ce e pe-aicea; fiică-mea e măritată cu Platerzyberk [?]; el are 4 frați în Polonia și două surori. Știți vorba: „*Béni soit le malheur qui vient seul*”; *mon gendre vient de recevoir (à ce que ma fille m'écrit) une dépêche que le vieux comte est mourant (82 ans) et on ne laisse plus passer les personnes privées, nos voisins le comte [?], elle une née [?], tout cela a sa famille là-bas, ce petit pays et ce géant allemand qui ne fait que s'entraîner à la guerre depuis 10 ans. Pourvu que vous puissiez garder la neutralité. Je vous écris toutes les données pour cette publication, car 1940 arrive, du reste le moment est plus que malheureux et on ne pense qu'à la guerre.*

*J'espère que vous avez bien passé votre été et que vous êtes bien portants les deux. Nos compliments à votre charmante femme. Dieu vous préserve de la guerre. Ne vous fâchez pas contre nous*⁶.

Livia Dymysza

1 O să uzez și abuzez de D-voastră în modul cel mai impertinent cu putință (fr.).

2 Genul plictisitor (fr.).

3 Totul este îngăduit, în afară de lucrurile plictisitoare (fr.).

4 Aș vrea să cunosc și părerea D-voastră în legătură cu asta / în privința asta (fr.).

5 Mă pisa / mă toca la cap / mă pisălogea (fr.).

6 „Binecuvântată fie nenorocirea care vine singură”; ginerele meu tocmai a primit (după câte îmi scrie fie-mea) o telegramă cum că bătrânul conte (82 de ani) e pe moarte; iar autoritățile nu mai lasă să treacă persoanele particulare; vecinii noștri, contele [?] și ea, născută [?], își au familia acolo. Țărișoara asta și colosul german care nu face decât să se antreneze în vederea războiului de 10 ani încoace / care, de 10 ani încoace, nu face

decât să se pregătească de război. De-ați izbuti să vă păstrați neutralitatea!

Vă scriu toate datele necesare pentru această publicare, căci 1940 se apropie; de altfel, momentul este mai mult decât nefericit / neprielnic, toată lumea se gândește doar la război.

Sper că v-ați petrecut bine vara și că sunteți sănătoși amândoi. Complimentele noastre fermecătoarei D-voastre soții. Dumnezeu să vă apere de război. Nu fiți supărat pe noi (fr.).

Către OCNEANU
Septembrie 1939, Rokiskio – Onuskis

Stimate Domnule Ocneanu,
Domnul Antoniadă îmi scrie că D-voastră sunteți succesorul D-lui Rudinescu, pe care-l cunoșteam personal și pentru tradiția căruia am ținut să fie *Însemnările...* D-lui Maiorescu publicate la acea Editură, Socec et Co., în trecut exclusiv casa de Editură și Tipografie. S-au schimbat vremurile, s-a schimbat și casa Socec, devenind Les Galeries Lafayette.

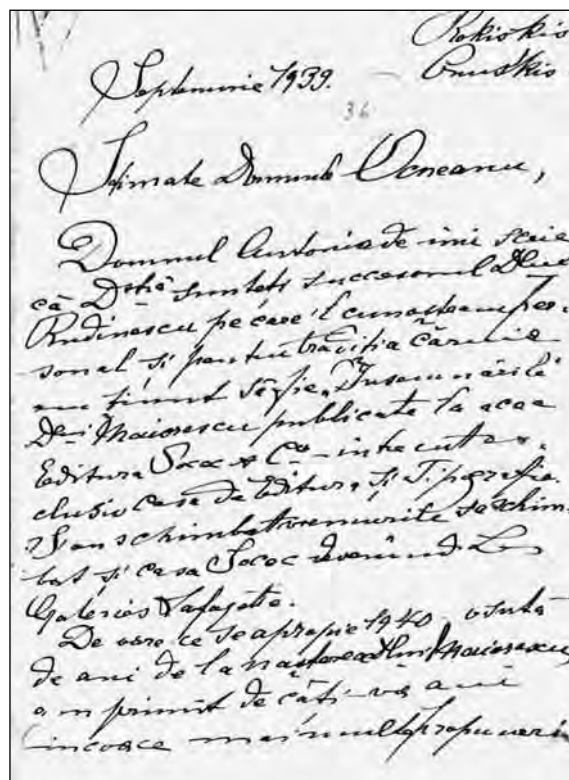
Deoarece se apropie 1940 – o sută de ani de la nașterea D-lui Maiorescu –, am primit de câțiva ani încoace mai multe propuneri pentru tipărirea *Operele complete* ale D-lui Maiorescu. Dusă de 50 de ani din România, am pierdut cu desăvârșire firul literar cu obiceiurile lui. Știu că am, din mai 1922, o învoială cu D-l Rudinescu pentru

Discursurile parlamentare
Criticele
Logica și
*Aforisme*le lui Schopenhauer,

care să termină cu cuvintele:

„D-voastră luați angajament a nu publica și a nu permite altuia publicarea scrierilor D-lui Titu Maiorescu, tot timpul cât va dura convenția noastră da față”; iar din mai 1934, o a doua, pentru publicarea *Însemnărilor...* în această a doua nu este acea restricție menționată. Învoirea să termină cu cuvintele:

„Tipărirea primei ediții se va face în cursul lunilor septembrie-octombrie 1934”. (D-l [Rădulescu-]Pogoneanu făgăduise tradu-

cerea pentru vol. I, cu prefața pentru toamna anului 1934.)

Am sosit la 1939. Nu mai pot aștepta. Mi-au rămas cinci luni până la data Centenarului.

Binevoiți a-mi spune în ce fel m-aș putea libera de învoirea mea cu D-l Rudinescu, deoarece e ultimul moment spre a putea începe publicarea *Operele complete* ale D-lui Maiorescu.

Fiind om cu stare, cum eram înaintea cataclismului cu bolșevicii, nimic mai ușor – cumperi toate exemplarele și le dai studenților fără mijloace. Însă, precum a venit din nou războiul peste noi, au venit la 1917 bolșevicii – cine a trecut prin mâinile lor, nu mai poate fi de nici un folos bănesc studenților fără mijloace.

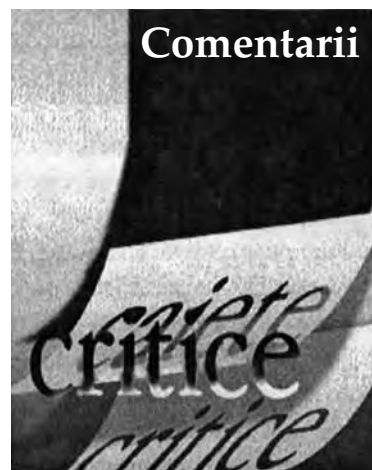
Binevoiți a scrie D-lui Antoniadă: str. Visarion 3, care ar fi felul în care ați fi dispuși să mă liberați, de sus-numita convenție, pentru ca să pot pune la cale tipărirea *Operele complete* ale D-lui Maiorescu.

Primiți, vă rog, încredințarea stimei mele.

Livia de Dymcza
născută Maiorescu

Caius Traian DRAGOMIR

Omiși

Abstract

Compromiterea adversarilor în disputa dintre oameni, națiuni, categorii umane are loc adesea prin calomnie care înseamnă recurgerea la minciună. Se preferă mult mai adesea o formă de o mai mare perversitate pentru eliminarea dreptei aprecieri a celor nedoriți, în concurența socială, politică sau intelectuală: omiterea oricărei referințe la aceștia.

Cuvinte-cheie: calomnie, competiție socială, omiterea referirii la adversari, disputa agresivă.

The omission is used in the social human competition, not mentioning the persons who are to be compromised, or eventually organizations, nations, groups which are considered unworthy of respect. By omission the historical truth is largely distorted.

Keywords: calumny, social competition, omission, human aggression.

Logica s-ar părea că este un instrument utilizat în operarea conceptuală, în practica raționamentului, în stabilirea modului de alcătuire a judecăților astfel încât să se poată releva – în conformitate cu reguli precise și inalterabile – adevărul, sau adevărurile, pe terenul unui domeniu supus investigației. Poate fi socotită logica instrumentul principal, inevitabil necesar, al actului de cunoaștere? Aristotel face, pentru logică, același lucru pe care l-a făcut în mai toate ariile abordării științifice a realului – stabilește principalele reguli pe care trebuie să le respecte actul logic pentru a nu fi deturnată calea acestuia către adevăr. Este totuși logica un instrument sau o cale a cunoașterii? Face parte aceasta din aparatul cognitiv al intelectului și, încă mai mult, al spiritului uman – al spiritului care se poate chema spirit? Cu toate că filozoful însuși – Aristotel – lasă cel puțin a se înțelege, și în fapt, chiar

susține, pe căi mai directe sau, uneori, prin implicații, ideea funcției cognitive a logicii, este evident că în procesul logic nu se crează adevăr, ci se asigură menținerea conținutului de adevăr al frazelor, afirmațiilor și negațiilor inițiale în frazele și, deci, judecățile subsecvente pe parcursul unui șir de raționamente. Nu doar cred ci aş putea spune că sunt convins de un fapt: valoarea logicii nu constă în asigurarea unui nivel real de corectitudine, și deci adevăr, în cunoaștere, ci permite în cursul transmiterii informației, cunoașterii, într-un grup de subiecți, sau pentru același subiect în timp, să se mențină nealterat adevărul informației inițiale. Logica nu este un instrument de cunoaștere, ci unul de infailibilă transmitere a cunoașterii, aceasta odată obținută până la un anumit nivel de adevăr, prin cunoscutele mijloace ale experienței, verificării concluziilor, acte în care logica este implicată doar

ca inducție, evident niciodată perfect asigurată împotriva erorii.

Până la urmă se pune problema cum gândim. În primă instanță lucrurile sunt clare: elaborăm concepte – în acestea concentrăm imaginile și conștiințele noastre despre lucruri și realități, în general; ori eventual despre construcțiile imaginației noastre, individuale, dar și colective. Cu privire la lumea în care trăim, din conceptele de care dispunem, sau pe care încă vom continua să le elaborăm, creem ideile asupra ansamblului de principii care stau la baza unei structuri de noi concepte în care se află integrate viziunile tuturor dimensiunilor lumii la care am ajuns a avea acces. În legătură cu toate componentele și actele sau faptele lumii vom formula – formulăm continuu – afirmații și negații. Afirmațiile și negațiile noastre formează grupuri, cantități cvasi-infinite de adevăruri și, neîndoielnic, de erori. Judecățile valorice nu vor lipsi: vom spune cum sunt, și cum nu sunt, lucrurile lumii, ale realului; vom spune însă și care sunt cele valoroase, între lucrurile la care ne raportăm, la care ne putem raporta. Judecățile noastre despre lucruri, despre existențe, ființe, oameni, structuri sociale, politice, despre tot și toate, vor privi, de fapt vor include, un da sau un nu – uneori atât un da cât și un nu, aceasta încă în funcție de raportări diferite ale lucrului, ființei, structurii luate în considerație. Da sau nu, bine sau rău, valoare sau nonvaloare au a fi caracterizări provenind din procese de cunoaștere și apoi din acte de prelucrare logică și punere în circulație a datelor de cunoaștere, caracterizări care pot fi corecte sau incorecte, însă totdeauna, ele au la bază ori, mai exact, constau verbal, într-o afirmație sau o negație, într-un da sau nu. Dar oare, chiar este așa – câte din lucrurile create, produse, știute sunt calificate prin da sau nu? Suntem – noi toți oamenii acestei societăți umane – totdeauna dispuși să ne exprimăm exact punctul de vedere cu privire la elementele, factorii, oamenii ambianței noastre?

Se spune că gândim și trăim într-o logică binară, în logica lui da și nu, a lui zero și unu – în realitate suntem utilizatorii unui

infinat de valori, nuanțe și fluctuații valorice, abia observabile ca modalități disjunctive; unele dintre acestea sunt mai importante ca sens și conținut cognitiv altele, tocmai prin variația lor necontrolată intelectual, negândită coerent și solid, pot da limbajului și, în general, comunicării, un plus de calitate estetică. Pare să fie distrugătoare o mult prea amplă acceptare a varietăților, semnificațiilor și capacităților de utilizare logică a valorilor semantice conținute în concepte. În cele ce urmează mă voi raporta la o logică pe care o voi numi triadică, deși mi se pare că prin asemenea pretenții de calificare ajung la un gen de prețiozitate de care mă tem. De ce? Pentru că, în fapt în comunicarea obișnuită, naturală, continuu practică în existența noastră, noi trecem firesc, în funcție de subiectul sau subiectele abordate, de la o variantă a logicii la o alta, de la logica bivalentă, bipolară, la o alta, multivalentă, variind în gradul de utilizare a referențialelor în care ne situăm. Corectitudinea transiterii informației va fi determinată, evident, de măsura în care modalitatea logică în care se încadrează raționamentul, sistemul de raționamente, procesul logic își păstrează cât mai constant, și mai ferm, modul adaptat, sistemul în care se lucrează cu organizarea secvențelor de raționamente.

Cu privire la un concept, la o afirmație sau negație – deci la o judecată -, la un raționament sau la o serie de raționamente se poate face aprecierea faptului de a fi adevărate sau false, în cazurile operaționale se judecă faptul de a fi fost corect sau incorect urmate, elaborate. Într-un proces logic binar un concept corespunde sau nu unei realități – implică aprecierea cu privire la adevăr, respectiv a primi o considerare apreciativă, sau una, dimpotrivă constând dintr-o observație probând eroarea. Obligația celui care tratează indiferent ce subiect de ansamblu de a parcurge serii întregi de afirmații și negații pare să fie categorică. În realitate de o asemenea obligație, ce nu rareori poate avea un caracter care, sub raport logic nu înseamnă nimic, dar este esențial pentru acțiunea umană în nenumăratele ei variante, poate, deci, avea un aspect incomod, eventual profund, grav, incomod. Cum se

procedează în asemenea situații – cum se procedează curent și implicit tradițional? Cum se judecă un concept care, referitor la un lucru sau la o valoare, la o realitate, la un act, se dovedește a fi obligatoriu demn

de apreciat, dar asemenea evaluare, o asemenea considerare a lucrului sau a faptei respective este inacceptabilă practic pentru subiectul care se raportează la realitatea în cauză? Procesul adoptat poate fi recursul la

un neadevăr, eventual la un profund neadevăr: despre ceea ce este un bine, un bun, o valoare se pretinde că este, dimpotrivă, un rău, o nonvaloare, o eroare. Aceasta nu este, în mod evident, nimic altceva decât recursul la calomnie; rareori însă calomnia, calomnierea își atinge scopul. Schimbarea sensului valoric într-o afirmație sau o negație este în general vizibil, ajunge a fi asumat, acceptat, decât de persoane, de subiecți care sunt fie sever, necunoscători ai realității de referință sau ei însuși practicanți, poate ocazionali, dar mai curând cronici, ai recursului la calomnie. Honoré de Balzac afirma că în primul rând crimele, dar, probabil în general, răul, infracțiunea sunt rezultatele unor erori de raționament. În ce poate consta atunci acea logică ternară la care s-a făcut referire aici, mai sus, utilizabilă acolo unde o logică binară nu poate funcționa decât în mod corect, sau în cazul inconvenientei adevărului pentru subiect, în mod calomnios? Toată lumea știe, de regulă foarte bine cum se procedează într-un asemenea caz, la fel de condamnabil, aproape, ca și calomnia, dar mult mai dificil de a fi supus condamnării – este vorba, în mod evident, de omisiune. Ceea ce ar trebui să primească aprobarea, ceea ce trebuie să stea sub semnul lui da, să fie socotit valoric pozitiv nu apare în descrierile de situații, nu este menționat, nu este tratat nici pozitiv, nici negativ ci exclus de la înscrierea în expuneri, descripții, evaluări – este pur și simplu aparent uitat. În locul unui plus, dar și al unui minus, cu toată simplitatea, dar și cu o perfectă nonșalanță, se introduce un zero. Dacă există un loc în această lume în care se poate sesiza perfect funcția destructurării logice a unui adevăr prin utilizarea procesului omisiunii, atunci acest loc are numele țării în care trăim și încercăm a participa la crearea istoriei lumii noastre, în sensul cel mai larg.

Trăim într-o epocă în care comunicarea cunoașterii, transmiterea adevărilor, înscrierea logică în tratarea adevărilor necesită selectarea conceptelor cu care se lucrează, a judecăților ce se emit și de care se face apoi uz, puse fiind în circulație. A selecta este firesc; a omite înseamnă însă a dezechilibra și falsifica necesara selecție

cognitivă. România este terenul asupra căruia din exterior se revarsă o amplă manifestare a omisiunii – în interior, în politica, în cercetarea, în producția și în educația românească omisiunea lucrurilor care ar fi trebuit să fie expuse este enormă. Voi apela doar la două exemple.

Textele scrisorilor lui Nicolae Bălcescu referitoare la capacitatea militară a românilor în epoca lui Mihai Viteazul dar și cele în care este analizată forța de ripostă a românilor în condițiile războaielor trecutului medieval, sau al începutului epocii moderne sunt practic necunoscute oamenilor țării dar mai ales europenilor și lumii – cine a omis și omite constant să le prezinte umanității prezentului?

A trebuit ca un distins diplomat american să îmi pună, într-o discuție prietenească în doi, o întrebare pe care am realizat de îndată că nu a fost niciodată adusă în circulație, așa cum ar fi fost obligatoriu să fie. Mi-a spus: de ce nu vă folosiți niciodată în prezentarea țării voastre de faptul că în spațiul întreg dintre Viena și frontiera de vest a Chinei, din secolul XIII și până acum, singurele state care nu au dispărut niciodată de pe hartă au fost Principatele Române – toate celelalte au avut perioade, epoci de totală anihilare ca existență statală? Avem fie și un minim mod de a răspunde responsabil la o asemenea problemă a imaginii de noi înșine, a noastră? Suntem pătrunși de omisiunea la care am fost supuși, ca imagine istorică de alții, de neprieteni și am captat în noi virusul omisiunii. Cine va prelua pentru lume, succesele cercetărilor românești din medicină? Dar valorile unei literaturi omise de la lectura curentă în România și cunoscută oriunde altundeva în lume. Îmi amintesc cuvântul unui elev de liceu român, spus mie tot în formă interogativă acum câteva zeci de ani: de ce generația voastră vorbește atât de mult despre Hemingway atunci când prozele lui Sadoveanu sunt cel puțin tot atât de bune pe cât cele ale autorilor americani contemporani lui și nu rareori superioare acestora? Nu am avut un răspuns atunci și nu îl am nici astăzi. Ne acceptăm în calitate de omiși.

Bianca BURȚA-CERNAT

De vorbă cu „generația” sau în marginea ei

Campania generaționistă în „Anno Domini” 1928 (III)

Résumé

Studiul de față urmărește receptarea Itinerariului spiritual în presa culturală a anului 1928, dar și – odată cu discuțiile suscitade de eseul lui Eliade – constituirea incipientă a unei conștiințe de generație. Sunt avute în vedere, cu largi exemplificări și contextualizări, articole de referință, multe dintre ele polemice, în marginea conceptului de generație și a conflictului dintre „tineri” și „bătrâni”. Printre cei care s-au implicat în dezbateri se numără Nae Ionescu, Ion Petrovici, C. Rădulescu-Motru, Nichifor Crainic, Mihai Ralea, Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Petru Comarnescu, E. Lovinescu, G. Călinescu, Șerban Cioculescu, Mihail Sebastian, C. Noica.

Cuvinte-cheie: generație, manifest, program cultural, mesianism, controversă.

Cette étude porte sur la réception de l'Itinéraire spirituel de Mircea Eliade dans la presse culturelle de 1928 et aussi sur le début d'un processus extrêmement significatif: la prise de conscience de ce qu'on a appelé «la jeune génération d'entre les deux guerres». On a envisagé, par des riches exemplifications et contextualisations, beaucoup d'articles – la plupart polémiques – écrits en marge de la notion de «génération» ou bien voués au conflit entre les «les jeunes gens» et «les vieillards». Parmi ceux qui se sont impliqués dans ce large débat, on peut compter Nae Ionescu, Ion Petrovici, C. Rădulescu-Motru, Nichifor Crainic, Mihai Ralea, Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Petru Comarnescu, E. Lovinescu, G. Călinescu, Șerban Cioculescu, Mihail Sebastian, C. Noica.

Mots-clés: génération, manifeste, projet culturel, messianisme, controverse

Aproape concomitent cu Eliade, pe linia aceluiași discurs „antipozitivist” și pro-spiritualist, dar cu argumentele mai bine formulate, ripostează și Petru Comarnescu¹ – în *Politica*, unde publică de obicei cronici teatrale sau plastice, articole despre arta cinematografică, despre literatură sau filosofie –, reproșându-i lui Camil Petrescu abordarea literaturocentrică: „D-sa nu se ocupă decât de creația estetică a tinerilor scriitori”. Or,

„Caracteristica unei generații nu o formează numai scrisul reprezentanților,

precum acest scris, la rîndul lui, nu se rezumă numai la problemele artei. O generație se caracterizează prin idealurile ei de pe toate tărîmurile. Studiat-a domnul Petrescu idealul politic, social, economic și cultural al tinerilor scriitori?” (*Generația de astăzi și obiecțiile aduse ei*).

De altfel, își atenționează Comarnescu adversarul, „scriitorul adevărat” n-ar trebui să disprețuiască „idealul colectiv”, suspectîndu-l de „gregaritate”. Poziția tînărului publicist de la *Politica* implică – în mod mai

Bianca BURȚA-CERNAT – Universitatea din București, Facultatea de Litere, bianca_cernat@yahoo.com
1 Vezi Petru Comarnescu, „Generația de astăzi și obiecțiile aduse ei”, în *Politica*, anul III, nr. 626, 20 iunie 1928, p. 2.

clar decât în cazul lui Eliade – o apărare a ideii de angajare a intelectualului (în special a celui tânăr) într-un proiect colectiv. Mai precis, într-un proiect național – politic în esență și luându-și ca aliat „misticismul” creștin-ortodox. Ca și Eliade în *Itinerariu spiritual*, Comarnescu suprapune naționalul (politicul), culturalul și religiosul – al doilea termen funcționând în această triadă ca mediator, ca vehicul între ceilalți doi termeni – și pretinde că din această suprapunere ar rezulta profilul (și implicit idealul de existență al) generației sale, pentru care „misticismul” adesea ironizat ca modă de import ar fi, de fapt, reflexul întoarcerii la religiozitate (pusă aici în conexiune cu ideea de identitate românească), după răstăcirile scientiste care „au atacat credința în Cel de Sus”. Poate părea uimitor astăzi ca un tânăr să se situeze atât de hotărât pe o poziție reacționară, deplângând laicizarea statului și subliniind, apropo de amintita îndepărare de credință, „vina curentelor științifice, pozitiviste”:

„Din fericire, vântul pozitivismului a trecut. Iar influența celor care uitaseră religia ortodoxă (...) este în descreștere”;
„Mișcarea de la 1848 a avut obârșia strict autohtonă? Dar să nu vorbim de această mișcare, pe care domnii Lovinescu și Camil Petrescu o admiră integral, poate și pentru că ea a adus pe lângă atâte reforme mari și o nesocotire a ortodoxismului nostru, depărtat de sursa franceză”.

Pledoariei (lovinesciene) pentru sincronizarea cu valorile occidentale i se contrapune astfel „problema specificului românesc”, cu dezideratul unor „instituții conforme realităților sufletului românesc”, iar opoziția Orient-Occident e rezolvată în sensul unei „sinteze” – pe care, susține Comarnescu, și-ar asuma-o tînăra generație, cu „credința nestrămutată că poporul nostru este o sinteză”:

„Ne mîndrim și astăzi cu obârșia romană (...), dar ne mîndrim și cu rolul Bizanțului, și cu altoirea dacilor gospodari, și cu influența slavonă. Și generația de azi preferă să fie răscruce, decât drum paralel”.

Spre deosebire de Eliade, Comarnescu nu respinge (sau nu simulează a respinge...) politicul și nu neagă interferența acestuia cu sfera (foarte încăpătoare, de altfel, a) culturii. Și, tot spre deosebire de congenerul său – la al cărui *Itinerariu spiritual* subscrie, completându-l însă –, nu face confuzie între *politică* și *politicianism*, considerînd că politica nu înseamnă, mai ales pentru generația nouă, pe care o idealizează, populism, demagogie, divorț între fapte și declarații. Mai mult chiar, ideea unei mai puternice implicări a tinerilor în viața politică îi trezește publicistului entuziasm, pentru că, pretinde el, „astăzi tinerii se gîndesc mai larg la întreaga viață românească”. O soluție ar fi ca ei să activeze în cadrul unui partid politic – „pe contul lor”, dar „respectînd ideile partidului respectiv” („Tineretul național-țărănist a început în acest sens un lucru bun”) –, însă

„...ideea unui partid al tinerilor sau a vreunei grupări intelectuale de studii politice (...) n-ar fi o idee lipsită de simțul realității (...). În acest caz s-ar dovedi pe deplin cîtă deosebire este între generația

tînără și cea a bătrînilor, precum și chiar între cea a primului grup, mai vîrstnic, din generația de azi și cea a tinerilor”.

E proclamată, deci, nu numai o superioritate intelectuală a tinerilor (care nu mai sunt, precum predecesorii, „diletanți”²) – greu de susținut cu exemple, cîtă vreme aceștia, aflați la vîrsta studenției abia sau proaspeți absolvenți, nu s-au remarcat deocamdată decît în publicistică –, ci și una morală, la fel de greu de probat: „Astăzi tinerii își au atitudinile mai rotunjite. Nu mai sunt nobili în scris și golani în viață. Nu mai sunt prinți la cafea și proletari în articole. Nu mai sunt poltroni în convingeri”.

După cele două articole ale tandemului Eliade-Comarnescu, mai vîrstnicul Camil Petrescu revine prompt cu un răspuns amuzat-ironic, pe un ton ce afectează superioritatea³. Cei doi „reprezentanți ai elocvenței «generații de azi»” sunt mai întîi amendații pentru că „s-au grăbit să comenteze articolul nostru din numărul trecut, fără să aștepte continuarea și concluziile noastre”. Ceva mai în serios e luat Eliade, „care ni s-a părut și cel mai înzestrat în momentul debutului, dar pe care nu l-am mai urmărit de atunci încoace”, „unul dintre cei mai pasionați mistici”, „neliniștitor de aproximativ” „chiar atunci cînd vrea să fie precis”. Întrebării, retorice în intenție, a tînărului Eliade dacă „există sau nu o spiritualitate nouă în tînăra generație”, polemistul din *Universul literar* îi contrapune alte întrebări, care își conțin răspunsul, dar care, prin aceasta, nu sunt mai puțin justificate:

„Noi credem însă că e cazul să ne întrebăm: 1) dacă e neapărat nevoie ca în «tînăra generație» să fie o «spiritualitate nouă»? 2) dacă această spiritualitate trebuie să aibă un caracter colectiv? (...)»

Am lăsat la o parte a treia întrebare, pentru că tînărul scriitor și-o pune singur: «Ce e o generație?». «O pluralitate de personalități», răspunde «precizînd» d-sa imediat. (...) «Pluralitate de personalități» nu spune nimic, căci nu e fixat criteriul după care e considerată pluralitatea. (Toate «personalitățile» de aceeași vîrstă nu formează o generație neapărat, iar dacă nu e vîrsta criteriul, atunci care e? Discuția își deschide liniile spre infinit)” („*Generația de azi*”).

Pretenția că „tînăra generație” ar deține un monopol asupra unor experiențe sociale/istorice este de asemenea respinsă, căci „experiențele mari sociale și naționale au fost comune tuturor indivizilor în viață, nu numai celor de aceeași vîrstă” – polemistul ignoră totuși explicația (chiar dacă discutabilă...) dată anterior de Eliade cu privire la felul diferit în care „experiențele” acționează asupra fiecărei vîrste, influențînd și modelînd doar individualitățile aflate încă în perioada formării... Urmează un colaj de citate din articolul – plin de formulări vagi și bombastice – al lui Eliade, comentate malițios și culminînd cu următoarea lovitură:

„«Valorile pur spirituale – avîndu-și în potențele etnice numai un vehicul – sunt singurele care ne stăpînesc», scrie d-sa și eu sunt îngrozit că un scriitor – care mi s-a părut extrem de interesant la primele articole – poate să scrie o frază atît de monstruoasă”.

Comarnescu e expedit mult mai rapid, cu o desconsiderație abia reținută (deși articolul acestuia ar fi meritat mai multă atenție, fie numai și pentru faptul că descrie mai clar decît Eliade o agendă ideologică):

2 „Astăzi plastica și muzica, dansul și trecutul nu mai sînt pe mîna diletanților. Aceste arte își au astăzi critici. Filosofia românească a început să-și aibă făgașul propriu. Religia, istoricii ei. Arta bizantină, credincioșii ei. Generația de astăzi nu mai poate da ocazia de incompetență și unilateralitate precum a dat precedenta (...). De ce? Tocmai pentru că față de generația precedentă, cei de azi și-au clarificat și documentat fondul, obținînd unitate și echilibru” (*Ibidem*).

3 Camil Petrescu, „«Generația de azi»”, în *Universul literar*, anul XLIV, nr. 26, 24 iunie 1928, p. 421-422.

„Nouă ni se pare (...) foarte riscant să o iei de bună părere că în cultura românească a fost nevoie de «generația de azi» (...) ca să se întreprindă, în sfârșit, «o cercetare științifică a trecutului nostru». (...) În orice caz, vedeți cât e de greu de discutat cu noua generație”.

Cu acestea, discuția e departe de a se fi încheiat, pentru că Eliade, care îl taxează pe Camil Petrescu de „polemist nervos” și frustrat – „fericit că, în sfârșit, este adus din nou în arena actualității”, „citește prea repede și răspunde cu prea multă facilitate” –, revine la rîndu-i imediat (la doar două zile!) cu alte „precizări”⁴, însoțite de concluzii deloc flatante: contraopinentul său ignoră conceptele istoriei culturii, „citește repede și nu înțelege totdeauna ce citește”, nu e nici măcar „un sofist ager”, „cu atît mai puțin un dialectician informat”, e „inapt în critică filozofică, neinformant în istorie, subiectiv și superficial”, afișează „o atitudine de vulgar scepticism”, nu are înțelegere pentru metafizică și deschidere către problematica „spirituală”. Apărarea propriilor argumente – „neînțelese” de adversar – devine pamflet, căpătînd accente injurioase:

„Zadarnic afirmi unui ignorant sau unui prost definiția ecuației: o egalitate adevărată pentru anumite valori date variabilelor. Vom fi întrebați: bine, dar ce e aia o «egalitate adevărată»? (...)”

Un băcan nu va înțelege definiția acidului, un lăptar procesul fermentației, iar un controlor de tramvaie legile electricității. Dlui Camil Petrescu i se pare «monstruoasă» această frază: «Valorile pure spirituale – avîndu-și în potențele etnice numai un vehicul – sunt singurele care ne stăpînesc». (...) Dar nu toți sunt chemați să aprecieze economia spirituală. (...)

Nu e destul să te mărturisești raționalist pentru a fi rațional și raționabil. (...) Ca să poți vorbi despre misticism, trebuie să

știi ce e și unde să-l cauți. După cum a face apologia inteligenței necesită și evidențierea ei” (*Tot despre „noua generație”*).

În afară de piperul injuriei abia reținute, noul text al lui Eliade nu adaugă nici o explicație și nici o clarificare ori nuanțare la tezele generaționiste formulate în *Itinerariu spiritual* sau în alte articole. Iar afirmații care ar avea nevoie să fie argumentate și exemplificate – căci nu e deloc de la sine înțeles că „orice generație” aduce cu sine, în mod necesar, „o spiritualitate nouă” – rămîn în continuare enunțuri apodictice.

Schimbul polemic nu se oprește nici în acest punct, urmînd un curs tot mai inflamat de la o replică la alta, cu exagerări de ambele părți ale baricadei. Imediatul răspuns al lui Camil Petrescu⁵ nu-i va mai fi adresat lui Mircea Eliade, ci... „tînărului Mircea” (sau, în altă parte: „Mircea cel

4 Mircea Eliade, „Tot despre «noua generație»”, în *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1141, 26 iunie 1928, pp. 1-2.

5 Vezi articolul „Un frazeolog frenetic și mistic”, în *Universul literar*, anul XLIV, nr. 27, 1 iulie 1928, p. 437-438.

„Tînăr” ori „Mirciulică mistică”...), care „are obiceiul de a trata familiar pe scriitorii mai în vîrstă” și căruia i se face un spumos (deși, evident, nedrept) portret cu tușe îngroșate: grandoman, suficient și ignorant, „ilizibil”, autor de „foiletoane mistice”, „frenetic frazeolog, a cărui incoerență de caracter își are echivalentul în scris”, un june cu lecturile „nedigerate”, cu „apucături de semidocht” și cu alură de „Dalai Lama balcanic, inspirat” – în frazele lui e „o încîlcire apocaliptică, de călugăr în picioarele goale, care blesteamă pe grămada de pietre din marginea șoselei”. Acuză de a nu fi citit „toată maculatura acestui «scriitor»” e demontată în stilul cel mai pitoresc: „Ca să te convingi că o puțină de brînză e stricăta nu e nevoie să o mănînci toată. Iei pe muchea cuțitului o felioară, o guști și restul îl arunci”. Și, pentru că Eliade comisese o greșală strategică, reproșîndu-i adversarului de idei că nu i-a citit cu atenție textele și că, de exemplu, i-a ignorat recenta *Apologie a virilității*, acidul polemist de la *Universul literar* scoate maximum de profit retoric din această imprudență, speculînd cu ușurință incontinența eseului respectiv (din care citează, cu satisfacție, pasaje precum: „Orice mascul e dator să creeze. Fecundarea sexuală a fost poate semnul ursitei cerești”)... Altfel, „discuția” se învîrte tot în jurul întrebării dacă o generație nouă presupune și o „nouă spiritualitate”...

Tandemul Eliade-Comarnescu se reactivează neîntîrziat. Eliade scrie două noi replici în *Cuvîntul*⁶; Comarnescu combate

mai departe pe redutele *Politicii*⁷, venind în apărarea prietenului său pus la colț de Camil Petrescu, „un izolat care nu vede decît ceea ce vrea”:

„Domnul Petrescu crede că dacă am ajuns la automobil e inutil să discutăm despre hergheliile moldovenești de odinioară. Pentru un om pozitiv ca d-sa nu este decît prezentul, și încă un anumit prezent, care există” (*Un om imposibil. Tot în privința generației de azi*).

Dezbaterea se împotmolește însă, degenerînd în pamflet – mai ales sub condeiul lui Eliade:

„Cea mai frumoasă femeie nu poate da mai mult decît ce are... De ce se supără dl Camil Petrescu? (...) Parcă numai dl Camil Petrescu e prost și incult în republica noastră?... (...)

Descoperă cîteodată epitete usturătoare și le repetă neîndurător. Mă strigă: *misticule!* – cu disprețul cu care eu i-aș spune: cap de phalus. De la început (...) mă necăjește: Mirciulică, Mircea cel Tînăr ș.a.m.d. (...) Ce-ar zice dacă eu l-aș obosea chemîndu-l: Cacamil sau Camiloi?”⁸ (...și Camil Petrescu).

În al doilea dintre articolele citate, „Răspunsul domnului profesor” – prilejuit de o intervenție a lui Ion Sân-Giorgiu în *Rampa*⁹ –, Eliade se declară excedat de incompre-

6 Mircea Eliade, „...și Camil Petrescu”, în *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1148, 4 iulie 1928, p. 1; și „Răspunsul domnului profesor”, în *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1152, 8 iulie 1928, pp. 1-2.

7 Petru Comarnescu, „Un om imposibil. Tot în privința generației de azi”, în *Politica*, anul III, nr. 640, 6 iulie 1928, p. 2.

8 Mircea Eliade, „...și Camil Petrescu”, *art. cit.* Totuși – va obiecta Camil Petrescu, acuzat de impolitețe („Tînărul nostru protestează amărît că i-am spus pe nume: Mirciulică”) –, însuși tînărul Eliade a recurs de mai multe ori la astfel de arme retorice: „E un obicei introdus chiar de d-sa în polemicile noastre încă de multă vreme. Pentru acest tînăr domnii I. Minulescu, P. Zarifopol și Tudor Arghezi erau: d. Jean, d. Pol și d. Tudor pur și simplu” (Camil Petrescu, „Un document fotografic”, în *Universul literar*, anul XLIV, nr. 28, 8 iulie 1928, pp. 454-455).

9 Ion Sân-Giorgiu este un scriitor minor, la început tributar curentului sămănătorist, profesor de literatura germană la Universitatea din București, publicist atașat extremismului de dreapta. Articolul la care se referă Eliade se intitulează „Pentru «generația nouă»” și a apărut în *Rampa*, anul XIII, nr. 3127, 29 iunie 1928, p. 1. După replica lui Eliade, Sân-Giorgiu revine (tot în *Rampa*, nr. 3138, 13 iulie 1928) cu cîteva „Cuvinte pentru un tînăr nerăbdător”: „Se pare deci că d. Eliade este șeful plutonului de recruți ai idealismului nou care a pornit război cu toată lumea. (...)/ Nu am intenția să discut în acest articol problema

hensiunea unor „domni” care ar fi bagateli-
zat prin „contribuția [lor] mediocră” cuvîn-
tul „generație”: „Spectacolul se balcanizea-
ză. (...) Au prefăcut discuția în mahalagism
fără talent”. Sfatul de a petrece mai mult
timp la biblioteca Fundației Carol, lăsînd
polemicile pentru mai tîrziu, e persiflat și
amendat prin declarația ritoasă să lectura
nu poate ține locul experiențelor. Eliade,
tînărul erudit și pedant, cu miopia-i agrava-
tă de cititul – uneori pe ascuns! – al cărților,
afirmă aici că „lectura (...) usucă tinerețea,
suprimă generozitatea, nivelează” (deși, e
adevărat, el introduce și o nuanță, opunînd
lecturii care „usucă” lectura „fecundă, chi-
nuitoare, diversă, personală”):

„Mulțumim frumos! Acesta-i singurul
sfat pe care ni-l dă domnul Profesor?
Greu să-l primim. Nu voim să ajungem ca
Domnia sa. Cărți citim și noi, unii mai
mult, alții mai puțin. Dar nimeni dintre
noi nu va sacrifica pentru o carte, pentru o
mie de cărți – cea mai umilă experiență
personală”¹⁰ (*Răspunsul domnului profe-
sor*).

Spectacolul personalității tînărului Eliade
include și puțină bravadă, laolaltă cu puțin
cabotinism... Într-un *Post-scriptum* la fel de
lung ca articolul propriu-zis, revine la pole-
mica sa cu Camil Petrescu, contraziind – cu
argumente serioase, de astă dată – niște afir-
mații ale acestuia despre romantismul ger-
man...

În mod previzibil, neobositul Camil răs-
punde fără amînare și recente ofensive a
adversarului¹¹, revenind cu acuzația citării
greșite a unor autori, cu semnalarea unor
autocontradicții ale lui Eliade din episoade-
le anterioare ale polemicii, cu insinuarea că

acesta nu l-ar fi citit pe Bergson (care „a
dovedit că nu se pot fixa conceptele sociale
și cele de ordin psihologic”) și, bineînțeles,
cu noi invective („șarlatania amabilă a eru-
diției”, „furie amărită și cu zbateri nefericite
de gînganie prinsă sub picior” ș.a.). Un
fragment dintr-un text al tînărului rival e
fotografiat și publicat în acest număr al
Universului literar, cu tot cu sublinieri și cu
încercuiri ale afirmațiilor pe care acesta ar fi
trebuit să le argumenteze. (De aceea, artico-
lul se intitulează *Un document fotografic*...) Eliade e încondeiat ca „medium de bilci” și
Cațavencu al tinerei generații (etichetă
reluată insistent în cuprinsul articolului):

„Cine ar putea să discute cu d. Mircea
Eliade, care într-un singur alineat susține
cu apostrofe și întrebări retorice: și că
orice generație aduce o spiritualitate
nouă, și că numai generațiile efectiv *noi*
aduc o spiritualitate nouă. Logicienii sis-
tem Cațavencu au – cu convingere – tot-
deauna dreptate. Dacă le dai drumul în
pampasul «economiei și politicii» –
eroului lui Caragiale – sau în pădurile
virgine ale metafizicei d-lui Mircea
Eliade, filosoful (am mai evoluat puțin:
azi Cațavencu nu mai pune țara la cale, ci
filosofia), pas de te mai înțelege cu ei”
(*Un document fotografic*).

Autorul acestui pamflet promite să nu mai
alimenteze suplimentar polemica ajunsă
într-un punct mort – întrucît cu Eliade și cu
aliații săi „nu se poate discuta” –; aceasta cel
puțin pînă cînd contraopinentul nu va clari-
fica „înțelesul pasagiilor din articolul dum-
nealui – fotografiate de noi mai sus, adu-
cînd explicația avizată de profesorul său de
logică de la Universitate”.

(...) generației noi, care după modesta mea părere nu e încă generația d-lui Eliade, ci a noastră, a celor
trecuți de treizeci de ani. (...)/ vreau să atrag aici atenția d-lui Eliade că atunci cînd cineva se erijează în
campionul unei generații care vrea să rupă cu viciile trecutului, trebuie să dovedească înainte de orice
că el însuși a știut să se păzească de orice atingere cu aceste vicii./ Dar cînd d-sa, pentru a-mi răspunde,
dă dovadă de rea-credință, interpretîndu-mi gîndurile anapoda (...), cînd d-sa face din mine numai un
simplu vierme de bibliotecă, adunător de fișe, dovedește că este un admirabil continuator al vechilor
generații...”

¹⁰ Mircea Eliade, „Răspunsul domnului profesor”, *art. cit.*

¹¹ Camil Petrescu, „Un document fotografic”, *art. cit.* (Textul apare concomitent cu textul lui Eliade din
Cuvîntul, citat anterior și vine la patru zile de la „...și Camil Petrescu”.)

Ultimul act al acestui spectaculos schimb de replici se desfășoară în paginile *Universului literar*¹², unde a și început cu o lună mai înainte și unde Camil Petrescu, afectând *fair play*-ul, publică alături de propriul articol riposta pe care Comarnescu ar fi urmat să i-o dea în *Politica*, dacă, între timp, respectivul ziar nu și-ar fi sistat apariția. Intervenția lui Comarnescu dezamăgește prin lipsa ei de obiect – e o argumentare alambicată a afirmației că autorul lui *Danton* minte atunci când neagă că ar fi spus, cu o anumită ocazie, că e cel mai cult om din România... De la o discuție despre „tînăra generație” s-a ajuns astfel la una despre lipsa de modestie a lui Camil Petrescu, pe de o parte, și despre lipsa de logică a mai tinerilor săi confrăți, pe de alta. De la idei, la anecdotică și cancan (suculente, ce-i drept, ca fragment din și despre viața literară). Aproape de sfîrșitul polemicii, ne întoarcem de unde am plecat:

„Cititorii noștri își amintesc că încă din primul articol în care luam notă de intervențiile d-lor M. Eliade și Petru Comarnescu, ne mărgineam la o simplă analiză a articolelor d-lor din punct de vedere formal – fără să intrăm în fondul discuției, cum s-ar spune. Ne mărgineam să arătăm – cu citate din scrisul lor, imposibilitatea unei discuții cu acești tineri, care (...) pornesc de la date necontrolabile, nu-și dau seama de existența unor nuanțe acolo unde privirea lor slabă nu vede decît forme tari și simple, și se exprimă, din lipsă de exercițiu, aproximativ”¹³ (*Noi exerciții de logică*).

În chip de epilog, Eliade mai scrie – tot pentru *Cuvântul* – un *Final de polemică*, în care întoarce acuzațiile și obiecțiile ce i-au fost aduse împotriva acuzatorului, cu argumente *ad hominem*: „O discuție cu dl Camil Petrescu e fără putință”, pentru că acesta e „un temperament nervos”, „nesărat” și „confuz”; dar și cu semnalarea unei contra-

dicții care, conform tînărului eseist, ar submina coerența tezei susținute de adversarul său de idei, vînător asiduu al contradicțiilor din textele altora: raționalistul Camil Petrescu îl combate pe „misticul” Eliade apelînd, între altele, la intuiționismul bergsonian:

„*Primo*: pactul de alianță cu Bergson, cu un «mistic», e penibil, pentru că lasă să se înțeleagă că și aceste spirite pot găsi adevăruri, lucru pe care dl Petrescu îl negase.

Secundo: neacceptînd «fixarea» conceptelor sociale și psihologice, se condamnă la o filosofie intransmisibilă, esențial internă, intuitivă, așadar *antiintelectualistă*.

Tertio: totuși dl Camil Petrescu nu ne avertizează nicăieri că refuză uzul unor asemenea concepte sociale și psihologice; așadar, le folosește conștient de aproximativitatea lor”¹⁴ (*Final de polemică*).

Argumentația e sofistică. Bergson examinează „iraționalul”, dar discursul său este încă acela al unui gînditor raționalist; a-l caracteriza drept „mistic” e foarte discutabil. (Din rațiuni polemice, eseistul se prefacă a confunda obiectul analizei cu tipul de abordare.)

Ocolit de ambele tabere, în acest incredibil de lung duel verbal, camuflat dincolo de o mie de obiecții stilistice și de pedante clarificări terminologice, miezul disputei e mai important decît lasă să se creadă dueliștii (cel puțin doi dintre ei, pentru că, măcar într-unul dintre articolele sale, Comarnescu își definește mai deschis mizele) – e unul ideologic; și Eliade schițează abia la sfîrșitul confruntării gestul de a pune punctul pe i în această privință: pentru că nu e vorba aici numai despre opoziția dintre „raționaliști” și „anti-raționaliști” (sau adepți ai „rațiunii vitale”), ci și despre clivajul dintre cei care au optat pentru o variantă mai radical-occidentală a modernizării (un Camil Pe-

12 „Noi exerciții de logică”, în *Universul literar*, anul XLIV, nr. 29, 15 iulie 1928, pp. 468-470.

13 Camil Petrescu, „Noi exerciții de logică”, *art. cit.*

14 Mircea Eliade, „Final de polemică”, în *Cuvântul*, anul IV, nr. 1162, 18 iulie 1928, p. 1.

trescu sau, încă și mai ferm, un E. Lovinescu) și cei care, critici față de această variantă, încearcă să definească o alternativă „anti-modernă”, repliindu-se în avanposturile specificului național (în speță Nae Ionescu și discipolii săi). „Pозиția dlui Petrescu e cea a spiritului european civilizată; poziția adversarilor săi, învinuiți de misticism și incoerență, a primitivilor” – șarjează Eliade.

O atitudine de martor mai puțin implicat, în toată această amplă dezbatere, ar vrea să-și asume foarte tânărul Mihail Sebastian, coleg cu Eliade la *Cuvântul*, admirator al acestuia, ținut deocamdată la distanță de potențialul „șef” al generației. Sebastian va povesti, într-un articol din 1935, că unul dintre primii oameni din lumea literară pe care a ținut să-i cunoască de îndată ce s-a stabilit la București, în toamna lui 1927, a fost autorul *Itinerariului spiritual*¹⁵, care însă l-a primit cu răceală (după o polemică purtată, în paginile *Cuvântului*, asupra lui Rémy de Gourmont – disprețuit de Eliade ca „mediocru” și apărat de Sebastian) în faimoasa-i mansardă din strada Melodiei, unde oaspetele se simte intimidat: „Mansarda aceea aglomerată de cărți, reviste, fișe, manuscrise părea un decor puțin fantastic, iar stăpînul acelor munți de hîrtie, un alchimist întrerupt din misterioase calcule și obligat să vorbească despre oarecare fleacuri fără sens cu un musafir frivol”. Considerat (azi, dar și în epoca respectivă) ca aparținînd tinerei generații coagulate în jurul lui Eliade, Sebastian a întreținut cu gruparea în discuție – mai mult o „echipă” decît o generație, insistă el în articolul mai înainte amintit – o relație de *amour-haine* (love-hate), auto-situîndu-se, potrivit propriilor mărturisiri, dacă nu chiar în exteriorul acesteia, cel puțin undeva la marginea ei – între altele, poate, și pentru că preocupările sale sunt mai pronunțat literare decît ale celorlalți, iar opțiunile, asumat pro-franceze:

„Din ceea ce s-a chemat, prin 1927-1928, «generația tînăra», eu n-am făcut propriu-zis parte. (...)»

Nu mai știu cînd, nu mai știu unde mi-am cunoscut camarazii de generație: Mircea Vulcănescu, Ionel Jianu, Constantin Noica, Petru Comarnescu... (...) Țin însă minte anumite reuniuni, unde se discuta aprins și interminabil și unde, nu o dată, în momentele de tensiune dialectică, deveneam ținta proceselor de conștiință.

«În definitiv d-ta nu ai nici o metafizică?» am fost somat într-o seara să răspund. Aveam 20 de ani, dar nu aveam nici o metafizică. Și a trebuit să recunosc această rușine” (*Cum i-am cunoscut...*)

Totodată, format în spiritul unei culturi a individualismului, Sebastian se desparte de unii dintre congenerii săi acolo unde aceștia aleg calea exaltării colectivistice. Nu întîmplător, el debutează în publicistică (în vara lui 1926) tocmai cu un articol îngrijorat-dezaprobat despre „generația violenței”¹⁶ – în

15 Mihail Sebastian, „Cum i-am cunoscut”, în *Rampa*, anul XVIII, nr. 5389, 30 decembrie 1935, p. 1, 6.

16 Idem, „Bacalaureatul, «generația violenței» și altele”, în *Politica*, anul I, nr. 54, 6 august 1926, p. 1.

care, e adevărat, nu are în vedere elita generației sale, ci segmentul mediu al acesteia, format din elevii și absolvenții de liceu, ca și din marea masă a studențimii („huliganice” în multe dintre manifestările ei); simptomele descrise de tânărul autor al articolului defineau însă o „mentalitate huliganică” mai larg răspândită în rîndurile tinerimii, inclusiv printre cei din „elită”, chiar dacă într-o formă mai atenuată, camuflată de argumente culturale mai subtile. Sebastian, care își luase de curînd bacalaureatul (unde se distinsese, fiind – cum se știe – remarcat de Nae Ionescu, membru în comisia de examen...), scrie neconcesiv despre criza școlii și despre vulgaritatea intelectuală și morală a elevului de liceu: „Citiți o lucrare a unui elev de curs superior. Vă va surprinde vulgaritatea expresiei mai mult decît neștiința. Lipsit de distincție sufletească, elevul de liceu înjură, joacă fotbal și e antisemit. Adevărata criză a școalei stă aici. Se confundă cu criza tinerimii”. Borna războiului modificator de valori e invocată ca definitorie pentru generația sa și de Sebastian, doar că nu dintr-o perspectivă favorabilă acesteia:

„Războiul a răsturnat valori ce nu pot fi cu ușurință reintegrate în mentalitatea celor cari nu își găsesc în ei principiul rezidirii lor. Războiul a dovedit că, în definitiv, munca este de prisos de vreme ce se pot învinge greutăți mari prin mijloace mai simple, mai expeditiv și mai aproape de posibilitățile oricui. Tinerimea războiului și-a adoptat cu deosebire această morală comodă și trandafirică. (...) «Generația violenței» este generația fricii de muncă cinstită și de încordare dreaptă. Coborîta în stradă, a adoptat mentalitatea străzii: bătaia, înjurătura, dacă vreți reacțiunea energetică și conștiința forțelor sale”¹⁷.

Apariția *Itinerariului spiritual* și discuțiile generate de foiletonul lui Eliade îl stimulea-

ză pe Sebastian să se întoarcă la această temă a „crizei tinerimii”, pe care o abordează de cîteva ori în cursul lui 1928, an agitat pentru o „generație” în curs de autodefinire. Mai întîi la început de iunie, imediat după minora controversă dintre Nae Ionescu și I. Petrovici și după schimbul de replici din *Viața literară* dintre Șerban Cioculescu și Eliade (*Între bătrîni și tineri*¹⁸). Apoi, la o lună și ceva distanță, la capătul „războiului” de presă declanșat de Camil Petrescu (*Considerații preliminare la o discuție*¹⁹) – dar și mai spre sfîrșitul anului, în alte două-trei articole publicate după micul scandal provocat de *Manifestul „Crinului Alb”*. Pornind, în primul dintre articolele amintite, de la o afirmație categorică a lui Cioculescu, pentru care diferențele dintre generații sunt „diferențe de relief, dar nu de esență”, Sebastian își propune să examineze chestiunea generaționistă deocamdată într-una din laturile ei exterioare: aceea a „relațiilor strategice dintre scriitorul de douăzeci de ani și cel de patruzeci”, a pozițiilor de putere din cîmpul literar deținute și apărute de cei mai vîrstnici (în virtutea „inerției” sau a unui „prudent instinct de conservare”) și atacate sau revendicate de cei tineri. Sunt puse astfel pe tapet dificultățile întîmpinate de scriitorul tînăr în raporturile sale cu revistele sau cu editurile, „meschinele socoteli de gașcă”, „alianțele” conjuncturale, compromisurile „utile”. Dincolo însă de „problema editării tinerilor, a realizării unor cuviincioase posibilități de circulație și «lan-sare»” și totodată dincolo de o dezirabilă modificare de conștiință care „ar face dintr-un scriitor bătrîn un camarad mai mare”, chestiunea generaționistă nu se limitează la vechea luptă dintre „teroarea prestigiului și ingenuitatea tinereții, dintre siguranța for-turilor literare și căutarea unor posibilități de nouă realizare” – consideră Sebastian, contrazicînd afirmația lui Cioculescu despre irelevanța diferențelor dintre generații: desigur că „generația tînără de acum zece

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Mihail Sebastian, „Între bătrîni și tineri”, în *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1119, 5 iunie 1928, p. 2.

¹⁹ Idem, „Considerații preliminare la o discuție”, în *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1159, 15 iulie 1928, p. 1-2.

sau o sută de ani n-a fost întâmpinată de mai puține mizerii și oarbe neînțelegeri ca cea de astăzi”, dar „«ritmul generațiilor» cunoaște înfățișări unice, ținând de veac, latitudine și meridian”...

În ce constă „înfațișarea unică” a generației tinere a momentului – Sebastian nu mai spune însă. Va încerca (dar nu cu mult succes...) să clarifice această chestiune într-un alt articol, unde formulează o serie de *Considerații preliminare la o discuție* (fără a reuși să intre, din păcate, în miezul propriu-zis al discuției...) – intrigat de felul cum au înțeles unii, între care și Camil Petrescu, atât articolul scris de Nae Ionescu în apărarea „generației noi”, cât și *Itinerariul...* lui Eliade. Delimitându-se de poziția „mistică” a unora dintre congeneri, Sebastian ia totodată distanță față de subiectivismul *Itinerariului...*, în care identifică „elementele netăgăduit sincere, dar necontrolabile și deci improprii, ale unei profesiuni de credință”. A citit eseuul lui Eliade ca pe o confesiune despre generație – or, „o confesie (...) este o neaplicare la obiect”, „valabilă ca document personal”, dar irelevantă pentru „ansamblul problemei puse” – și consideră că acestei abordări s-ar fi convenit să i se contrapună un punct de vedere „obiectiv”. Sebastian mărturisește că intenția sa inițială de a oferi „o versiune obiectivă” a *Itinerariului spiritual* i-a fost deturnată de recente intervenții publicistice ale lui Camil Petrescu, căruia – în *Considerații preliminare la o discuție* – ține să-i răspundă, amînînd încă o dată promisa „versiune obiectivă” asupra generației... Față de întrebarea confratelui mai vîrstnic „dacă o generație poate exista altfel decît ca o expresie de mediocritate colectivă”, se poziționează precaut-ambiguu, recunoscînd, pe de o parte, că, pe fond, contraopinentul are dreptate („dacă o generație presupune identitate de realizări”), dar argumentînd, pe de altă parte, utilitatea noțiunii de generație, care nu este în mod necesar „o expresie de mediocritate colectivă” și nu e incompatibilă cu ideea de individualitate creatoare. Cu atât mai mult cu cît nici o individualitate nu există izolat și „nu se definește pe sine decît prin raport”, „iar mai mulți indivizi presupun în procesul logic al defi-

nirii lor puncte de reper comune”: cînd mai multe individualități, oricît de diferite, dar apropiate prin vîrstă și prin situarea în același context istoric, împărtășesc „anume instrumente de cunoaștere” și au, în sens larg, o atitudine comună, „vor alcătui o coerență spirituală, căreia i se poate spune oricum, dar căreia noi îi spunem generație”.

Camil Petrescu contestase, cum am văzut, relevanța unei borne istorice precum aceea a Primului Război Mondial pentru delimitarea unor perioade de creație (după cum contestase însăși relevanța culturală a noțiunii de generație). Într-o încercare de *captatio*, tînărul Sebastian contraargumentează diplomatic astfel:

„Războiul a distrus situații față de care exista, din inerție, un echilibru moștenit. Generațiile care l-au trăit – copii, adolescenți și bărbați tineri – s-au găsit deodată înaintea unei morți, ascunsă în șrapnel sau în păduche la depărtarea unui minut. Sunt probleme de conștiință care s-au pus cu acuitatea pe care numai prezența morții și a bolilor grave o poate da vieții. (...) Cel puțin în Franța trăiește o generație de etică lucidă și convinsă, plămădită pe cîmpul de bătaie, între morți și dispăruți. Am numit marea generație a lui Georges Duhamel, Roland Dorgèles, Luc Durtain, Jules Romains, căreia nu-i cunoaștem în România decît două conștiințe înrudite: Camil Petrescu și Perpessicius” (*Considerații preliminare la o discuție*).

Totuși, asemenea exemple vin mai degrabă în sprijinul „generației” lui Camil Petrescu (al „generației tranșeelor”) decît în apărarea poziției privilegiate revendicate de cei care, copii sau adolescenți, au trăit experiența războiului departe de frontul propriu-zis. În mod firesc, Sebastian e de acord cu contraopinentul său că foarte tînăra generație nu a produs încă nimic, dar nu-i înțelege și nedumerirea cu privire la „graba de a caracteriza o virtualitate”, sugerînd că această contestată generație este mai mult decît o virtualitate, e o realitate. Încercarea tînărului publicist de a schița un profil „obiectiv” al pro-

priei generații – precizându-i „pozițiile spirituale” specifice, prin raportare la cele ale antecesorilor – se împotmolește însă în generalități și afirmații peremptorii:

„Dar nu se vede (...), din puținele date ce se posedă, o trăsătură lămurită, comună tinerilor acestui ceas? Anume: o depărtare netă de diletantism sceptic, o groază de comod și provizoriu, un dor sever de

muncă. Simple făgăduieli numai? Poate, dar ele își au sensul lor, de vreme ce vin acum contrastînd cu ce a fost înaintea lor. Generația precedentă era construită pe un tip de mentalitate literară. Ceasul acesta însă întemeiază o etică, adică înțîiul și cel mai de seamă element al unei culturi. În marginile acestui spirit încap deopotrivă atîtea trăsături personale cîte pot încăpea între misticismului domnu-

lui Mircea Eliade și dorul nostru de luciditate. Coerența noastră (...) ni se pare certă”.

Reținem de aici, totuși, sublinierea unei dimensiuni *etic* a proiectului încă neconturat definitiv al tinerei generații. Preocuparea pentru *etic* – în cultură, ca și în acțiunea socială –, asumată cvasi-programatic de generația lui Eliade și a lui Sebastian, se opune unei frecvent acuzate ne-angajări sau dezangajări a generațiilor precedente.

Cel puțin așa se văd lucrurile din perspectiva foarte tinerilor contestatari – revoltați, în mod legitim, în fața unui sistem politic oligarhic și a corupției de după război (în prelungirea, de fapt, a situației politice de dinainte...), dar incapabili să accepte, în același timp, că această elită (politică și culturală) pe care o acuză, pe bună dreptate, pentru compromisuri și spirit tranzacțional e, în fond, aceeași care a creat România modernă și a realizat Marea Unire (cu toate disfuncționalitățile noului stat și cu toate inechitățile ce s-au perpetuat)... Eroarea majoră ce subminează proiectul intelectual, „etic” și, pînă la urmă, politic al Tinerei Generații interbelice începe acolo unde nevoia legitimă de redresare morală și de restructurare socială se transformă în radicalism etic, sacrificînd nuanțele și nețînînd seama de complexitatea realității, pentru a degenera, în final, odată cu adeziunea la extremă, în contrariu al unei atitudini etice. De la critica unor eșecuri ale sistemului democratic s-a putut ajunge astfel, de exemplu, la aversiunea față de ideea însăși de democrație; și de la amendarea politicianismului la demonizarea politicii și a politicienilor. „Ceasul acesta întemeiază o etică, adică întîiul și cel mai de seamă element al unei culturi” – proclamă Sebastian, fără a sesiza potențialul pericol de radicalizare pe care îl anunța (deja) o astfel de „întemeiere”. El însuși va deveni, de altfel, țintă și victimă a unui proiect etic radical ce se va defini, tot mai clar, ca etică „huliganică”.

La începutul lui 1928, Mircea Eliade își reia activitatea publicistică printr-un articol

în care afectează atitudinea de profet al tinerei generații – *Anno Domini*²⁰ –, deprimat de faptul că, în anul „atît de puțin eroic” care tocmai s-a încheiat, „nici un tînăr n-a năruit definitiv faima unui bătrîn”, „nici un tînăr n-a dăruit țării cea dintîi bijuterie din comorile sufletului nou”. Chemîndu-și generația la ordine („Hotărîți-vă și meditați asupra singurei *opere* pe care suntem meniți s-o creăm: *conștiința, personalitatea*”), Eliade avertizează că, pentru tineri, 1928 trebuie să fie „*Anno Domini*”, „anul sfîrșirii depline, al întîlnirii cu acel judecător priceput în cîntărirea conștiințelor”:

„Nu vă dezgustă golurile lăuntrice, sufletul cîrpit cu ultimele cărți de la *Nouvelle Revue Française* sau Insel Verlag? Nu înțelegeți că trebuie să ne coborîm toți în galeriile noastre subterane, că trebuie să muncim cum părinții noștri nicio-dată n-au muncit, ca să ne transfigurăm, să ajungem oameni și să facem din această țară a noastră un pămînt al *oamenilor*, un pămînt în care sfîntul să nu fie socotit nebun, iar dreptul să nu fie scuipat ca un năîng? Nu înțelegeți că acest ultim an trebuie să-l închinăm aerisirii orașelor noastre, secării bălților moldo-valahe, că trebuie să *răsuflăm* și noi văzduh proaspăt încai în ceasul morții? Și, mai ales, nu înțelegeți că toate acestea *nu trebuie să rămîină vorbe vorbite*, ca la *înaintașii* noștri?” (*Anno Domini*, s.a.).

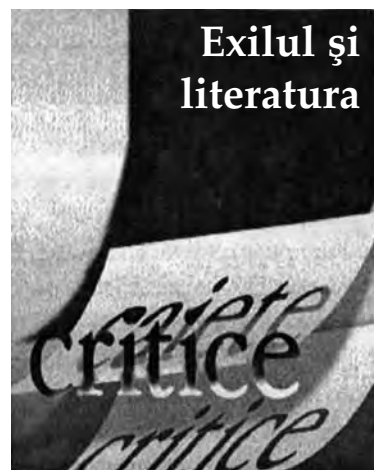
...Retică patetică, recurgînd la hiperbole și la clișee ale unui imaginar apocaliptic, străbătut de sugestii ale purificării, transfigurării și sacrificiului.

În 1928, tînăra generație nu avea, în mod evident, cum să înfăptuiască mari opere de asanare morală și de construcție culturală. Dar anul acesta este decisiv pentru afirmarea unei conștiințe generaționiste. În 1928, cea mai amplă și cea mai importantă dezbatere din lumea literară românească se poartă tocmai în jurul coagulării acestei conștiințe.

20 Mircea Eliade, „*Anno Domini*”, în *Cuvîntul*, anul IV, nr. 937, 2 ianuarie 1928, p. 1.

Paul CERNAT,
Nicoleta
SĂLCUDEANU

Literatura exilului

Abstract

Autorii delimitează termenul exil de alte suprapuneri parțial sinonimice precum „exod”, „diaspora” și „migrație” precizând că terenul investigațiilor din acest articol se restrânge strict la autorii expatriați din rațiuni de constrângere politică, la cei expulzați sau, cu o formulă uzuală în ultima jumătate a secolului trecut, care „au ales libertatea”. În acest sens disociativ, modelul arhetipal este poetul latin Publius Ovidius. Un istoric succint al exilului românesc și al formelor sale de organizare în Academii, Fundații, Centre culturale și religioase, edituri, reviste, biblioteci, prezintă panoramic fenomenul, în completarea căruia sunt inserate numeroase alte referințe privind tematicile culturale și ideologice (anticomuniste) sau rolul contextual deținut de organisme ale țărilor de exil. Nu în ultimul rând, se oferă Lista celor mai notorii dintre scriitorii sau oamenii de cultură care au avut acest statut. O constatare importantă, deși previzibilă, este aceea că, în prezența unui public cititor foarte restrâns, enclavizat, literatura română a exilului nu se ridică decât arareori și numai prin câteva nume la nivelul artistic (estetic și stilistic) al celei din țară.

Cuvinte-cheie: exil, ideologie, constrângere, anticomunism, literatura română.

The authors delimit the term „exile” from other partially synonymous overlaps, such as „exodus”, „diaspora” and „migration” specifying that the fields of investigation in this article is restricted strictly to the authors expatriated due to political constraint, to the banished ones or, to use an usual formula of the second half of last century, to those who „chose liberty”. In this dissociative sense, the archetypal model is the Latin poet Publius Ovidius. A brief history of the Romanian exile and of its forms of organization in Academies, Foundations, Cultural and Religious Centres, publishing houses, magazines, libraries, presents the phenomenon panoramically, which is completed with the insertion of numerous other references regarding the cultural and (anticommunist) ideological topics or the contextual role held by organizations in the exile countries. Last but not least, the authors offer the List of the most notorious writers or men of culture who had this status. An important, though foreseeable finding is that, in the presence of a very limited, enclaved public, the Romanian literature of the exile seldom rises to the artistic (aesthetic and stylistic) level of the one in this country, and only by a few names.

Keywords: exile, ideology, constraint, anticomunism, Romanian literature

Termenul de exil se suprapune parțial celui de diaspora sau migrație (eventual de exod), fără să se confunde cu ele. Dacă diaspora se referă, de regulă, la deplasarea unui

mari părți a unui popor (chiar a majorității acestuia, ca în cazul evreilor și armenilor) în afara granițelor sale statale, ca urmare a unor vicistudini istorice, iar migrația impli-

că într-o măsură determinantă cauze de natură economică, exilul se referă strict la expatrierea indivizilor din rațiuni de constrângere politică, în urma expulzării sau a fugii de un regim ostil, represiv (nu intră în discuție formula de „exil interior”, care desemnează o stare de spirit similară, în absența expatrierii efective). Exilarea la Tomis, de către împăratul Octavian Augustus, a poetului antic latin Publius Ovidius Naso, reprimat aparent (*relegatio*) pentru „indecența” erotică din *Ars amandi*, a devenit un reper aproape arhetipal pentru exilul literar. Cronologic, în Țările Române din perioada premodernă se poate vorbi despre un exil al cărturarilor, reprezentat în Moldova de Miron Costin, Dosoftei, Neculai Milescu, Ioan Neculce, Grigore Ureche sau Dimitrie Cantemir (unii dintre ei, precum Cantemir sau Milescu, fiind nevoiți să se refugieze – și repatrieze – la curtea țarului, în Rusia, alții – în Polonia sau Ucraina; Cantemir, refugiat la curtea lui Petru cel Mare după înfrângerea din bătălia de la Stănilești cu turcii, devine și o personalitate a culturii ruse). Exilul lui Ioan Budai Deleanu, mai apoi, în Polonia este în alt fel emblematic: dacă acesta și-ar fi publicat, în timp real, poemul eroi-comic *Țiganiada*, ar fi înrăurit în mod fundamental întregul curs al literaturii române. În perioada romantică a occidentalizării, exilul se mută din Est spre Vest. Un prim moment important îl reprezintă exilul rezultat din eșecul Revoluției de la 1848 (I. Heliade Rădulescu, Dimitrie Bolintineanu, Nicolae Bălcescu, C. A. Rosetti, Ion Ghica ș.cl.), prefigurat de „surghiunul” în interiorul Moldovei al unor Alecu Russo (la Soveja) sau Gheorghe Sion. Textele scrise de acești exilați sunt destul de diverse; scrise de regulă în limba franceză și destinate persuadării publicului european, ele au, în general, un caracter memorialistic și/sau militant. Inspirat de exilul lordului Byron (în Orient, pe unde și Bolintineanu călătorește), amplul poem *Conrad* al lui D. Bolintineanu e o imagine a exilului și a destinului exilatului romantic, cu un model îndepărtat în *Odiseea* lui Homer. Un caz special este cel al Elenei Ghica (cunoscută ca scriitoare europeană

sub numele de Dora d'Istria), al cărei tată, marele ban Mihail Ghica s-a exilat din motive politice în Europa Centrală. Sau, câteva decenii mai târziu, acela al Elenei Văcărescu, stabilită în Italia în 1891 și gonită din țară în urma legăturii ilicite cu principele Ferdinand. Rămâne însă problematică încadrarea în categoria exilului a unor artiști de avangardă precum Tristan Tzara, Adrien LeCorbeau, B. Fundoianu (Fondane), Claude Sernet, Ilarie Voronca, Paul Celan, deși în cazul unora din aceștia amenințarea războiului sau presiunile antisemite par să fi jucat un rol favorizant. Un Panait Istrati sau un Peter Neagoe nu aparțin exilului, ci „literaturii migrante”. Dar exilul cel mai numeros și de lungă durată a fost constituit dintr-un semnificativ contingent format din bursieri și diplomați care după al Doilea Război Mondial, în fața intrării României sub influență sovietică, au ales din diverse motive să rămână în țări străine, stabilindu-se definitiv acolo: Ștefan Baciuc, Vintilă Horia, Mircea Eliade,

Emil Cioran, Al. Ciorănescu, George Ciorănescu, Constantin Virgil Gheorghiu, Aron Cotruș, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Bazil Munteanu ș.a. Pe măsura sovietizării României, urmează cea mai politizată etapă a exilului literar românesc și cel mai semnificativ exod intelectual din istoria țării. Părăsesc România foști deținuți politici, disidenți, scriitori care nu mai pot accepta aerul sufocant al totalitarismului comunist, pentru care sovietizarea reprezenta garanția represiunii sau, măcar, a unei vieți lipsite de orizont. O categorie semnificativă o reprezintă exilul militanților (sau al foștilor militanți) legionari, antonescieni sau, generic spus, de extremă-dreapta; majoritatea acestora se stabilesc cu precădere în Spania sau Statele Unite, favorabile politic din diverse motive, mai puțin în Germania sau Franța. O altă categorie – cea a unor reprezentanți ai administrației sau ai partidelor istorice, vizați, din diverse motive, de represiune. Există, printre exilați, și foști militanți de stânga, confrunțați cu un dogmatism la care nu aderă, sau al unor categorii etnice (evrei, germani) în interiorul cărora motive politice sau economice îi determină pe numeroși reprezentanți să solicite expatrierea (în Israel, Republica Federală Germania sau în alte țări occidentale). Foarte puțini scriitori exilați ajung pe continente ca America de Sud (preferată de Ștefan Baciș și Grigore Cugler) sau Australia (de criticul Lucian Boz). Specificul exilului românesc de după al Doilea Război Mondial, prin raportarea la celălalt exil masiv cunoscut din istorie (1848), constă în durata foarte lungă a acestuia cu, în cele mai multe cazuri, absența oricărei speranțe de întoarcere care ar permite împlinirea idealurilor din cauza cărora fusese părăsită. Din specificitatea unei astfel de diversități politice decurg motivațiile mult mai diverse ale exilării. O consecință a duratei lungi este și modificarea inevitabilă, prin efectul timpului, a compoziției exilului, și venirea unor valuri succesive de literați formați în România postbelică. O altă trăsătură specifică este existența unor centre diferite de polarizare (reviste, radiouri, cenacluri etc.). Dar poate cea mai importantă trăsătură a

acestui exil o reprezintă victoria netă a militantismului politic asupra puterii de creație, literatura scrisă în afara țării fiind, cu puține excepții, valoric inferioară celei din țară. O înrâurire masivă în coagularea, trierea politică și coordonarea întregului exil literar românesc, dar și în influențarea scriitorilor din țară, au avut-o emisiunile postului de radio Europa Liberă, prin rolul important jucat de nucleul militant format din cuplul Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Deși literatura română majoră s-a scris acasă, strategii importante ale culturii române postbelice s-au croit și la Paris. Ideologia comunistă fiind socotită principalul adversar al culturii, răspunsul exilului, prin vârfurile sale, a fost unul deopotrivă ideologic, dar cu semn schimbat. Dacă în țară se „rezista prin cultură”, în afara ei exilul își asuma un pronunțat rol anticomunist militant. Așa se face că totul, în exil, era interpretat pe plan politic, aspectul estetic fiind subordonat acestuia în oglindă față de instrumentarea sa de către regimul comunist. Formula consacrată de Monica Lovinescu pentru atitudinea militantă fusese „est-etica” (termen cu sursă incertă, lasat probabil de jurnalistul britanic Timothy Garton Ash). Dacă militanții criticii de direcție est-etice de la microfonul „Europei libere” susțineau linia liberalizantă și, în subsidiar, inaderentă politicii oficiale a scriitorilor din țară, legitimându-i ca anti- sau necomuniști implicați, regimul comunist era, la rândul lui, interesat de influențarea propagandistică a exilaților, mai întâi prin publicații dedicate acestora („Glasul patriei”, în primul rând), la care fuseseră anexați, în purgatoriul de după detenție, foști militanți anticomuniști, inclusiv de extremă dreapta (precum Nichifor Crainic și Radu Gyr), alături de alte victime ale represiunii (Ion Vinea ș.a.). Strategiile de persuasiune externă devin mai complexe și mai rafinate în perioada poststalinistă, după cvasinormalizarea relațiilor diplomatice cu Occidentul. Ele se vor desfășura mai ales prin folosirea intelectualității literar-artistice sau științifice omologate ca „vitrină” a recuperării libertății de creație și a identității naționale prin intermediul uma-

nismului socialist. Pentru recuperarea unora dintre exilați, în special cei ajunși la o consacrare internațională majoră, cum ar fi Eliade, Cioran sau Ionesco, se depun eforturi susținute, operele acestora fiind publicate selectiv și comentate în țară după ani de interdicție; însă cei mai mulți scriitori exilați rămân, după expatriere, interziși de cenzură. Spre deosebire de alte exiluri din estul comunist, cel românesc s-a preocupat mai puțin de traducerea și de promovarea scriitorilor din țară (în pofida unor eforturi de promovare ale lui Ștefan Baciuc în America Latină și Hawaii, sau a unor eforturi sporadice ale altor scriitori; la Paris, Monica Lovinescu va traduce, fără succes, teatrul lui I.L. Caragiale, în vreme ce E. Ionesco traduce în „Les Lettres nouvelles” prozele lui Urmuz, în 1964). Oricum, cu excepțiile de rigoare, exilul românesc, lipsit probabil de aceleași mijloace de care s-au bucurat confrății lor cehi sau polonezi, nu a promovat literatura română pentru străinătate, ci s-a adresat exclusiv românilor, cu scopuri îndeosebi politice. Un alt specific al exilului literar românesc postbelic, comparativ cu celelalte exiluri, a fost numărul mic de disidenți încorporați, dar atunci când aceștia au existat, exilul a făcut toate eforturile pentru a-i face vizibili, concentrându-se aproape exclusiv pe valorificarea potențialului politic al oricărui fapt de disidență, în unele cazuri cu scopuri strict propagandistice. O excepție o constituie Paul Goma, principalului scriitor-disident din România, căruia exilul anticomunist va încerca să-i confecționeze o imagine de „Soljenițan român” după expluzarea sa din 1978, ca urmare a inițierii Mișcării Goma pentru drepturile omului”. Până în 1989, romanele lui Goma vor fi traduse și promovate de exilul parizian, fără a se impune însă la nivelul dorit (un impediment, spre deosebire de clasicul Soljenițan, îl va fi constituit nu doar lipsa de forță a lobby-ului, ci și complicarea experimentală a narațiunilor politice ale acestuia). Dacă în țară se practica limbajul esopic, estetizant, exilul folosea retorica „est-etică”, ambele discursuri referindu-se la una și aceeași realitate literară vizând un același dușman comun: literatura aservită

regimului. Totuși ierarhia valorică din țară nu se suprapunea întocmai celei alcătuite în afară, astfel talentul unor autori cu reale merite estetice, din cauza realului sau presupusului lor „colaboraționism”, era escamotat, în timp ce meritele celor mai „curajoși” față de regimul comunist erau uneori supralicite. Cât despre instituțiile exilului, cea mai larg frecventată era Catedrala „Sfinții Arhangheli Mihail, Gavriil și Rafail”, situată în Cartierul Latin, pe strada Jean de Beauvais, nr. 9, ridicată în secolul al XIV-lea ca fostă capelă a colegiului Dormans-Beauvais, pe care Carol I o va cumpăra în anul 1882 și va transfera aici parohia ortodoxă română. Astfel catedrala va deveni un punct de reper al românilor exilați în Franța și în Europa de Vest. E de observat că în timp ce Franța postbelică a trecut prin exercițiul asumării responsabilității pentru regimul de la Vichy, premiind meritele stângii antifasciste, regimul totalitar instaurat în România îi obliga pe scriitorii din exil să se replieze spre dreapta, păstrând o capilaritate toxică cu extremismele din timpul și dinaintea războiului. Se înțelege de la sine că toate celelalte instituții ale exilului coagulau o intelectualitate ce împărtășea cam aceleași traume istorice și gravitau, cu mici excepții, în jurul acelorași convingeri politice de dreapta, unificate, oricum, de aversiunea față de comunism și sovietism. Una dintre cele mai importante era Centre Roumain de Recherches, ce ocupa o mică sală pe bulevardul Saint-Germain, unde inițial președinte fusese Mircea Eliade. Acesta este înființat, sub egida Academiei din Paris, cu ajutorul financiar al prințului Nicolae al României, la 18 ianuarie 1949. La 4 august 1949, actul de fondare al CRC este semnat, conform buletinului editat de acesta, de Mircea Eliade, Emil Cioran, Leontin Constantinescu, Paul Costin-Deleanu, Nicolae Hodoș, Horia Stamatu și Octavian Viața, dintre români, și de Marcel Brion și Edmond Jaloux, dintre francezi. Ca membru fondator, semna și prințul Nicolae, care susținea intenția de a se continua spiritul și activitatea „școlii românești” din Franța, creată de N. Iorga, instituție care și-a încetat

activitatea din cauza încercărilor de infiltra-re din partea autorităților comuniste, din dorința de a „intoxica” prin propagandă cercurile intelectuale românești din exil. În statut se precizează că Centrul dorește „să pună în valoare în contextul cultural al Occidentului realitățile fundamentale ale culturii și civilizației românești prezentate în tradițiile lor istorice originale” și să evidențieze „influențele importante occidentale, printre care cea franceză inițială, ce au sprijinit evoluția lor contemporană”. CRC se structurează în mai multe secțiuni (filosofie, etnologie, filosofia istoriei și a culturii, istoria religiilor, arheologia și morfologia culturilor, literatură, lingvistică, arte plastice, drept, economie ș.a.) și organizează simpozioane științifice. Înaintea demarării programului de cercetare propriu-zis, în primăvara anului academic 1949–1950, s-au organizat, la Institutul Catolic (Universitatea liberă din Paris), sub egida Centrului, o suită de „Cursuri universitare românești în exil”. Prelegerile se țineau săptămânal, pentru un număr de șapte cursuri, luni seara: istoria românilor (C. Marinescu și N.I. Herescu), istoria limbii române (Sever Pop), istoria literaturii române (Bazil Munteanu), structura sufletului românesc (M. Eliade, V. Veniamin, Vl. Petrovici) etc. Fiecare curs cuprindea între opt și unsprezece prelegeri, urmărite de un auditoriu oscilant, între douăzeci și cinci și șaptezeci de membri. Cercetările propriu-zise au fost orientate „spre aflarea unor răspunsuri posibile la marile întrebări ale crizei europene actuale prin găsirea soluției românești”, după cum menționează O. Vuia, în primul număr, din 1951, al buletinului CRC. Ideea federalismului european este, în perioada anilor '50, un concept sociopolitic și cultural dominant în preocupările exilului intelectual românesc de la Paris, ca soluție a salvării din ghearele expansiunii comuniste și a „protecționismului” sovietic. În 1952 o întreagă sesiune științifică a fost consacrată acestei teme: *Origines et développement du Mouvement Fédéraliste: sources européennes et institutions françaises*. Printre membrii de onoare ai CRC, evidențiindu-se prin contribuții și participări directe la simpozioane,

validând recunoașterea internațională a instituției, s-au numărat Martin Heidegger, Raymond Aron, Henry Corbin, Aron Cotruș, Ortega y Gasset, Gabriel, Marcel, Ionel Perlea, Benedetto Croce, Stéphane Lupasco, Jacques de Lacretelle, Ramón Menéndez Pidal, Michel Meslin ș.a. Activitatea editorială s-a limitat la „Buletin”-ul anual. Prin plecarea lui M. Eliade în SUA și prin stabilirea în Germania a unor membri fondatori, activitatea Cercului a stagnat o vreme. Reînvierea activității s-a produs după 1982, din inițiativa lui Cicerone Poghirc, care, exilându-se la Paris, ca secretar ales, a reușit să creeze un nou comitet de conducere, format din M. Eliade (președinte de onoare), O. Vuia și Theodor Cazaban (vicepreședinți), Raymond de Geouffre de la Pradelle (președinte și administrator), Max Richard și Virgil Ierunca (cenzori), Matei Cazacu (secretar adjunct), Titus Bărbulescu (trezorer), Paul Barbăneagră (responsabil cu relațiile externe). Noua organizație continuă firesc activitatea pe baza structurilor deja existente (cercul istoricilor și filologilor români de la Sorbona, grupul de discuții privind gândirea tradițională). În colaborare cu Fundația Culturală din Madrid și cu Institutul de cercetări din Freiburg, CRC a organizat „Comemorarea centenarului morții lui Mihai Eminescu” printr-un amplu simpozion desfășurat la Paris, între 15–18 iunie 1989, cu lucrări publicate în volumul tipărit în 1994 și lansat în același an. CRC a fost – conform opiniei lui Paul Miron – „o instituție creată de diaspora, de o importanță extraordinară, a făcut primele legături cu intelectualitatea franceză. [...] Bani cei mai mulți îi dădea Prințul Nicolae, era și fostul Mitropolit al Bucovinei, care trăia în exil, Visarion Puiu”. Deși avea nucleul format din legionari activi, unii foarte apropiați de Horia Sima, ca Octavian Vuia și Costin Deleanu, la conferințele Centrului participau intelectuali români și străini, indiferent de orientarea lor politică, evocând oarecum atmosfera ecumenică a conferințelor crite-rioniste din perioada interbelică. Aici se țineau conferințe bilunare pe diferite teme, la care erau invitați uneori importanți inte-

lectuali francezi. Theodor Cazaban, aflat printre ultimii săi animatori, precizează faptul că CRC „era orientat spre domeniul filozofiei, dar n-a putut, n-a avut mijloacele necesare pentru a scoate publicații. Au apărut doar două numere din Buletinul Centrului, anumite texte s-au publicat în „Jurnalul literar”. A apărut totuși „o carte importantă, *Povestiri despre Hegel*, a lui Noica, titlul exact fiind *Fenomenologia spiritului povestită de C-tin Noica*. A doua carte, a lui Octavian Vuia, se numește *Remonter aux sources de la pensée occidentale* și sintetizează oarecum problematica discutată și răsdiscutată la Centrul Român de Cercetări. Paul Costin Deleanu insistă asupra tradiției gânditorilor paradoxali...” Tot la Paris a fost înființată de Constantin Vișoianu Fundația Regală Universitară Carol I. Aici au apărut multe cărți și publicații cu caracter științific. În prima sa variantă, Fundația datează din 1892, fiind apoi reînființată în 1952. O altă instituție importantă a exilului a fost Biblioteca Română din Freiburg, înființată la 1 mai 1949 la inițiativa lui Virgil Mihăilescu, unde au fost arhivate îndeosebi lucrări ale exilului și emigrației românești postbelice și reacții din presa occidentală referitoare la acestea, indiferent de coloratura politică a autorilor. Biblioteca Română din Freiburg a scos, între anii 1953–1991, cu întreruperi, „Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești”. Tot o instituție influentă a exilului românesc a fost Societatea Academică Română, cu sediul la Roma, avându-l ca președinte pe Monseniorul Octavian Bârlea. Primul său congres a avut loc la Sulmona, în 1957. Mircea Popescu era secretarul acestei instituții. Membru fondator și secretar general al Societății, până în 1959, a fost Al. Gregorian. Ca membri figurau Mircea Eliade, Eugen Coșeriu, Dinu Adameșteanu, Vintilă Horia, N.I. Herescu, Horia Roman, Ștefan Baciu. S.A.R. scotea și „Buletinul informativ al Societății Academice Române”, dar și „Revista scriitorilor români” și colecții academice precum, „Magna historica” și „Magna philologica”. De asemenea, la Madrid, exista Fundația Româno-Spaniolă (Fundația Culturală Română din Madrid),

întemeiată în 1983 prin inițiativa lui Aurel Răuță. Aici au activat Vintilă Horia, Al. Gregorian, Radu Enescu. Fundația a organizat evenimente precum „Întâlnirea de la Paris” (1983), colocviul „Ortodoxism și Catolicism” (München, 1984), colocvii la Paris cu Leonid M. Arcade, Cicerone Poghirc, Paul Barbăneagră, „Centenarul Eminescu” (Paris, 1989), când s-a inaugurat statuia poetului, executată de Ion Vlad, reuniunea din 20–22 mai 1994 cu titlul „Exilul românesc: identitate și conștiință istorică”. În anul 1975, la Los Angeles, în urma inițiativei Monseniorului Octavian Bârlea, se înființează Academia Româno-Americană de Arte și Științe (The American Romanian Academy of Arts and Sciences), care va scoate publicația intitulată „Journal of Romanian Academy of Arts and Sciences” și va edita, în mai multe volume, enciclopedia *Români în știința și cultura occidentală*. Pe lângă aceste instituții culturale românești au existat și organisme create de oameni politici de toate culorile din exil precum Liga Românilor Liberi, condusă de generalul Nicolae Rădescu, apoi de Mihail Fărcășanu, la care a aderat, printre alți intelectuali, și Mircea Eliade. Întrucâtva rival, Comitetul Național Român era condus, la inițiativa regelui Mihai I, de Constantin Vișoianu. Ambele se aflau cu sediul în Statele Unite. Un amănunt semnificativ este faptul că, în momentul în care i s-au blocat fondurile, Comitetul Național Român a fost subvenționat de centrala americană a Radio Free Europe. De altfel, după cum susține Theodor Cazaban, „toate țările din Est aveau asemenea Comitete Naționale finanțate de către americani. Acestea aveau să formeze mai târziu Asociația Popoarelor Captive, cu sediul destul de bun, la New York, chiar în fața palatului ONU”. Aceste organisme editau ziarele emigrațiilor respective, al românilor fiind „La Nation Roumaine”. Pe de altă parte, exilații își editau propriile publicații. Există o întreagă constelație de asemenea reviste culturale și confesionale, precum și de ziare scoase în exil, dar cele mai importante au fost, în ordine alfabetică, „Agora” (SUA), „Apoziția” (München), „Destin” (Madrid), „Dialog”

(RFG), „Mele” (SUA, Honolulu), „Revista scriitorilor români” (Roma), „Înșir`te Mărgărite” și „Exil” (Rio de Janeiro). Cele mai multe publicații au apărut însă la Paris: „Caete de dor. Metafizică și poezie”, „Cuvântul românesc”, „Ethos”, „Limite”, „Luceafărul”, „Lupta”. Un rol deosebit în păstrarea coeziunii intelectualilor români din exil l-au avut cenaclurile. Primul cnaclu al emigrației românești la Paris a fost ținut la cafeneaua Corona, o cafenea de pe malul Senei, în spatele Hôtel-ului de Ville, un loc de întâlniri cotidiene și sediu săptămânal al cnaclului, în intervalul 1946–1950. Participau până la douăzeci-treizeci de persoane la fiecare reuniune, se strâneau în sala din subsolul cafenelei, în jurul unei mese sub formă de potcoavă. În afara românilor cu preocupări literare veneau aici și studenți români exilați. Participă, printre alții, N.I. Herescu, M. Eliade, Em. Cioran, Paul Costin Deleanu, Octavian Vuia, Horia Stamatu, Nicu Caranica, soții Cerbu, C. Tacu, A. Juilland, M. Leibovici și, cu inter-

mitențe, Emil Turdeanu, Mihai Niculescu, Vasile Posteuca, Lucian Bădescu, C.V. Gheorghiu, Ștefan Ion George, Monica Lovinescu. Au loc lecturi literare și discuții pe o temă culturală propusă dinainte. Animatorul din umbră a fost Mircea Eliade. Printre temele de discuție propuse de Eliade a fost „Polaritatea antinomică și complementară a culturii române”. În prima ședință a cnaclului se definitivează sumarul revistei „Luceafărul”, care publică un grupaj de poezii venite din țară, nesemnate, scrise de V. Voiculescu, grupaj intitulat „Adio, libertate!”. La Corona a citit și Cioran ultimele sale pagini eseistice în limba română, intitulate „Razne”. Au loc seri de poezie în care lectura era asigurată de Horia Stamatu, Nicu Caranica. În urma unei lecturi a lui C.V. Gheorghiu, din romanul aflat în manuscris *Ora 25*, Monica Lovinescu se hotărăște să preia versiunea franceză. Faptul însă că reuniunile se mențineau într-un climat de „cnaclu aproximativ” – în opinia lui Virgil Ierunca – „fără nici

un progres de a comunica, de a face ceva, de a instaura un stil, un limbaj în situația de exil” a dus la destrămarea acestor întâlniri apolitice și la migrarea spre forme mai angajate, în conformitate cu timpurile. Celebru în felul său era cenaclul de la Neuilly-sur-Seine, o altă instituție importantă a exilului literar, „o inițiativă unică și reușită”, după cum susține Theodor Cazaban. El „își are originea în întâlnirile la o cafenea. [...] aici veneau oameni de calitatea lui Eliade, Fărcășanu, Ierunca, la început și Cioran. Dar Cioran era un sălbatic, n-a rămas. Acest mic club, la inițiativa părintelui Bârlea, s-a mutat la Căminul Bisericii Unite, singura instituție din Paris care dispunea de un local. În această sală dependentă de Biserica Greco-Catolică veneau Eliade, Anton Cerbu, Buhociu, Deleanu, Horia Stamatu, Mihai Niculescu, Nicu Caranica. Se citea proză, poezie. Prima parte a nuvelei *Pe strada Mântuleasa* a fost citită acolo, iar ultima parte la locuința prietenului nostru M. Arcade... [...] Eliade venea cu sete, cu bucurie de la Chicago la Paris ca să citească literatură română”. Cea mai mare parte a timpului cenaclul s-a ținut, prin bunăvoința lui Leonid Mămăligă, cu pseudonimul de scriitor L. M. Arcade, în casa sa de la Paris. La acest cenaclu participa majoritatea literaților din exil, iar mai târziu erau invitați și scriitori din țară aflați în vizită la Paris, dintre cei care aveau curajul să interacționeze cu elita culturală dezavuată de regimul de la București. Astfel legăturile dintre țară și exil au fost păstrate la o temperatură constantă, iar schimbul de informații, idei, experiență era întreținut continuu de vârfurile culturale din ambele părți. Acest cenaclu a jucat un rol important nu doar în viața culturală a emigrației românești, dar a reprezentat de fapt unul dintre puținele teritorii unde oameni de cultură români de dincolo și de dincoace de graniță, se puteau întâlni și cunoaște reciproc. O parte din strategiile de supraviețuire ale culturii românești de pretutindeni în cenaclul lui Leonid Mămăligă s-au înfăptuit. „Nu era un cenaclu franco-român” subliniază Paul Miron, dar veneau totuși oaspeți francezi sau din alte țări, pe lângă

românii ce treceau prin Paris. Cenaclul „Apoziția” a fost înființat în 1969, editând revista cu același nume (apărută în 1973), ambele inițiate de Ion Dumitru. Publicația își propune, așa cum menționează George Ciorănescu, membru fondator, „să refuze dogmatismul ultrasimplificator care vede în artă ori în cuvinte un rezultat al relațiilor de producție, ignorând conștient puterea spirituală”. În „Apoziția” se publică versuri de Horia Stamatu, Aron Cotruș, Ștefan Munteanu, Ștefan Baciuc. Aici apar și amintirile lui C. Noica, precum și interviul lui Paul Goma din 1977. Printre instituțiile exilului românesc mai pot fi menționate Asociația Românilor din Spania, avându-l ca președinte pe Aron Cotruș (începând cu anul 1945); Asociația Românilor din Statele Unite și Canada, înființată, în 1950, de Nicolae Rădescu, Grigore Gafencu și Carol A. Davila; Centrul Cultural Românesc de la München, înființat de Monseniorul Bârlea; Biblioteca Românească din Paris, inițiată de Petre Cârjeu, conținând cărțile și arhiva profesorului Petre Sergescu, cuprinzând un fond de carte mai ales veche; Misiunea Catolică Română, aflată sub conducerea părintelui Surdu, fost coleg de celulă cu Corneliu Coposu (aici se organizează manifestări culturale, reuniuni de Paște și Crăciun, sau unele cu caracter strict politic, animate de foști deținuți politic precum C. Ionițiu și R. Radina); Biblioteca Secției de Românică de la Sorbona, Paris IV, care a moștenit fondul vechii Sorbone, 1 500 de volume românești din perioada 1800–1948, unele donate de N. Iorga, E. Lovinescu, I. Hudiță; Institutul Român de Cultură din Madrid, fondat de Al. Busuioceanu, având o drept secretară-asistentă pe Antoaneta Bodisco. Un rol important l-au avut numeroase edituri înființate în exil, printre care pot fi menționate: Editura Coresi, înființată, în 1983, de Nicolae Constantinescu (proprietar și director) la Freiburg, unde, prin mijloace financiare proprii, a tipărit și difuzat, până în anul 1986, în decurs de trei ani, 35 de cărți, dintre care șapte în limbi de mare circulație; Editura Nord, editură înființată de Victor Frunză la Aarhus, Danemarca, profilată pe carte și casete,

unde se publică pe sine, dar și alți autori precum Dorin Tudoran, Vasile Mănuceanu sau scriitori debutanți; Editura Dorul, Danemarca, Aalborg, avându-i ca redactori pe Pavel Chihaiia, Paolo Polito, Ioan Romașcanu; a publicat, printre altele, traducerea volumului *Poemele luminii*, al lui Lucian Blaga; Editura de Studii Universitare Carol I, Paris, unde-și publică Virgil Ierunca volumul *Românește*; Editura Asociației Culturale Hispana-Rumana din Salamanca, unde publică poeme Al. Gregorian; Editura Limite, München, unde publică Virgil Ierunca, în 1981, volumul *Pitești*; Editura Ion Dumitru, München; Editura Ethos, condusă de Ion Cușa, Paris, unde apare volumul *Correspondențe*–Bazil Munteanu; Editura Drum Românesc, Geneva, Elveția, condusă de Marin Nicolau-Golfin; Editura Cuvântul Românesc, Canada ș.a. De departe însă cea mai importantă instituție a exilului, numită generic „grupul de la Paris”, a fost reprezentată de nucleul format din oamenii de radio Monica Lovinescu și Virgil Ierunca.

La începutul exilului lor, cei doi critici de la Paris se aflau în imposibilitatea de a-și face auzite vocile, de a face cunoscută drama propriei lor țări încăpute pe mâna sovieticilor. Această situație a generat o formă de intransigență politică radicală, incapabilă să înțeleagă politica franceză. Idiosincrazia celor doi pentru stânga politică va reprezenta o constantă, chiar dacă, paradoxal, după cum reiese din memorialistica și jurnalele exilaților români (Monica Lovinescu, Dumitru Țepeneag, Sanda Stolojan, Paul Goma, Virgil Tănase), lupta lor politică a fost sprijinită, în cea mai mare măsură, tocmai de presa franceză de stânga, „ceea ce este și mai umilitor pentru regimul comunist de la București” – precizează Mircea Iorgulescu. Cu toate acestea, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca vor nesocoti pluralismul dezbaterii politice din Franța, optând pentru un soi de maximalism de dreapta, radical, inflexibil. Referindu-se la intransigența politică a soților Lovinescu–Ierunca, Mircea Iorgulescu remarcă faptul

că nu această intransigență, reală, va guverna relațiile celor doi cu scriitorii din țară, ci o sublimă fraternitate: „O fraternitate a luptei duse în comun îi unește pe Monica Lovinescu și vizitatorii ei din România, mai mult chiar decât sensurile marii confruntări planetare în care această luptă e doar un episod. [...] Atitudinea anti-stânga, constantă și virulentă, nu alterează însă judecata asupra evenimentelor. Monica Lovinescu îl «detestă» pe François Mitterrand, dar notează cu onestitate fiecare situație în care președintele socialist francez ia poziție împotriva regimului de la București, împotriva politicii sovietice ori în favoarea disidenților”. Iorgulescu explică această solidaritate uimitoare prin conceptul strategic de *containment* (un concept strategic american, lansat în 1947 de George Kennan), „socotit de istorici esențial pentru desfășurarea războiului rece”, solidaritate incredibilă ce a unit intelectualitatea românească în contra regimului, o solidaritate ce reușea să scurtcircuiteze acele „mai multe Români” care divizau conștiințele. Prin pelerinajul neîncetat al „clandestinilor”, cum îi numeau cei doi pe scriitorii sosiți din țară, nucleul parizian a devenit, pe lângă centrul vital al luptei anticeaușiste și anticomuniste, un fel de dispecerat, de stat major al literaturii românești. Cei doi devin la un moment dat protagoniștii unei conjuncturi nesperate. Adevărata carieră literară a soților Lovinescu și Ierunca – consideră Mircea Iorgulescu – începe o dată cu angajarea Monicăi Lovinescu la Europa Liberă și în momentul în care Virgil Ierunca devine colaborator permanent, cu rubrici consacrate. Postul de radio, înființat de Statele Unite la München, o dată cu începerea Războiului Rece, în partea Germaniei ocupată de Aliații occidentali, își exercita influența prin propagandă anticomunistă îndreptată asupra țărilor de dincolo de Cortina de Fier. Promovarea Monicăi Lovinescu și a lui Virgil Ierunca a coincis în bună măsură cu decizia directorului Noël Bernard de a introduce în grila postului Europa Liberă programe culturale consistente. Un alt moment ce va consolida influența Europei Libere în conștiința românilor a fost cutre-

murul din 1977, când radio-ul de la München reușește să ofere românilor din țară informații despre soarta familiilor și a apropiaților din București și din alte orașe lovite de cataclism, într-o manieră alternativă la știrile oficiale furnizate de presa controlată din România. De atunci încolo se poate spune că postul de radio Europa Liberă va face parte din viața românilor și va fi ascultat zilnic aproape în fiecare casă. Nu era însă doar meritul lui Noël Bernard, hotărâtoare fusese însăși politica postului, care își apropiase conceptul de „Război Rece cultural”, cultura fiind socotită o armă din cele mai redutabile în războiul mediatic dus împotriva guvernelor din țările blocului comunist. E vorba de un program secret de propagandă anticomunistă și antisovietică, pus la punct de CIA, prin care cultura era transformată într-o armă de război. Interesant este că agenția americană a dat dovadă de multă abilitate atrăgând cu preponderență intelectuali de stânga sau stângiști „dezamăgiți”, credibilitatea și influența lor fiind mult mai semnificativă decât cea a unei opoziții ideologice polare, tranșante. În opinia lui Mircea Iorgulescu, Noël Bernard „a creat Europa Liberă în limba română, așa cum a intrat și s-a fixat în conștiința românilor. El și Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Nu se poate ști dacă atunci, în 1967, când Bernard a propus și a obținut din partea administrației autorizația de a înființa *Teze și Antiteze la Paris* și o *Actualitate culturală românească* prezentată de Monica Lovinescu, iar, mai târziu, în 1975, *Povestea vorbei* și *Cronica pesimistului*, programele lui Virgil Ierunca, va fi existat, fie și ca bruion, imaginea transformărilor ce aveau să vină. Fiindcă de atunci «inima» departamentului român al postului de radio aflat la München s-a mutat, de fapt, la Paris”. Toate acestea nu s-ar fi putut întâmpla fără o dăruire, din partea celor doi, ieșită din comun. Acestea au fost circumstanțele care au favorizat șansa celor doi de a se implica de la distanță, dar profund, în viața literară și culturală din România, consolidați și de frontul „Războiului Rece cultural” susținut de patronii americani. Ca jurnaliști la radioul francez (RFI), unde funcționaseră inițial,

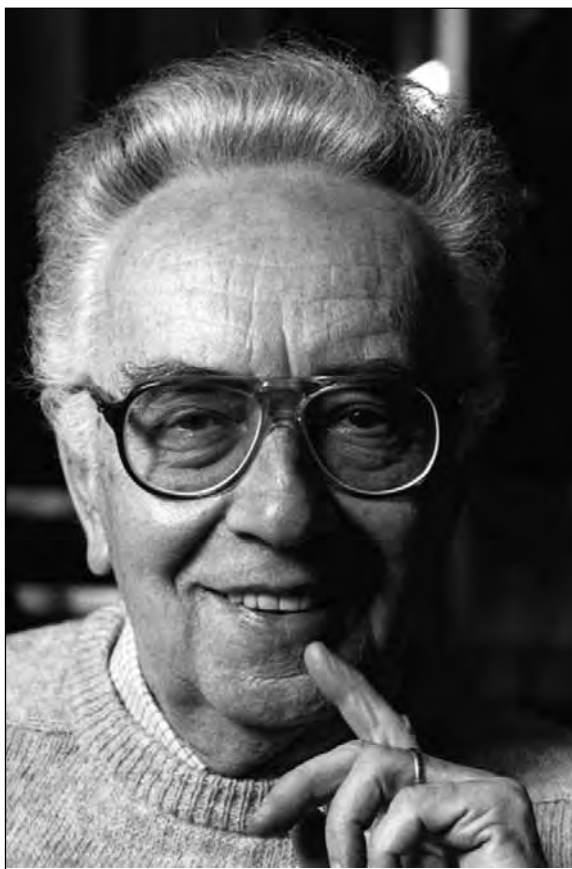
Monica Lovinescu și Virgil Ierunca nu aveau voie să facă politică. La Europa Liberă, în schimb, li s-a dat mână liberă. Toate acestea și, în plus, suprimarea bruiajului posturilor străine de radio din România la sfârșitul anilor '60, luându-se în considerare cazul distinct al Europei Libere în raport cu BBC, RFI, Deutsche Welle, unde atacul anticomunist nu numai că nu era interzis, ci era însăși rațiunea de a fi a postului, dau seamă despre influența uriașă a celor doi. Așa se face că „la Monica Lovinescu – scrie Mircea Iorgulescu – se merge în anii '80 ca la Mecca”. Majoritatea scriitorilor români importanți se aflau în continuu dialog clandestin cu soții Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, întreținut prin repetate pelerinaje în Rue François Pinton nr. 8. Disidența românească a existat strict atâta vreme cât cei doi s-au făcut portavocea ei. Când, dintr-un motiv sau altul, disidentul s-a îndepărtat de aria lor de iradiere, acesta devenea instantaneu marginalizat și uitat. Ca lideri oficiali ai opoziției culturale

la comunism, profesând o abordare etică și politică a actului cultural, grupul de la Paris, criticii Europei Libere, se vedeau nevoiți, după modelul intelectualității din țările comuniste vecine, să promoveze disidența în interiorul lumii culturale românești. Pe cât de firesc acest demers, pe atât de anevoios s-a dovedit a fi. Dacă în țările vecine opoziția intelectuală la regimul comunist se alcătua în mod natural, în interiorul sistemului, și ca sistem alternativ, ca reacție firească la interdicțiile, cenzura și abuzurile politice ale partidului comunist, susținătorilor radiofonici din exil revenindu-le doar misiunea sprijinirii și mediatizării acesteia, liderii români ai opoziției intelectuale se vedeau puși în situația nu de a stimula o reacție existentă, ci de a o crea, de a o inventa. Militantismul pronunțat al exilului românesc se izbea de o implicare civică aproape nulă și de o pasivitate politică aproape compactă a scriitorilor din țară care, deși aflați în continuu pelerinaj la pupitrul de comandă al anticomunismului românesc din Paris, preferau, cu puținele excepții, statutul de „clandestini”. Și totuși, chiar dacă puțin numeroasă, disidența românească a existat. Ea și-a făcut intrarea în conștiința românilor tot prin poarta larg deschisă a emisiunilor culturale ale Europei Libere. Mai cu seamă emisiunea lui Virgil Ierunca, „Povestea vorbei (Pagini uitate, pagini cenzurate, pagini exilate)”, se deschidea acestor pagini și începeau să apară, la începutul anilor '80, texte inedite, texte cenzurate sau interzise în țară: romanul *Biserica neagră* al lui A.E. Baconsky, romanele lui Paul Goma etc.

În privința literaturii române produse în exil există încă dispute referitoare la valoarea acestora și la integrarea ei în canonul autohton. Există, oricum, un corpus apreciabil, în mare parte insuficient cunoscut și recuperat. Unii scriitori ai exilului au scris în limba română, riscând să-și enclavizeze astfel publicul, alții – în limbile țărilor de adopție. Dacă Emil Cioran – devenit, ca autor, E.M. Cioran, apoi Cioran – și Eugen Ionescu, devenit Eugène Ionesco, renunță la limba română în favoarea unei cariere literare strălucite în limba franceză (uneori

marcate de experiența românească), Mircea Eliade și-a scris întreaga proză fantastică și mitico-simbolică de după expatriere în limba română, cu o influență majoră asupra scriitorilor din România, dar cu impact ceva mai redus prin traduceri (realizate, în cea mai mare parte, de Alain Paruit). La fel și Paul Goma. Norman Manea (care se consideră a aparține exilului și după 1989) a scris, de asemenea, doar în românește, în vreme ce Virgil Tănase și-a tradus singur în română (după căderea comunismului) unele cărți scrise onirice, de un rafinament particular, direct în franceză. Evitând comandamentele politizării discursului literar, Dumitru Țepeneag a scris în franceză mai multe romane ironic-experimentale sub pseudonimul „francez” D. Pastenague. Scriitorul român cel mai proeminent și mai influent dintre exilați rămâne Mircea Eliade, fie și pentru că a fost cel mai tradus și comentat în România comunistă (parte a prozei fantastice, romanele interbelice *Maitreyi* și *Nuntă în cer*, câteva studii savante reprezentative, precum *Aspecte ale mitului* și *Istoria ideilor și credințelor religioase*). Va fi intens disputat pentru prestigiul său de lider spiritual, cvasi-mitic după afirmarea universitară americană, atât de cercurile exilului militant (Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Marie France-Ionesco), cât și de cercurile din țară (naționaliste sau liberalizante). Au fost depuse eforturi serioase din partea regimului Ceaușescu, prin diverși emisari, pentru revenirea în România și susținerea noii linii naționalist-protocroniste a regimului, fără succes însă (exilul impunându-și voința). S-a speculat mult pe seama legăturii dintre refuzul revenirii sale și apariția în străinătate a unor fragmente compromițătoare privind trecutul său politic, din *Jurnalul* lui Mihail Sebastian. Eliade a fost singurul scriitor exilat major intervievat, în anii liberalizării poststaliniste, de scriitori din țară (Marin Sorescu, într-un interviu succint din 1966, apoi Adrian Păunescu, într-un interviu mult mai amplu din 1971, supus multor controverse și reluat integral în volumul *Sub semnul întrebării* din 1979). Conceput ca un mare roman simbolico-politic cu detentă internațională al dezas-

trului „tinerei generații” interbelice, al Războiului, comunizării și exilului, *Noaptea de Sânziene*, publicat la Paris în 1955 sub titlul *Forêt interdite*, în traducerea lui Alain Guillemmou, apoi în 1971 în românește) confirmă doar în parte ambițiile de capodoperă ale autorului său. Introducerea clandestină în România stalinistă a unor exemplare – după prima ieșire la Paris a unei trupe românești de teatru în noul regim – a servit drept pretext al acuzărilor în procesul Noica-Pillat intentat în 1958 mai multor intelectuali ostili comunismului. Nuvelele fantastice, unele – părți ale unui puzzle complex, cu coduri existențiale, politice și ezoterice, conțin câteva dintre cele mai bune piese ale genului scrise în limba română. O capodoperă e *La țigănci*, antologabile fiind, de asemenea, *Tinerețe fără tinerețe*, *Incognito la Buchenwald*, *Uniforme de general* sau *Douăsprezece mii de capete de vită*, între altele. Simbolistica politico-ezoterică se regăsește și în microromanul detectiv *Nouăsprezece trandafiri*, unde identitatea românească e citită în cheia unei anamneze orifice, prin intermediul măștilor teatrale. Dar poate cea mai influentă proză eliadescă din anii exilului, proză ce oferă o „cale de salvare” din labirintul totalitar celor din țară, rămâne subtila *Pe Strada Mântuleasa*, unde ancheta politică a Securității oferă unui „om fără însușiri” (Zaharia Fărmă) ocazia de a dejuca, prin digresiuni fabulatorii „șeherezadice”, aparent inocente, nu doar raționalismul represiv al anchetatorilor, ci și mizele ascunse ale oficialilor. Există și alți prozatori la care tema exilului e o constantă. Bunăoară, jungerianul Vintilă Horia, în trilogia romanescă deschisă prin istoricul (ovidianul) *Dieu est né en exil* (pentru care scriitorul a fost pe punctul de a primi Premiul Goncourt, refuzat după campaniile guvernului român care aduce pe tapet pozițiile sale din presa extremei drepte interbelice). Următoarele sale romane: *Le Chevalier de la Résignation*, *Les Impossibles*, *La septième lettre*. *Le roman de Platon*, *Une femme pour l'Apocalypse*, toate apărute la Paris, apoi – după mutarea în Spania – *El hombre de las nieblas*, *Marta o la segunda guerra* ș.a. sunt narațiuni parabolice sau simbolice elevate,

unele – proiectate în decoruri antice sau medievale (exilului spațial corespunzându-i astfel o îndepărtare în timp). Un roman de impact despre avatarurile multiidentitare ale unui prizonier din al Doilea Război Mondial este *Ora 25* (1949) de Constantin Virgil Gheorghiu, întâmpinat solidar-superlativ de Mircea Eliade; autorul său a mai publicat și alte, numeroase, scrieri ficționale (*Dumnezeu la Paris*, *A doua șansă* ș.a), cu ecou modest. Un caz cu totul aparte este cel al lui Petru Dumitriu, tânăr scriitor canonic în deceniul șase, emigrat surprinzător în Germania, apoi în Franța, privit cu suspiciune de exilul anticomunist, căruia nu i s-a integrat; mai mult: un grup de exilați anticomuniști îl vor convinge pe Mircea Eliade să intervină la Gallimard pentru a bloca publicarea primului volum francez, *Rendez-vous au jugement dernier*. Opera sa de după expatriere are un caracter opus, prin tematică și fond ideologic, celei din țară. În romanele pariziene ale lui Dumitriu, critica regimului comunist din România se

împletește de regulă, în narațiuni realist-simbolice și reflexive, cu o critică radicală a Occidentului consumerist și despiritualizat. Romanul *Incognito* (1962, apărut la Seuil) sintetizează, într-o epică bogată, desfășurată pe mai multe planuri, manuscrisul (deca 1800 de pagini) al spectaculoasei *Colecții de biografii, autobiografii și memorii contemporane* cu care prozatorul a fugit din România comunistă. Cartea conține și un autoportret în oglindă. Urmează, tot la Seuil, solidul *L'extrême Occident* (1964), apoi o serie destul de numeroasă de romane și eseuri spirituale, de valori variabile, dar de bun nivel general, între care *Le sourire sarde* (1967), trilogia *L'aux yeux gris* (1968-1969), *Au Dieu inconnu* (1979), *Zéro ou le Point de depart* (1981). Ultimele cărți, până la ultimul manuscris, editat postum în anii 2000 (*Non credo, oro*) sunt (adeseori) meditații și eseuri existențiale intens preocupate de căutarea Divinității. După 1990, autorul *Cronicii de familie* și al excepționalului *Proprietatea și posesiunea* va deveni nu doar o victimă a suspiciunilor exilului militant, ci și a emulilor postdecembriști din țară ai „est-eticii” pariziene, care i-au penalizat opera din considerente extraliterare (ținând de opțiunile politice afișate după prima întoarcere în România). Va fi recuperat și reomologat literar mai târziu, după estomparea vechilor conflicte. O involuție va cunoaște, în exilul elvețian unde ajunge în 1981, poezia lui Ion Caraion, care se ilustrează acum mai ales prin eseuri militante și pamflete politice anticeaușiste (*Insectele tovarăului Hitler*), în țară făcând obiectul unei campanii de compromitere în revistele lui Eugen Barbu, care publică fragmente infamante din jurnalul său. În schimb, poemele de exil spaniol, apoi american ale lui Aron Cotruș, cu naționalismul lor profetic, apocaliptic, nu coboară mult sub nivelul celor din țară, adaptând doar tematica (*Drumuri prin furtună*, *Pomas de Monserrat*, *Rapsodia iberică*, *Între Volga și Missisipi* și *Cîntecul deștărârii*). Puțin cunoscute sunt romanele din exilul parizian al nonconformistei Sorana Gurian (*Le Mailles du fillet. Mon journal de Roumanie*, 1950, *Récit d'un combat*, 1956). Foarte activ în țările Americii Latine, unde a îndeplinit

diverse funcții oficiale și a publicat câteva zeci de volume de poezie și eseu, alături de antologii din lirica românească și latino-americană, a fost Ștefan Baciuc, autor, spre sfârșitul vieții, de scrieri și romane memorialistice (*Praful de pe tobă*, *Mira* – roman autobiografic despre soția sa defunctă, scriitoarea Mira Baciuc-Simian etc.). Avangardistul post-urmușian Grigore Cugler (autorul miniromanelor *Apunake* și *Afară de unu singur*), stabilit în Peru, va fi intens promovat de el. Din emigrația de extremă dreapta, un poet thanatic semnificativ devine, în exil, Horia Stamatu, lansat în țară împreună cu tânăra generația interbelică (Eugen Ionescu îl aprecia superlativ). Unii poeți, emigrați la vârste tinere, încă neafirmați în România, au o carieră literară recunoscută în Occident – între ei, Andrei Codrescu (important nu doar ca poet, ci și ca prozator și eseist militant), Valery Oisteanu (S.U.A.) și Sebastian Reichmann (Paris). După 1986, prozatorul Norman Manea se expatriază în Germania, apoi în Statele Unite, unde își asumă calita-

tea de scriitor exilat. Concomitent, un poet existențialist notabil al generației optzeciste, Matei Vișniec, se redefineste la Paris ca important dramaturg de limbă franceză. După emigrarea în Statele Unite, via Italia, Ioan Petru Culianu (asasinat în condiții misterioase în 1991) se afirmă în mediile academice nu doar ca istoric al religiilor, discipol favorit al lui Mircea Eliade, despre care publică și un volum, ci și ca prozator intelectual de tip Borges-Umberto Eco (romanul S.F. *Hesperus*, povestirile ezoterice și fantapolitice din *Pergamentul diafan* ș.a.). Un caz aparte îl constituie emigrația evreiască de limbă română din Israel, înregistrată lexicografic de Alexandru Mirodan. Între scriitorii de bun nivel din cadrul acesteia, unii – omologați deja în România, pot fi amintiți romancierul Virgil Duda (fratele criticului Lucian Raicu, emigrat la Paris) sau poetul Sesto Pals, ultimul – coleg de avangardă suprarealistă cu mult mai cunoscutul Gherasim Luca, devenit din anii '50 poet de limbă franceză la Paris (cu influență asupra filosofului deconstructivist Gilles Deleuze), sau Paul Păun (stabilit și el la Haifa după plecarea din România). Deservită de câteva publicații („Punct” ș.a.) literatura imigranților israelieni rămâne însă mult mai izolată decât cea a exilaților din Occident. Nu același e cazul scriitorilor de limbă germană emigrați în R.F.G. (de la Oskar Pastior la Ernest Wichner și poeții din urul Aktionsgruppe Banat – Richard Wagner, Anemone Latzina, Herta Müller ș.cl.) Există nu puține cazuri de oameni de știință din exil care se ilustrează și ca scriitori; între ei, matematicieni precum cognitiv-paraboilicul Constantin Virgil Negoită sau extravagantul Florentin Smarandache. Miron Kiropol, Paul Miron, Alexandru Lungu, Ilie Constantin, George Ciorănescu, George Astaloș și alții scriu o poezie de calitate, în varii registre, uneori cu amprentă marcată de experiența expatrierii; unii sunt, de asemenea, esești și traducători (ludicul George Astaloș e și dramaturg). În schimb, nu puțini filosofi, comparatiști, teoreticieni ai literaturii, istorici, sociologi, politologi, critici și istorici de artă, folcloriști, publică, pe lângă volume de specialitate, poezie, proză,

teatru, confesiuni memorialistice, în general teziste și vetuste – în afara unui mediu literar normal. Dintre criticii literari, se acomodează cel mai bine identității de expatriat comparații și teoreticienii, integrați academic în țările de adopție, mai puțin condiționați de specificul autohton al obiectului profesiei. Exilați care confirmă la vârf în mediile universitare internaționale sunt comparații și teoreticienii Basil Munteanu, George Uscătescu, Alexandru Ciorănescu, Matei Călinescu, Toma Pavel, Virgil Nemoianu, Sorin Alexandrescu, Marcel Corniș-Pop, Victor Ivanovici, Sanda Golopenția, Mihai Spăriosu, alături de lingviști ca Eugen Coșeriu și Alexandru Niculescu. Un contingent aparte este cel al unor critici literari afiliați în anii '50 sociologismului marxist-leninist, convertiți la liberalism estetic și expatriați în anii radicalizării naționaliste a ceașismului (Ileana Vrancea, N. Tertulian, Vera Călin, S. Damian). Printre ultimii critici nou-veniți la microfonul „Europei Libere” se numără Ion Negoitescu (expatriat după reprimarea pentru implicarea sa în cazul Goma, secundant al tandemului Lovinescu-Ierunca), Gelu Ionescu și Mircea Iorgulescu. În anii '80, se expatriază, din rațiuni politice (după arestarea și asasinarea scriitorului-disident Gheorghe Ursu) și o serie de poeți moderniști de calitate, cu antecedente realist-socialiste pasagere, precum Nina Cassian, care va desfășura o activitate poetică și în Statele Unite, sau aparținând unor promoții ulterioare (de exemplu Gabriela Melinescu, expatriată în Suedia prin căsătorie cu editorul Rene Coeckelberghs, care se va reinventa și ca prozatoare și diaristă, în limba suedeză).

Disidența literară românească recuperată în exil ca opoziție este reprezentată, în principal, de trei scriitori: Paul Goma, Dumitru Țepeneag și Virgil Tănase, fiindcă singurele tentative ferme de raliere la mișcările civice din țările vecine au fost întreprinse doar de aceștia. În 1984, reprimarea brutală a acțiunii de protest anticeaușist a lui Dorin Tudoran (unii dintre tinerii poeți de pondere din România anilor '70) duce la expilarea în Statele Unite a autorului, care devine un

militant autohton de prim-plan ai opoziției externe față de regim. Perioada de platou a disidenței românești începe îndată după „tezele din iulie” 1971 și continuă până la acțiunea lui Goma, solidară cu Carta '77, din Cehia. După 1980, schimbarea compoziției exilului, dar și conflictele interne apărute între unii membri de prim-plan ai acestuia, duc la tot mai numeroase dispute, cum ar fi cele – prelungite până la finalul regimului comunist – referitoare la crearea unei Societăți a scriitorilor români din exil. Figura cea mai proeminentă a literaturii anticomuniste exilate (incomodă, radicală, generatoare de multiple controverse inclusiv în rândul susținătorilor) rămâne cea a lui Paul Goma. Mai apropiate, ca formulă, de Céline decât de Soljenițan, dar de o magnitudine mai redusă, romane-document precum *Ostinato* (care l-a impus în conștiința externă), *Gherla* sau *Patimile după Pitești* au constituit unele dintre primele – și, în orice caz, dintre cele mai concludente – imagini românești despre Gulagul stalinist din

România, iar *Justa*, *Bonifacia*, *Soldatul câinelui*, inegale ca valoare, sunt ficțiuni politice post-carcerale, în care cele mai pregnante sunt dramele existențelor feminine (în alt plan, romane memorialistice precum *Arta refugii* sau *Din Calidor*, printre cele mai reușite scrieri ale lui Goma, consemnează dramatic saga multiplei sale dezrădăcinări, după traumele copilăriei basarabene marcate de război). O discuție aparte comportă extrem de bogata memorialistică (uneori și ficțiune) în care experiența exilului e recuperată, retrospectiv, dinspre perioada post-comunistă. Partizane, angajate, volumele memorialistice și diaristice ale Monicăi Lovinescu constituie o mărturie subiectivă simptomtică și revelatoare despre culisele

exilului românesc parizian (adevărată frescă de moravuri), ca și paginile memorialistico-diaristice ale lui Virgil Ierunca din *Trecut-au anii...* (acoperind anii 1949-1951 și 1960), confesiunile violente, înveninate, „singur împotriva tuturor” ale lui Paul Goma și, în mai mică măsură, însemnările Sandei Stolojan din *Nori peste balcoane*. *Jurnal din exilul parizian* (1996) sau jurnalul *Un român la Paris* al lui Dumitru Țepeneag, iar cronicile radiofonice ale Monicăi Lovinescu, reunite în cele șase volume de *Unde scurte*, alcătuiesc o cuprinzătoare cronică „est-etică” a actualității literare românești din anii Războiului Rece, cu efecte mult dincolo de „pragul” Revoluției din decembrie 1989.

Bibliografie

Virgil Ierunca, *Antologia rușinii*, „Ethos”, redactori Ioan Cușa și Virgil Ierunca, Caietul al III-lea, Paris, 1982, *Trecut-au anii... Fragmente de jurnal. Întâmpinări și accente. Scrisori nepierdute*, București, 2000; Monica Lovinescu, *Unde scurte*, I–VI, București, 1990–1996, *La apa Vavilonului*, I–II, București, 1999–2001, *Jurnal*, I–VI, București, 2002–2006; Mircea Eliade, *Memorii*, I–II, București, 1991, *Jurnal*, I–II, București, 1993; *Români în știința și cultura occidentală*, Academia Româno-Americană de Științe și Arte, vol. 13, Davis, 1992; *Euresis. Cahiers roumains d'études littéraires (Exil et littérature. Écrivains roumains d'expression française)*, București, 1993, 1–2; Florin Faifer, *Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*, 1993; Dumitru Țepeneag, *Reîntoarcerea fiului la sânul mamei rătăcite*, Iași, 1993; Dumitru Țepeneag, *Un român la Paris. Pagini de jurnal (1970–1972)*, Cluj-Napoca, 1993; Ștefan Baci, *Un brașovean în arhipelagul Sandwich-Hawaii*, București, 1994, *Praf de pe tobă*, București, 1995; Matei Călinescu, Ion Vianu, *Amintiri în dialog*, București, 1994; Pavel Chihaia, *Mărturisiri din exil*, Iași, 1994; Vasile Iliescu, *Povestirile unui exilat la München*, Timișoara, 1994; Eugen Simion, *Convorbiri cu Petru Dumitriu*, Iași, 1994; Andrei Codrescu, *Disparația lui*

„Afară”. *Un manifest al evadării*, tr. Ruxandra Vasilescu, pref. Ioan Petru Culianu, București, 1995; Nicolae Balotă, *Parisul e o carte*, București, 1995; Ion Caraion, *Tristețe și cărți*, București, 1995, *Ultima bolgie. Jurnal 3*, ed. Emil Manu, 1998; Alexandru Ciorănescu, *Amintiri fără memorie*, I, 1911–1934, București, 1995, Ilie Constantin, *Căderea spre zenit*, tr. Liliana și Valentin Atanasiu, pref. Magdalena Popescu, București, 1995; Sanda Golopenția, *Cartea plecării*, București, 1995; Paul Goma, *Amnezia la români*, București, 1995, *Jurnal pe sărite*, *Jurnal de căldură-mare*, *Jurnal de noapte lungă*, București, 1996, *Alte jurnale*, *Jurnalul unui jurnal*, *Jurnal de apocrif*, Cluj-Napoca, 1998–1999, *Jurnal 2001*; *Jurnal 2002*; *Jurnal 2003*, București, 2004, *Jurnal 2004*, *Jurnal 2005*, *Jurnal 2006*, București, 2007, *Culoarea curcubeului (Cutremurul oamenilor)*. Cod „Bărbosul”, ed. 5, îngr. Flori Bălănescu, București, 2010, *Jurnal 2007*, Târgu-Lăpuș, 2010; George Pruteanu, *Pactul cu diavolul. Șase zile cu Petru Dumitriu*, București, 1995; Mariana Șora, *Despre, despre, despre...*, București, 1995; George Tomazi, *Jurnalul unui figurant*, București, 1995; Cornel Ungureanu, *La vest de Eden. O introducere în literatura exilului*, Timișoara, 1995, Mircea Eliade și literatura exilului, București, 1995, *La*

vest de Eden, II, Timișoara, 2000; George Astaloș, *Fie pâinea cât de rea, tot mai bine-i la Paris*, București, 1996; Emil Cioran, *Țara mea/ Mon pays*, tr. Gabriel Liiceanu, pref. Simone BouA, București, 1996; Sanda Stolojan, *Nori peste balcoane. Jurnal din exilul parizian*, tr. Micaela Slăvescu, București, 1996, *Ceruri nomade. Jurnal din exilul parizian 1990–1996*, tr. Micaela Slăvescu, București, 1999; Laurențiu Ulici, *Scriitori români din afara granițelor țării (Geografia exilului literar românesc)*, București, 1996; Vasile C. Dumitrescu, *O istorie a exilului românesc (1944–1989) în eseuri, articole, scrisori, imagini etc.*, îngr. Victor Frunză, București, 1997; Norman Manea, *Despre clovni: dictatorul și artistul*, Cluj-Napoca, 1997; Caius Dobrescu, *Modernitatea ultimă*, București, 1998; Nicolae Florescu, *Întoarcerea proscrisilor: reevaluări critice ale literaturii exilului*, București, 1998, *Noi, cei din pădure. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, București, 2000; Gabriel Pleșea, *Scriitori români la New York*, București, 1998; Mircea Popa, *Reîntoarcerea la Ithaca. Scriitori români din exil*, București, 1998; Gheorghe Glodeanu, *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*, București, 1999; Alexandru Nemoianu, *Cuvinte despre românii-americani (II)*, Cluj-Napoca, 1999; Mircea Angheliescu, *Cămașa lui Nessus*, București, 2000; Virgil Nemoianu, *România și liberalismele ei. Atracții și împotriviri*, București, 2000; Titu Popescu, *Nimeni nu-i profet în țara lui, ci în exil!*, București, 2000; Eva Behring, *Scriitori români din exil. 1945–1989. O perspectivă istorico-literară*, tr. Tatiana Petrache și Lucia Nicolau, revăzută de Eva Behring și Roxana Sorescu, București, 2001; Gabriel Stănescu, *Unde am fugit de acasă? Interogație asupra exilului. Articole. Polemici. Eseuri*, Norcross, SUA, 2001; Teodor Cazaban, în dialog cu Cristian Bădiliță, *Captiv în lumea liberă*, postfață Al. Paleologu, Cluj-Napoca, 2002; Sanda Cordoș, *Literatura între revoluție și reacțiune. Problema crizei în literatura română și rusă a secolului XX*, ed. 2, Cluj-Napoca, 2003; Nicoleta Sălcudeanu, *Patria de hârtie. Eseu despre exil*, Brașov, 2003; Mircea Iorgulescu, *Tangențiale*, București, 2004; Sorin Adam Matei, *Boierii minții – Intelectualii români între grupurile de prestigiu,*

București, 2004; Alex. Ștefănescu, *Istoria literaturii române contemporane. 1941–2000*, București, 2005; Ioana Măgură-Bernard, *Directorul postului nostru de radio*, postfață Vladimir Tismăneanu, București, 2007; Paul Miron, *În corespondență cu Horia Stamatu*, București, 2007; Mihai Pelin, *Operațiunile Melița și Eterul. Istoria Europei Libere prin documente de Securitate*, București, 2007; Gabriel Dimisianu, *Oameni și cărți. Jurnal de memorii*, București, 2008; Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Pitești, 2008; *Antologia rușinii după Virgil Ierunca*, îngr. Nicolae Merișanu și Dan Taloș, București, 2009; Nicolae Breban, *Trădarea criticii sau o încercare de a-mi înțelege timpul, cultura din care provin și spiritul ei, în actualitate*, București, 2009; Richard H. Cummings, *Cold War Radio: The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950–1989*, Shutterstock, 2009; Virgil Nemoianu, Sorin Antohi, *România noastră. Conversații berlineze*, București, 2009; Mircea Iorgulescu, *Poștalionul cu boi*, Ploiești, 2010; A. Ross Johnson, *Radio Free Europe and Radio Liberty: The CIA Years and Beyond*, Stanford University Press, Woodrow Willson Center Press, 2010; *Literatura și politicul*, îngr. Mircea Angheliescu, București, 2010; Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945–1989*, ed. 2, București, 2010; Adrian Marino, *Viața unui om singur*, Iași, 2010; Paul Miron, *O lume pe dos. Convorbiri cu Ovidiu Nimigean*, pref. Nicolae Manolescu, Pitești, 2010; Eugen Negrici, *Literatura română sub communism, 1948–1964*, București, 2010; Paul Cernat, *Iluziile revizionismului est-etic*, OC, 2010, 539, 540, 241; Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, București, 2011; Alex Goldiș, *Critica în tranșee. De la realismul socialist la autonomia esteticului*, București, 2011; Virgil Tănase, *Leapșa pe murite*, București, 2011; Ioana Diaconescu, *Scriitori în arhivele CNSAS. Intelectuali urmăriți informativ, arestați, condamnați, uciși în detenție, 1946–1989*, București, 2012; *Intelectualii și puterea*, coord. Vasile Boari, Natalia Vlas, Radu Murea, Iași, 2012.

Ar însemna să ne îmbătăm cu apă rece...

Abstract

În cadrul unei intervenții susținute la Simpozionul internațional Proiecții ale culturii române în cultura europeană (organizat de MNLR, 23-24, 11, 2017), , autorul acestei intervenții, Virgil Tănase, își prezintă în calitate de scriitor exilat propria mărturie asupra unei subiecte tematice intens dezbătute în ultimele trei decenii, subiect pe marginea căruia s-a s-a glosat enorm, au apărut studii, cărți și tratate. Opiniile celui care a trăit în mijlocul evenimentelor îndeamnă la mai mult echilibru, la abandonarea tonurilor triumfaliste și la recunoașterea, uneori dureroasă, a adevărilor.

Cuvinte-cheie: Exil, România, anticomunism, comunitate, propagandă, adevăr.

In a communication at the International Symposium „Projections of the Romanian Culture in the European Culture” (organized by MNLR, 23-24.11.2017), the author of this intervention, Virgil Tănase, presents, as an exiled writer, his own confession regarding a subject which was intensely debated during the last three decades, a subject enormously discussed as many studies, books and treaties were written. The opinions of the one who lived in the middle of the events call for more balance, abandoning of triumphalist tones and acknowledgement, sometimes painful, of truth.

Keywords: exile, Romania, anticomunism, community, propaganda, truth.

.... dacă n-am recunoaște că la Paris cel puțin, care rămâne capitala artelor de oriunde, punctul geometric, unicul, în care se încrucișează toate tendințele artistice, la Paris, spuneam, literatura română nu există. După ce-am încercat, la rândul meu, din instinct, sau în virtutea inerției să mă înham la activitatea ingrată de promovare a literaturii române, mai întâi de unul singur apoi cu mijloace instituționale, ca director al Institutului cultural de la Paris, constatând eșecul, am ajuns să mă întreb unde e buba. De ce în ciuda nenumăratelor traduceri, literatură noastră nu există ca atare – dar lucrurile nu stau altfel cu celelalte arte și nu-mi vorbiți de cinema și de premiile care consfințesc ruptura dintre o elită cucuiată și

publicul larg, nici de festivalurile de teatru unde o sectă de snobi se aplaudă între ei și care sunt mai aproape de circul Clușki decât de arta de la Eschil cetire, nu-mi vorbiți nici de faima artiștilor „vizuali”, cei care nu pot fi nici pictori, nici sculptori, nici altă pasăre cântătoare și care se supun legilor unei societăți în care ce nu-i șocant nu e vizibil, ce nu e vizibil nu e vandabil și ce nu e vandabil e inutil (n-are „valoare socială” se spunea pe vremuri)

Dați-mi voie să mă opresc la literatură unde eșecul nu e mai flagrant dar unde cauzele acestuia sunt, pare-mi-se, mai limpezi.

Și ca s-o iau de la rădăcină, îngăduiți-mi să mă-ntreb la ce bun această activitate care nu e neapărat scrisă așa cum nu tot ce e scris

e literatură, și mai ales nu e literatură tot ce se prezintă ca atare, folosindu-se de prestigiul acesteia pentru țeluri mai mult sau mai puțin onorabile, adesea de utilitate publică. Spunând lucrurile cu simplitatea (cu naivitatea, dacă vreți) pe care o cer esențele a căror principală virtute e că sunt goale pușcă, îmi ajunge să spun că literatura se săvârșește în cuplu, că scriitorul există pentru că există un cititor prin grația căruia o sumedenie de mănjeni pe hârtie, niște porcușori de cerneală tipografică devin o realitate paralelă cu a celui care scrie, întotdeauna diferită de a acestuia. Când scriu „cișmea” sau când descriu un apus de soare pe-o măgură care înțeapă cu doi pomi balta de leșie vineție care spre mal spumuieste șerbet de trandafir servit într-o linguriță de aur, sau când vorbesc, citând, de „tâmpla care bate ca o umbră viorie” nu-mi fac nici o clipă iluzia că partenerul meu care se află de cealaltă parte a cărții vede aceeași țevă cu țuturoi din grădina cu dumade a părinților mei, nici un asfințit pe care, mărturisesc, nici eu nu l-am văzut ca atare, doar l-am scris alcătuindu-l din cuvinte știrbe..., sau că gingășia tâmpiei la care se gândea autorul e cea care prelungește într-o zvâcnire de sânge ochiul anume la care mă gândesc. Cișmeaua cititorului e alta, norul cu feregea de miere e dintr-un alt ținut, femeia cu tâmpla duioasă n-are ochi albaștri. Sub diferite pretexte pe care și le dă ca să se justifice social, scriitorul, adică literatura, n-are decât o singură vocație aceea de a stârni în celălalt o forță de creație înăscută, numai ea în măsură să rupă mușteriu din glod, adică din mulțime, din statistici ca să-l facă om. Această capacitate mirabilă îi aduce solitudinea celui care trebuie să-și clădească singur... hai să nu zic un destin, dar măcar un drum, o cărare, o cărăruie pe care, orice ar face, umblă pe răspunderea sa, o potecă pe care n-o luminează decât lumina din el. Chiar atunci când se ia după alții, drumetia despre care este vorba rămâne alegerea lui personală, clădirea lui, răspunzător de viața pe care și-o zidește ca Dumnezeu de zămislirea lui, fiecare cititor descoperindu-se dintr-o dată înzestrat cu un har pe care îl ajutăm să și-l cunoască. Într-o lume în care

totul și în special viața socială cu școala-n frunte schimbă omul în vită de tras la jug, oferindu-i fericirea furajelor, într-o lume în care totul îl trage spre pacea trainică a lutului din care, zice-se, s-ar trage, literatura face din om om, luându-l părtaș al creației pe care i-o oferim.

Toate bune și frumoase dar ce legătură au toate astea cu „proiecțiile culturii noastre... etc.”?

Păi tocmai.

Această înfrățire în actul creator nu se poate săvârși decât în măsura în care între cei doi actanți – folosesc anume cuvântul ca să se știe că pe lângă scriitor, care spune vrute și nevrute, vă vorbește și un doctor în semiologie ! în măsura în care cei doi actanți, spuneam, sunt părtașii unei aceleiași rețele nu numai de cuvinte ci și de câmpuri lexicale – vă vorbește iarăși „une grande personne”, cum ar spune Saint-Exupéry, una din acele „grandes personnes” cărora le plac cifrele și științele exacte. Da, câmpuri lexicale ! Spre deosebire de toți cei care „comunică”, de profesorii care dau lecții sau de jurnaliștii care relatează faptele, crimele, spre deosebire de istoricii care consemnează desfășurarea evenimentelor și descriu personaje reale, spre deosebire de economiștii care prezintă rapoarte precise, cifrate, scriitorul e înafara acestui schimb de bunuri care se numește „comunicare”. El n-are nimic de dat, nimic de spus, nimic de povestit, realul nu face parte din preocupările lui. El răscolește câmpurile lexicale pentru ca cititorul să fie dintr-o dată pus în fața unei evidențe, anume că, plecând, e adevărat, de la cuvintele altuia, a scris o carte care este atât de a lui încât o trăiește și ce sentință îl doare sau îl bucură pentru că a scris-o cu carnea și sângele duhului său. Această apă pe care scriitorul o stârnește ca sclipocirea să ajungă până la cititor care și el se bucură, de pe malul celălalt, de cum fața otovă dă dintr-o dată clăbuci de lumină, această apă este limba.

De unde ideea... ce spun ?! convingerea că marea literatură nu se naște decât dintr-o limbă care se spune pe sine : Eminescu, Creangă, Caragiale, Sadoveanu, Arghezi, autorii socotiți intraductibili și care, traduși,

uimesc pe cei care-i citesc și care nu înțeleg de ce noi, românii, îi socotim culmile literaturii noastre.

Traducătorul de literatură, în treacăt fie spus, nu traduce o carte ci o limbă și, din două una, ori se sfiește și, din onestitate profesională, traduce textul, ori devine el însuși scriitor ceea ce presupune talent, îndemânare, duh, curaj, mai ales curajul infinit de a lua lumea în răspăr, de a se socoti de-o seamă cu cel pe care îl traduce. E o trufie uriașă dar atât de necesară. Să nu se creadă că scriitorul care traduce e mai înzestrat decât traducătorul silit să devină scriitor, cu diferența că cel dintâi nu are complexe. Asemenea traducători există, firește, la fel de rari ca și acei scriitori mari pentru că nu scriu povești ci limba. Iar limba nu e, fie-mi iertat s-o spun atât de pe șleau – acum vorbește scriitorul ! limba nu este un instru-

ment de comunicare – comunicarea e bine descrisă, total și global, de locotenentul de marină Jevakin, din *Căsătoria* lui Gogol : „Erau acolo și niște ofițeri engleji..., tot marinari, ca noi, la început nu prea ne înțelegeam, dar după aceea, când ne-am mai împrietenit, le arătai o sticlă sau paharul și celălalt imediat înțelegea că vrei să bei...”

Altfel spus, arăți niște litere pe hârtie și celălalt pricepe imediat cine-i criminalul. Îmi veți îngădui să cred că nu e ceea ce se cheamă literatură.

Revin. Limba, contrar a ceea ce se spune și se crede, nu este un instrument de comunicație ci duhul unei civilizații. Ea păstrează sensurile colective, miturile fundamentale, decupajele esențiale ale realității, experiența istorică a unei colectivități – câmpurile lexicale, cum ar spune învățații.

Mult mai înțeleaptă decât noi, ea face ca, povestit, faptul real cel mai neînsemnat să devină cosmic, frântura unei constelații. Din plecare, ea dă fiecăruia din cei care o practică, oricât de nătâng ar fi acesta, punctul istoric care atunci când e unit printr-o linie dreaptă cu cel în care se află fiecare, ne permite să știm, prelungind această linie, care e viitorul nostru firesc – linie care nu e o călăuză, firește, ci un reper, să știm unde suntem în rătăcirile noastre, în rebeliunile noastre. Menirea scriitorului, așa cum o înțeleg nu cu mintea mea cea puțină și mărunță ci așa cum o înțeleg cu limba care e a mea – de fapt am două, ceea ce mi-a îngăduit poate să înțeleg mai bine ce e o limbă, știut fiind că un sistem nu se cunoaște decât dinafara lui, de unde se vede „diferența specifică”... Menirea scriitorului, așa cum o înțeleg nu cu mintea ci cu limba e să scrie nu povești ci o civilizație, să scrie adică, limba.

Toate bune și frumoase dar ce legătură au toate astea cu „proiecțiile culturii noastre... etc.”?

Păi tocmai.

De mai bine de 150 de ani, rupți nu de popor, ci rupți de limbă, de la bunele intenții ale pașoptiștilor otrăvite de înscăunarea unei dinastii străine aplecată de pe atunci dacă nu spre mondializare cel puțin spre europenizare, o catastrofă mult mai periculoasă decât vremelnica tentativă de rusificare la care a fost supusă generația mea și căreia aceasta i-a făcut față poate nu cu mare cinste dar cu eficacitate... De mai bine de 150 de ani, spuneam, de la franțuzismele Chiriței la anglo-americanismele celor care „implementează” și pentru care candidatul lui Caragiale „aplică” la un post la primărie, clasa politică românească și o bună parte din elitele noastre, cei care cred că limba noastră e bună numai pentru înjurături (vedeți și singuri la cine mă refer!), se străduie să distrugă civilizația românească, dintr-un dispreț covârșitor față de ceea ce suntem. De 150 de ani încoace clasa noastră politică și o bună parte din elitele noastre vor să facă din noi țuțării unui occident care oricum nu ne iubește și nu ne vrea și pentru care nu suntem decât slugile pe

care nu le primești în odăile frumoase decât ca să aducă tava după ce și-au pus livreaa croită după moda stăpânilor.

Vreți să v-o spun pe cea dreaptă ?

Hai, după sută treacă și mia.

Întrucât fostul șef al statului, cel împușcat fără judecată, mi-a făcut hatârul de a mă considera dușmanul său personal și atât de rău de muscă încât merita să poruncească uciderea mea, neputând fi eu bănuț de complot față de persoana celui cărui i-am dedicat un pamflet de pomină, nici de nostalgie pentru un regim la doborârea cărui am contribuit, deși modest, infinit mai mult decât mai toți cei care joacă azi țonțorii dizidenței, prinși cu cei mai junți în hora anticomunismului, fie-mi îngăduit să spun că singurul moment în care am avut, personal, senzația că există, în Franța, un interes nu pentru cutare sau cutare scriitor ci pentru LITERATURA ROMÂNĂ a fost în anii pe de altă parte cu adevărat triști, foarte triști pentru noi toți, când România voia sau părea că vrea să-și dobândească o identitate națională. Un public suficient voia să știe cine sunt românii ăștia încât unul din cei câțiva, puțini, mari editori de la Paris a socotit că o colecție de LITERATURĂ ROMÂNĂ poate fi rentabilă. Mi-a fost greu s-o duc, mai degrabă singur, fără ajutorul celor din Marele Exil care preferau să facă politică de cafea la Café de Cluny și, mai puțin preocupați de ce e literatură în literatura aceluia moment, judecau operele cu aceleași criterii, dar inversate, ca și cenzorii din țară, pregătind restaurarea din 1989 – zic bine : e vorba de ceea ce istoricii numesc o restaurare, adică o rușine !... Nu m-au ținut târsânele să duc foarte departe această colecție, dar nu despre asta e vorba acum. Colecția *LETTRES ROUMAINES* a editurii Flammarion a existat... și azi ? azi praful de pe tobă ! Nu că n-ar apărea nenumărate traduceri ale unor cărți remarcabile, nu că statul român care s-a grăbit să înființeze centre culturale românești în străinătate, devenite apoi institute, n-ar alocă suficiente fonduri, nu că atâția oameni de bine n-ar pune osul într-o a face cunoscute operele noastre, câte sunt și dacă sunt, ci pentru că, iertați-mă, în străinătate,

România, ca țară, nu există decât poate geografic. Și nu există pentru că nu vrea să existe. Cu mentalitatea de slugă pe care de 150 de ani vlădicii o impun opincarilor, încercăm să fim „sincroni”, adică să fugim după alții în loc să fim noi înșine, adică intraducibilitii Eminescu, Creangă, Caragiale, Sadoveanu, Arghezi, Bacovia, Fănuș, Sorin Titel, Dimov, Brumaru..., ar mai fi destui...

Mânați de-un public căruia de o sută cincizeci de ani i se spune că e de la coada vacii, care vacă e la Apus, mânați de-o critică timorată la ideea că ar putea să nu fie în pas cu timpul care, pentru aceștia, se măsoară neapărat gregorian, talentele noastre – și-mi judec, atenție, propria mea tinerețe năucă ! talentele noastre nu caută semințe ci modele. Ieșirea noastră în lume e nesemnificativă și neobservată pentru că efortul nostru nu e să creștem din rădăcina noastră ci să dovedim că „suntem la curent”, că suntem „sin-

croni” că avem și noi un Zola românesc, un Proust românesc.... Până și Goma era, în Occident, un Soljenițan românesc !

Scurt pe doi, vreți să știți ce crede despre „proiecțiile culturale românești în spațiul european” un bătrân ratat – Cioran ar fi apreciat acest statut al neîmplinirilor ! –..., un bătrân ratat ca mine, un neadaptat la nici un sistem, publicat fără spor pe mai multe continente, trecut, ca scriitor, prin două limbi și, ca om, aproape și prin moarte ? Proiecțiile culturale românești în lumea largă vor începe să existe atunci când vor înceta să ne mai preocupe. Atunci când, luând pildă după cei adunați odinioară, acum aproape 150 de ani, în jurul statuii lui Pușchin, vom face și noi o sărbătoare națională din dezvelirea unui monument de scriitor, dintre aceia prin care devenim noi înșine minunați pentru că suntem înzestrați cu o limbă dumnezeiască.

